

Úvodník

Fraňo P., Jakúbeková M.

Odchádzanie

Rok 2021 bude u mňa asi navždy spojený s motívom odchádzania či už fyzického, metaforického alebo akéhokolvek iného. Vo februári a marci tohto roku navždy odišli dvaja ľudia, ktorí pre mňa a moju študentskú generáciu stelesňovali prototypy humanisticky orientovaných pedagógov a vedcov. V profesorovi Danielovi Škovierovi a Richardovi Marsinovi sa spájala akási aristokratická noblesa s ľudovým človečenstvom a obsiahlou odbornou erudíciou. Pre viacerých z nás sa stali „páni profesori“ nikdy nedosiahnuteľnými vzormi a akýmisi prvkami stability, ktoré tu neustále boli, až sa jedného dňa ukázalo, že tu už s nami nie sú. Ak by sme si chceli vypožičať termín z rímskej literárnej praxe, tak obidve tieto osobnosti sa dozaista stali *exemplami*, t. j. nasledovaniahodnými príkladmi správania sa človeka tak vo vzťahu k profesijnej činnosti, ako aj ku kolegom a študentom, s ktorými prichádzali každodenne do styku. Po ich odchode tu ostalo akési prázdno, ktoré akoby nemal kto zaplniť.

Až náhly odchod môjho mladého kolegu Juraja Odorčáka v septembri tohto roku ma však upozornil na to, že úlohu *exempli* postupne prebrala aj mladšia generácia, ktorá už tiež odchovala vlastných absolventov. Počas niekoľkých spomienkových rozhovorov s jeho kamarátmi, priateľmi či študentami som si uvedomil, že pre viacero z nich predstavoval práve Juraj reprezentatívny vzor človeka-filozofa. Priznám sa, že ako generačnému kolegovi mi tento rozmer jeho osobnosti unikal, respektíve nikdy mi ani na um neprišlo, že pre niekoho by

už niekto z mojej generácie mohol byť vzorom. Avšak istá rituálnosť jeho správania, introvertnosť, britký humor, premýšľavý charakter a analytické myslenie z neho urobili v očiach mnohých ľudí *exemplum* filozofa. A naozaj, stačí si prečítať jeho články alebo pozrieť si niektoré jeho prednášky a každý asi pochopí, že bol stelesnením inšpiratívneho a originálneho filozofa, ktorého myslenie sa vymykalo bežnému štandardu. Tak ako naša generácia vzhládala k slovutným pánom profesorom, mladšia si svoje vzory našla už aj medzi nami. O to väčšmi ma mrzí, že o jeden takýto vzor navždy prišla.

Mária Jakúbeková, mladá slovenská poetka a laureátka prémie Ceny Ivana Kraska za rok 2020 za dielo *#Vykrivenie*, ktorá na Juraja spomína ako na pedagóga, kolegu a priateľa do nečasu, krátko po jeho smrti napísala báseň, ktorá asi vyjadruje pocity nás všetkých, ktorí sme Juraja osobne poznali. Ostáva tak už len na záver povedať: „Juraj, prepáč, že sme včas nerozpoznali o čo ti ide ...“

#Incubus

tma, ktorú si si ukradol
tma, ktorú si pred nami skrýval v mlčaní
vynára sa v hĺbinách tvojej mysle, akceleruje, zhmotňuje sa do vln cunami

nechali sme bezbranného chlapca zavretého v hlave skutočného génia
doliehali naňho krízy empirického sveta
videl ich spoza Platónovej jaskyne inteligibilnými očami
(o pár dní sa za našu slepotu budeme nenávidieť)

už dávno nevnímaš čaro okamihu – si osvietenec s vypnutými emóciami
(o pár dní nám to všetkým ukážeš)

necháš nás samých - v čudnom svete dymu, ticha, paranoje
znudených pofidérnymi myšlienkami, ktoré vyprodukovali naše hlavy za úsvitu
zrobených cudzími domnienkami ľudí, ktorých poznáme z počutia
budeme chodiť ako bez duše okolo náhrobku génia s tragickým pohľadom
hrať potrebné kliše každodennosti, aby sme neskĺzli do rovnakých šlapají

niekoľko nocí nebudeme schopní zaspáť
tvoje karenty sa stanú relikviami tvojho rozhodnutia
polnočné čety budeme čítať dookola
aby sme preskenovali pozostalosť krehkej duše bezbranného chlapca
a našli hľadané

zacyklil si nás v nietzscheovskej slučke večného návratu rovnakého
všetky cesty vedú do apoziopézy, tvoja sa utrhla
cítíme pocit kolektívnej viny
zostal po tebe len nezrozumiteľný výrok Kurta Cobaina^[1]

P o z n á m k y

^[1] „Nikto nikdy nepochopí, o čo mi ide“ (Kurt Cobain)

Báseň je súčasťou knihy: Jakúbeková, M.: *#Erised*. Banská Bystrica: Signis, 2021.

doc. Mgr. Peter Fraňo, PhD.
Katedra filozofie a aplikovanej filozofie
FF UCM v Trnave
Nám. J. Herdu 2
917 01 Trnava
e-mail: peter.frano@ucm.sk

Mgr. Mária Jakúbeková
Absolventka štúdia filozofie na KU v Ružomberku
Laureátka prémie Ceny Ivana Kraska za rok 2020 za dielo *#Vykrivenie*
e-mail: majka.jakubekova@gmail.com

Annikeris z Kyrény ako zakladateľ Platónovej Akadémie? Komparatívna analýza doxografickej evidencie (Diogenés Laertský, Vit. III. 18 - 20)

František Škvrnda

Škvrnda, F.: Annikeris z Kyrény ako zakladateľ Platónovej Akadémie? Komparatívna analýza doxografickej evidencie (Diogenés Laertský, Vit. III. 18 - 20). In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Anniceris the Cyrenaic as founder of Plato's Academy? Comparative analysis of the doxographical evidence (Diogenes Laertius, Vit. III. 18 - 20)

The paper deals with the famous anecdote from Plato's biography in Diogenes Laertius. The introductory part of the study contains a translation of Diogenes' report about Plato's first visit to Sicily and general overview of scholarly opinions about its historical accuracy. We divide Diogenes' account into two thematically independent parts, which are further scrutinized. In the first part, we analyse circumstances that led to Plato's selling into slavery and compare Diogenes' version with other extant versions in the works of various ancient authors. In the second part we focus on relatively unknown hedonistic philosopher Anniceris from Cyrene, who allegedly purchased Plato from slavery and subsequently assisted with the establishment of his school in Academy. Third part of the study presents a *quellensforschung*, tracing the origins and earlier, now lost versions about the story of Plato's slavery and foundation of Academy, which are available only in fragments and second, or third-hand testimonies. The main goal of the paper is to propose a new insight on the question of historicity of Diogenes' account by means of comparative and contextual analysis of extant literary sources and suggest new possible candidates that originally recorded the story in the 5th century BC.

Keywords: Plato, Anniceris of Cyrene, Dionysius the Elder, Slavery, Academy, historicity

Úvod[1]

Napriek mnohým štúdiám o charaktere, fungovaní a dejinách Platónovej Akadémie[2] zostávajú okolnosti jej založenia nejasné a značne kontroverzné. Prakticky jediná staroveká správa, ktorá sa o tomto dôležitom momente v dejinách filozofie zachovala, sa totiž spája so škandalóznym príbehom o tom, ako sicílsky tyran Dionýzios I. predal Platóna počas jeho prvej návštevy Sicílie do otroctva. Príbeh zaznamenáva v najextenzívnejšej podobe text Diogena Laertskeho:[3]

τρὶς δὲ πέπλευκεν εἰς Σικελίαν: πρῶτον μὲν κατὰ θέαν τῆς νήσου καὶ τῶν κρατήρων, ὅτε καὶ Διονύσιος ὁ Ἑρμοκράτους τύραννος ὢν ἠνάγκασεν ὥστε συμμῖξαι αὐτῷ. ὁ δὲ διαλεγόμενος περὶ τυραννίδος καὶ φάσκων ὥς οὐκ ἔστι τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον αὐτὸ μόνον, εἰ μὴ καὶ ἀρετῇ διαφέρει, προσέκρουσεν αὐτῷ. ὀργισθεὶς γὰρ „οἱ λόγοι σου,“ φησί, „γεροντιῶσι,“ καὶ ὅς: „σοῦ δέ γε τυραννιῶσιν.“ ἐντεῦθεν ἀγανακτήσας ὁ τύραννος πρῶτον μὲν ἀνελεῖν ὥρμησεν αὐτόν: εἶτα παρακληθεὶς ὑπὸ Δίωνος καὶ Ἀριστομένους τοῦτο μὲν οὐκ ἐποίησε, παρέδωκε δὲ αὐτὸν Πόλλιδι τῷ Λακεδαιμονίῳ κατὰ καιρὸν διὰ πρεσβείαν ἀφιγμένῳ ὥστε ἀποδόσθαι. κάκεῖνος ἀγαγὼν αὐτὸν εἰς Αἴγινα ἐπίπρασκεν: ὅτε καὶ Χάρμανδρος Χαρμανδρίδου ἐγράψατο αὐτῷ δίκην θανάτου κατὰ τὸν παρ’ αὐτοῖς τεθέντα νόμον, τὸν πρῶτον ἐπιβάντα Ἀθηναίων τῇ νήσῳ ἄκριτον ἀποθνήσκειν. ἦν δ’ αὐτὸς ὁ θεὸς τὸν νόμον, καθά φησι Φαβωρίνος ἐν Παντοδαπῇ ἱστορίᾳ. εἰπόντος δέ τινος, ἀλλὰ κατὰ παιδιάν, φιλόσοφον εἶναι τὸν ἐπιβάντα, ἀπέλυσαν. ἔνιοι δὲ φασὶ παραχθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τηρούμενον μηδ’ ὅτι οὖν φθέγγασθαι, ἐτοίμως δὲ ἐκδέξασθαι τὸ συμβαῖνον: οἱ δὲ ἀποκτεῖναι μὲν αὐτὸν οὐ διέγνωσαν, πωλεῖν δὲ ἔκριναν τῷ τρόπῳ τῶν αἰχμαλώτων.

Λυτροῦται δὴ αὐτὸν κατὰ τύχην παρῶν Ἀννίκερις ὁ Κυρηναῖος εἴκοσι μνῶν – οἱ δὲ τριάκοντα – καὶ ἀναπέμπει Ἀθήναζε πρὸς τοὺς ἐταίρους. οἱ δ’ εὐθὺς τὰργύριον ἐξέπεμψαν: ὅπερ οὐ προσήκατο εἰπὼν μὴ μόνους ἐκείνους ἀξίους εἶναι Πλάτωνος κήδεσθαι. ἔνιοι δὲ καὶ Δίωνα ἀποστεῖλαι φασὶ τὸ ἀργύριον καὶ τὸν μὴ προσέσθαι, ἀλλὰ καὶ κηπίδιον αὐτῷ τὸ ἐν Ἀκαδημείᾳ πρίασθαι.

„[Platón] sa trikrát plavil na Sicíliu. Prvýkrát preto, aby videl ostrov a krátery. Vtedy ho Hermokratov syn tyran Dionýzios prinútil, aby sa s ním stretol. Rozprával sa s ním o tyránide a zastával názor, že to, čo je prospešné silnejšiemu, nie je samo osebe lepšie, ak onen človek nevyniká cnosťou. Tyran mu nahnevane odpovedal, že *«máš reči ako starec»*, na čo mu Platón odvetil *«a ty zas ako tyran»*. Po týchto slovách sa tyran nazlostil ešte viac a rozhodol sa, že ho zbaví života: na naliehanie Dióna a Aristomena to však neurobil. Platóna vydal Sparťanovi Pollidovi, ktorý sa tam vtedy náhodou nachádzal ako vyslanec a prikázal mu, nech filozofa predá do otroctva. Pollis ho odviedol na ostrov Aigína a tam ho predal: a Charmandridov syn Charmandros tam podal na Platóna súdnu žalobu a žiadal pre neho trest smrti podľa znenia vtedajšieho zákona, ktorý prikazoval, aby bol bez výnimky usmrtený prvý Athénčan, ktorý vstúpi na ostrov. Favorinos v *Rozmanitej histórii* uvádza, že sám Charmandros bol navrhovateľom tohto zákona. Keď však ktosi zo žartu povedal, že obžalovaný je filozof, tak ho oslobodili. Iní však uvádzajú, že ho predviedli pred zhromaždenie a strážili. Platón im nepovedal ani jedno slovo a len ticho čakal, na čom sa uznesú. Zhromaždenie sa napokon uzhodlo, že ho neusmrtia, ale predajú do otroctva ako vojnového zajatca. K jeho druhom do Athén ho poslal späť Annikeris z Kyrény, ktorý sa tam vtedy náhodou zdržiaval a vykúpil ho za dvadsať – podľa iných za tridsať – mín striebra. Platónovi druhovia mu chceli peniaze ihneď vrátiť, avšak on ich odmietol so slovami, že nie sú predsa jediní, ktorí majú výsadu starať sa o Platóna. Iní však vravia, že striebro mu poslal Dión a ten ho neprijal, ale mu za to kúpil malú záhradu v Akadémii.

Diogenov text však zďaleka nepredstavuje jediný exemplár, ktorý popisuje udalosti predchádzajúce založeniu Platónovej filozofickej školy. V korpuse starovekej literatúry nachádzame viac než tucet diel, ktoré tradujú príbeh o tom, ako ho Dionýzios I. predal do otroctva.^[4] V starovekých textoch však existujú výrazné odchýlky v podaní celého príbehu, ktoré komplikujú zrekonštruovať jednotný výklad deja. Okrem toho, Diogenov text je jediný spomedzi všetkých dochovaných textov, ktorý príbeh o tom, ako bol Platón predaný a následne vykúpený z otroctva, rozširuje o pasáž s kúpou záhrady v Akadémii.

Moderní bádatelia sa vzájomne nedokážu zhodnúť na tom, či túto epizódu z Platónovho života možno považovať za dôveryhodnú a historicky hodnovernú správu. Niektorí osobne „veria“,^[5] že príbeh je pravdivý, iní jeho pravdivosť implicitne predpokladajú, ale nijako nezdôvodňujú.^[6] Niektorí príbeh analyzujú do detailov, pričom podrobne dokazujú, že predstavuje historicky hodnoverný popis

udalostí, ktoré nastali niekedy medzi rokmi 388/387 pred Kr. – teda presne v období, kedy malo dôjsť k založeniu Platónovej Akadémie.[7] Na druhej strane existuje skupina skeptickejšie orientovaných odborníkov, podľa ktorých ide buď o „bizarný“, „čudný“ príbeh alebo „legendu“, prípadne upozorňujú na to, že je v ňom „fikcia“ neodlíšiteľná od „faktu“.[8] Tretiu skupinu charakterizuje odmietavý a výrazne skeptický postoj voči celému príbehu, ktorý je údajne len dielom „vynaliezavej fikcie“.[9] Komplikovaná hermeneutická situácia sprevádzajúca celú záležitosť napokon viacerým interpretátorom zatvára ústa a príbeh spomínajú bez toho, že by sa snažili akokoľvek objektívne zhodnotiť jeho historický status.[10]

Z tohto širokého spektra názorov sa pokúsime argumentovať v prospech prvých dvoch skupín odborníkov, ktorí pripúšťajú, že Diogenova správa do určitej miery môže popisovať historické skutočnosti. Ich postoje sa pokúsime odôvodniť novými argumentmi a taktiež novou textovou evidenciou, ktorú obsahujú kritické a málo známe vydania zlomkov Filodémovho spisu *Usporiadanie filozofov* (Σύνταξις τῶν φιλοσόφων). Budeme argumentovať pozdĺž línie, že z textového a chronologického hľadiska neexistujú dostatočne presvedčivé správy alebo akýkoľvek iný typ evidencie, ktorý by jednoznačne preukazoval fiktívnosť celého príbehu – práve naopak, všetka dostupná evidencia podľa nás svedčí v prospech udržateľnosti takého výkladu Diogenovho referátu, ktorý akcentuje jeho historickú plauzibilitu. Vzhľadom na náš hlavný cieľ rozdelíme obsah Diogenovho referátu na dva samostatné významové celky, ktoré budú predmetom detailnejšej analýzy a komparácie: (1) Platónov pobyt u Dionýzia I. a jeho predaj do otroctva na Aigíne a (2) epizóda s Annikerom a založením Akadémie.

1. Platónov pobyt na dvore Dionýzia I. a predaj do otroctva na Aigíne

Naše skúmanie začneme analýzou príčiny Platónovho predaja do otroctva. Diogenova správa uvádza ako príčinu diskusiu medzi filozofom a tyranom na tému „tyranidy“ (περὶ τυραννίδος), ktorá sa však popisuje len veľmi stručne a všeobecne. Platón sa s Dionýziom I. pohádal údajne preto, že za „prospešné“ (συμφέρων) považoval to, čo je v súlade s „cnosťou“ (ἀρετῇ) a nie to, čo je prospešné pre „silnejšieho“ (κρείττονος). Čitateľovi oboznámenému s Platónovou filozofiou musí byť už na prvý pohľad zrejmé, že Dionýzios I. sa tu dostáva do rovnakej argumentačnej pozície ako niektorí sofisti z Platónových dialógov, menovite Pólos a Thrasymachos.[11]

Opis predmetnej diskusie nachádzame detailnejšie spracovaný u Plútarcha, v *Živote Dióna*. Podľa Plútarcha sa na stretnutí diskutovalo všeobecne „o cnosti“ (τὸ ὅλον περὶ ἀρετῆς), najmä však „o statočnosti“ (περὶ ἀνδρείας) a „o spravodlivosti“ (περὶ δικαιοσύνης). Platón sa vyjadril, že tyran je najmenej statočným človekom spomedzi všetkých ľudí a potom prehlásil, že spravodlivý človek žije „blažený“ život (μακάριος βίος) a človek nespravodlivý „úbohý“ život (ἄθλιος βίος).[12] Dionýzios sa na Platóna veľmi nahneval, pretože sa domnieval, že reč o nespravodlivom človeku bola namierená priamo na neho. Spýtal sa ho, prečo došiel na Sicíliu, a keď mu Platón odpovedal, že prišiel hľadať „dobrého muža“ (ἀγαθὸν ἄνδρα), tyran mu ironicky odvetil: „ale pri bohoch, tak ti je snáď už jasné, že si tu takého nenašiel (ἀλλὰ νῆ τοὺς θεοὺς, καὶ φαίνεται μήπω τοιοῦτον εὕρηκώς)“.[13] Tyran vzápätí tajne prikázal Sparťanovi Pollidovi, aby Platóna dopravil na Aigínu a predal do otroctva. Plútarchova verzia nešpecifikuje, kto a za akých okolností Platóna z otroctva vykúpil, ale prekvapivo obsahuje Dionýziovu obhajobu. Ten na svojom čine nevidel nič zlé a tvrdil, že sa proti Platónovi nijako neprevinil, pretože „ak je spravodlivý, bude rovnako šťastný, aj keď sa stane otrokom (ἀλλ' εὐδαιμονήσειν ὁμοίως, δίκαιον ὄντα, κἂν δοῦλος γένηται)“.[14] Táto Dionýziova rafinovaná odpoveď a kruté správanie pritom veľmi dobre zapadajú do kontextu iných starovekých správ a príbehov o jeho živote.[15]

Plútarchov text omnoho komplexnejšie a z filozofického hľadiska aj fundovanejšie reflektuje diskusiu medzi filozofom a tyranom a umožňuje nám pochopiť čin Dionýzia ako praktickú odpoveď na Platónove teoretické názory o šťastí a spravodlivosti, kedy sú jeho poučky uplatnené v praxi a na ňom samom. Z obsahu a podania celej diskusie je však opäť možné vyčítať konceptuálnu aj

terminologickú závislosť na pasáži z Platónovej *Ústavy*, kde sa rieši otázka blaženosti spravodlivého a nespravodlivého človeka.[\[16\]](#) Komplexnosť a filozofická hĺbka Plútarchovej správy preto ešte nemusia byť aj zárukou jej väčšej historicity.

Tretí a opäť odlišný opis diskusie nachádzame v jednej pasáži Olympiodórovho *Komentára k Platónovmu Alkibiadovi Väčšiemu*. Dionýzios I. sa Platóna postupne pýta štyri otázky, na ktoré dá filozof vždy inú odpoveď, než akú chce tyran počuť. Najprv sa ho pýta, koho filozof považuje za šťastného človeka? (τίνα νομίζεις ἐν ἀνθρώποις εὐδαίμονα εἶναι;). Platón mu odpovedá, že Sókrata. Potom sa ho tyran opýta: „čo považuješ za dielo človeka, ktorý sa venuje politike? (τί νομίζεις ἔργον ἀνδρὸς εἶναι πολιτικοῦ;). Platón mu odpovedá, že politik robí občanov lepšími ľuďmi. Ako tretiu mu položil otázku „čo teda? Zdá sa ti, že správne rozsudzovať ľudí je maličkosť? (τὶ οὖν; τὸ ὀρθῶς δικάζειν σμικρὸν σοι δοκεῖ;). Platón mu odvetil, že je to naozaj nedôležitá vec a posledná, ktorá by nás mala zaujímať, pretože ten, kto správne rozsudzuje, sa podobá krajčírke, ktorá zošívá roztrhané plášte. Dionýzios napokon položil Platónovi poslednú, štvrtú otázku: „A čo tyran, nie je vari statočný? (τὸ τύραννον εἶναι οὐκ ἀνδρεῖον;). Na toto mu Platón otvorene odpovedal, že tyran je zo všetkých ľudí najzbabelejší, nakoľko sa obáva aj holičovej britvy. Po tejto výmene otázok a odpovedí Dionýzios Platóna okamžite a potupne (ἀτίμως) vykáže z mesta.[\[17\]](#) Olympiodóros však bližšie nešpecifikuje tento „potupný“ spôsob vykázania, avšak z nasledujúceho odseku sa dozvedáme, že Platóna predal do otroctva až Dionýzios II. počas jeho druhej návštevy na Sicílii.

Napriek tomu, že Olympiodórov výklad príbehu je konfúzny, existuje spôsob, ako ho možno uspokojivo vysvetliť. Olympiodóros totiž v predmetných pasážach cituje zdroj, z ktorého správu prebral – je ním Ailios Aristeidés. Aristeidov text sa nám zachoval a pri jeho čítaní zisťujeme, že ide o štandardnú deklamáciu z obdobia druhej sofistiky. Obsahuje mnoho rečníckych figúr a rôznych digresíí, v ktorých sa stráca jednotná línia výkladu historických udalostí a do popredia sa dostáva skôr snaha skritizovať Platóna za každú cenu. Na niektorých miestach Aristeidés v zápale priamej, adresnej reči k Platónovi nerozlišuje jeho jednotlivé pobyty na Sicílii, ani Dionýza I. od Dionýza II. Z jednej Aristeidovej pasáže vyplýva, že k Platónovmu predaju do otroctva došlo ešte počas jeho prvej návštevy,[\[18\]](#) avšak na iných miestach sa zdá, že k predaju došlo až počas jeho druhej návštevy. Tento Aristeidov obskúrny výklad, ktorý sa nesnaží o historicky koherentný výklad udalostí, môže podľa nás dostatočne objasniť, prečo sa Olympiodóros vo výklade udalostí pomýlil a príbeh o Pollidovi a Annikeridovi situoval až do obdobia druhej Platónovej návštevy v Syrakúzach.

Na druhej strane, Olympiodórove podanie filozofickej diskusie medzi Dionýziom I. a Platónom indikuje, že informácie čerpal tiež iných zdrojov, než z akých vychádzali Diogenés Laertský, Plútarchos a Aristeides. Nakoľko však táto diskusia v Olympiodórovi nadobúda rozmery epického naratívu a nápadne pripomína pasáž z prvej knihy Hérodotových *Dejín*,[\[19\]](#) nemôžeme si byť ani tentoraz istí, či nevychádza z čisto literárnych predlôh.

Priebeh diskusie stručne zaznamenávajú aj autori z 1. storočia pred Kr., Diodóros Sicílsky a Filodémios z Gadar, ktorých texty sú zároveň aj najstaršie dochovanými svedectvami o príbehu. Diodóros len veľmi stručne konštatuje, že Dionýzios I. si spočiatku svojho hosta z Athén veľmi vážil a obdivoval jeho slobodný prejav hodný filozofie (παρρησίαν ἔχοντα ἀξίαν τῆς φιλοσοφίας), avšak neskôr sa mu kvôli „nejakým rečiam“ odcudzil až natolko, že ho predal do otroctva.[\[20\]](#) Diodórov text je natolko stručný, že nie je možné jednoznačne určiť, kam Dionýzios prikázal Platóna odviesť – či na trh s otrokmi v Syrakúzach, alebo na Aigínu. V jeho verzii sa totiž nespomína ani Spartán Pollis, ani ostrov Aigína.[\[21\]](#)

Filodémios v spise *Usporiadanie filozofov* taktiež píše o Platónovom „slobodnom prejave“ (παρρησία), ktorý však spája s prvou otázkou Dionýzia I. Platónovi vo verzii u Olympiodóra: „kto z ľudí je podľa tvojej mienky veľmi šťastný“ (τίς αὐτῶ[ι] δοκ[εῖ] φα[ν]η[ν]αι εὐδαιμονέστερος). Poškodený Filodémiov text nám však neumožňuje zrekonštruovať priebeh celej diskusie,[\[22\]](#) aj keď na druhej strane trochu

detailnejšie opisuje priebeh jeho predaja na Aigíne a tiež okolnosti sprevádzajúce jeho pobyt v otroctve. Filodémos na rozdiel od Diogena, Plútarcha a Olympiodora nespomína Spartana Pollida, ale len bližšie neurčených „spartských námorníkov“, ktorí Platóna dopravili na Aigínu.

Z vyššie uvedeného porovnania písomných svedectiev Diogena, Plútarcha, Olympiodóra, Diodóra Sicílskeho a Filodéma je zrejmé, že existovali minimálne dve odlišné tradície, ktoré zaznamenávali priebeh diskusie medzi filozofom a tyranom, ktorá následne viedla k jeho predaju do otroctva. Obidve tradície mohli výrazným spôsobom čerpať z literárnych predlôh, jedna z Platónových dialógov (Diogenés, Plútarchos), druhá z Hérodota (Olympiodóros, Filodémos). Do úvahy však musíme brať aj takú možnosť, že pôvodné zdroje, z ktorých uvedení autori čerpali svoje informácie, detailne netematizovali obsah diskusie, čím mohol vzniknúť voľný priestor pre neskoršie doplnenie bielych miest v príbehu.

Svedectvá vyššie uvedených autorov sú však celkom jednotné v opise udalostí, ktoré nasledovali po diskusii Dionýzia I. a Platóna – Diogenés, Plútarchos a Olympiodóros explicitne uvádzajú, že Platóna odviezol na Aigínu spartský námorník Pollis. Zdá sa preto plauzibilné predpokladať, že prvá časť deja celého príbehu, ktorá opisuje priebeh a obsah filozofickej diskusie, vychádza z literárnych predlôh a nemožno ju preto považovať za opis historického rozhovoru. Druhá časť príbehu, ktorá opisuje, ako Platóna spartský námorník odviezol na Aigínu a predal na miestnom trhu, však môže mať historické pozadie, nakoľko o nej vyššie uvedení autori referujú koherentným a neprotirečivým spôsobom.

2. Annikeris z Kyrény a založenie Akadémie

Omnoho problematickejšia je druhá časť príbehu, v ktorej vystupuje Annikeris z Kyrény. Annikeris bol členom filozofickej sekty kyrenaikov, ktorú v určitom období zreformoval a založil jej novú vetvu, tzv. annikeridovcov, približne v dobe Aristotelovej smrti (322 pred Kr.).^[23] Okrem expozície filozofických postojov annikeridovcov, ktoré uvádza Diogenés Laertsý v sekcii životopisu sókratovca Aristippa, vieme o Annikeridovi len veľmi málo. Podľa Aeliána a Pseudo-Lukiana to bol Platónov priateľ, ktorý raz usporiadal pre Platóna v Akadémii veľkolepé preteky s konským záprahom.^[24] Antická tradícia ho poznala tiež ako známeho priateľa Diogena zo Sinópe, ktorému známy kynik adresoval jeden zo svojich listov.^[25] Tieto skromné doxografické a biografické svedectvá dopĺňa ešte jedna hypotéza moderného bádateľa o tom, že Annikeris bol údajne predkom slávneho literáta a vplyvného alexandrijského učenca Kallimacha z Kyrény (310 – 240 pred Kr.).^[26] Lexikón *Suidas* napokon uvádza, že Annikeris žil v dobe po Alexandrovi Veľkom.^[27]

Z týchto správ o Annikeridovi je zrejmé, že nemohol založiť svoju sektu až po Aristotelovej smrti a žiť v dobe po Alexandrovi Veľkom a zároveň vykúpiť Platóna z otroctva v roku 387 pred Kr., aj keď na druhej strane existuje už minimálne od čias Aegidia Menagia (17. storočie) interpretačná línia, ktorá predpokladá dvoch Annikeridov v príbuzenskej línii starý otec – vnuk.^[28] Predpoklad, že existovali dvaja Annikeridovia, nemá však žiadnu textovú oporu a zdá sa byť formulovaný *ad hoc* len preto, aby sa ním vysvetlili vyššie uvedené chronologicky nesúhlasné správy o Annikeridovi v Diogenovi Laertsom. Niektorí autori preto považovali správu o tom, že Platóna vykúpil z otroctva Annikeris z Kyrény, za neskorší a nepôvodný dodatok.^[29]

Diogenés Laertsý je okrem toho jediným zo všetkých nám známych antických autorov, ktorý explicitne uvádza, že pozemok v Platónovej Akadémii bol kúpený vďaka Annikeridovi z Kyrény. Annikera v súvislosti s vykúpením Platóna z otroctva na Aigíne uvádza len hrstka autorov: Pseudo-Nonnus, *Suidas*, Olympiodóros, Ailios Aristeidés a Filodémos. Prví traja autori uvádzajú len veľmi stručne, že Annikeris bol Platónovým výkupcom z otroctva. Aristeidés k tomu pridáva, že Annikeris odmietol prevziať od Dióna peňažný dar za svoje dobrodenie, avšak explicitne neuvádza, že by mu za tieto peniaze kúpil pozemok v Akadémii. Znenie textu u Filodéma je v tomto smere nanajvýš problematické: na jednej strane totiž Filodémos píše, že Platóna zakúpil na Aigíne nejaký neznámy a „veľmi chudobný muž“ (ἀνδρὶ λίαν πένῃτι),^[30] čím *de facto* vylučuje postavu Annikerida z celého

príbehu, na druhej strane však existuje upravené a zrekonštruované vydanie X. stĺpca z toho istého diela, v ktorom čítame, že Platóna „vykúpil a okamžite prepustil Annikeris, nejaký muž z Líbye“ (Α[πο]π[ρα]θεῖς δ' εὐθὺς ἀπελύθη ὑπ[ὸ] Ἀννικέρι[δος] τινος Λιβυκοῦ [ἀν]δ[ρό]ς).[31]

Situácia je veľmi komplikovaná, pretože ak by sme Diogenovu druhú časť referátu považovali za opis skutočných udalostí, museli by sme pripustiť niekoľko *ad hoc* predpokladov: 1) existovali dvaja Annikeridovia v príbuzenskej línii starý otec – vnuk; 2) Filodémov text skutočne obsahoval správu o tom, že Platóna vykúpil z otroctva Annikeris; 3) správa o založení Akadémie sa nezachovala u žiadneho iného autora nie preto, že by o nej nikto nevedel, ale jednoducho preto, že ju nepovažovali vzhľadom na účely svojich textov za zaujímavú. Je to najmä tento tretí predpoklad, ktorý je problematický, pretože správa o tom, že Platónova Akadémia bola založená vďaka podpore jeho sicílskeho priateľa a kyrénskeho filozofa musela byť pre antických doxografov a biografov veľmi zaujímavou a vďačnou témou. Na druhej strane sme si však vedomí toho, v akom zlom stave sú dochované diela staršej doxografickej tradície, čo platí nielen o Filodémovom texte, ale prakticky o všetkých generáciách doxografov pôsobiach v rozmedzí 4. – 1. stor. pred Kr. Okrem toho, Diogenés Laertský bol kompilátor a jeho dielo je v skutočnosti súborom citátov a parafráz zo starších autorov,[32] takže je podľa nás nanajvýš nepravdepodobné, aby si poslednú časť príbehu s Annikerom sám vymyslel. Ak chceme skúmať historicitu celého príbehu, musíme sa preto pokúsiť hľadať pôvodné, dnes už nezachované zdroje príbehu a informácií.

3. Hľadanie pôvodného zdroja príbehu

Zo všetkých dochovaných verzií a textov je zrejmé, že príbeh o Platónovom otroctve si žil vlastným životom ešte v období stredoveku.[33] Z byzantského a neskoro-rímskeho obdobia pochádzajú referáty Fotia, správy z lexikónu *Suidas* a pasáže z diel Jána Filopona a Olympiodóra. Ako sme uviedli vyššie, Olympiodóros čerpal svoje informácie od Ailia Aristeida (117 – 181 n. l.), ktorý spadá do rovnakého obdobia tzv. Druhej sofistiky, kedy žili a tvorili aj Diogenés Laertský a Athénaios z Naukratidy (fl. prvá polovica 3. stor. n. l.), ako aj o niečo starší Favorinos z Arelaty (cca. 80 – 160 n. l.), ktorého v príbehu cituje Diogenés Laertský. Ako je zrejmé z textov Aristeida a Diogena, v tomto období musela byť správa o tom, že Annikeris odmietol peniaze od Dióna a využil ich na to, aby si zaistil slávne meno, už v širšom obehu a dobre známa. Plútarchos (46 – 119 n. l.) necituje ako zdroj svojich informácií o príbehu žiadneho autora a podobne ani Diodóros Sicílsky. Texty Kornélia Nepa a Filodéma (cca. 110 – 40/25 pred Kr.) sú vôbec najstaršími zachovanými správami o Platónovom predaji do otroctva.

Filodémus vo svojom texte cituje Neantha z Kyziku (cca. 360/350 – po 270 stor. pred Kr.), pričom z jeho citácie je zrejmé, že príbeh musel byť rozšírený už generáciu pred Neanthom: „Neanthés píše, ako Filiskos od nejakého Aigínčana počul, že «Platón dostal toto meno od rodičov kvôli šírke svojho čela» a že «keď prišli nejakí spartskí námorníci a predávali Aténčanov, Platón sa zatajil a takto si ho kúpil nejaký veľmi chudobný muž...».[34] Neanthés z Kyziku bol peripatetický historik, ktorý na svoju dobu pracoval „empirickými“ a veľmi spoľahlivými metódami: za svojimi zdrojmi vždy cestoval a zbieral ústne podania očitých svedkov, pomocou ktorých korigoval idealistické príbehy zo životov Sókrata, Platóna a snád' aj Antisthena, aby tak vytvoril realistický opis ich charakteru a životných udalostí.[35] Tejto jeho metóde zodpovedá aj explicitná zmienka o Filiskovi z Milétu, ktorého história pozná ako žiaka rečníka Ísokrata z Athén.[36]

Z tejto explicitnej citácie jednoznačne vyplýva, že príbeh o predaji do otroctva poznali už Aristotelovi žiaci minimálne v tej verzii, v ktorej sa Platón ocitne po plavbe so Sparťanmi na Aigíne a na trhu ho predávajú nejakému bezvýznamnému občanovi. Ďalej môžeme plauzibilne predpokladať, že prakticky celý Filodémov opis príbehu – aj s diskusiou medzi Dionýziom I. a Platónom – siaha k starším zdrojom, avšak nie nevyhnutne k Neanthovi. Lasserreho rekonštrukcia X. stĺpca Filodémovho textu, v ktorom údajne vystupuje aj Annikeris, predpokladá, že v skutočnosti ide o zlomok z diela

Hermodóra zo Syrakúz *O Platónovi* (Περὶ Πλάτωνος). Hermodóros pritom patril k priamym Platónovým žiakom a bol významným členom starej Akadémie,[37] čo z neho robí v celej záležitosti ešte dôveryhodnejšieho svedka, než akým je Neanthés.

Nepriame doklady o tom, že príbeh o Platónovom predaji do otroctva a následnom Annikerovom vykúpení, však poskytujú aj ďalšie zdroje. Hermann Diels už v roku 1883 upozornil na text Jána Filopona, ktorý Platónove vykúpenie z otroctva spája s enigmatickou narážkou Aristotela vo *Fyzike*: „cudziniec prišiel náhodne, vykúpil väzňa a opäť odišiel“. Eduard Schwartz začiatkom 20. storočia zase dokazoval, že Diodóros Sicílsky prebral svoju verziu príbehu z diela historika Efora (cca. 400 – 320 pred Kr.).[38]

John Dillon zase upozorňuje na Lukianovu satiru *Parazit*, v ktorej sa uvádza ako pôvodca informácií o Platónovej „sicílskej katastrofe“ ďalší Aristotelov žiak, Aristoxenos z Tarentu (cca. 370 – 290 pred Kr.).[39] Alice Riginosová spomína meno ďalšieho autora, hedonistického historika Hegesandra z Delf (žil niekedy v 3. storočí pred Kr.), z ktorého čerpal informácie Athénaios z Naukratidy.[40] K týmto postavám dopĺňame ešte jednu anekdotu o „šialenom Sókratovi“, v ktorej Diogenés zo Sinópe adresuje Platónovi výčitku, že sa ako „pes vrátil k pánom, ktorí ho predali“, čím jasne naráža na to, že ho na Sicílii predali ako otroka.[41]

Na základe vyššie uvedených skutočností sa nám preto zdá byť nanajvýš pravdepodobné, že príbeh o Platónovom predaji do otroctva musel byť známy minimálne už od polovice 4. storočia pred Kr., teda ešte počas Platónovho života. Spomínať ho mohli nezávisle na sebe až štyria rôzni autori, menovite Eforos, Hermodóros, Aristoxenos a Neanthés, ku ktorým môžeme pridať ešte Aristotela a Diogena zo Sinópe. Nakoľko sa nám u Neantha zachovalo aj meno zdroja, z ktorého svoje informácie čerpal (Filiskos z Milétu), môžeme predpokladať, že táto tradícia nadväzuje na orálnu tradíciu a pracovala so svedectvami priamych svedkov tejto udalosti. V tejto súvislosti by sme však nemali zabúdať na Platónove sťažnosti zo *VII. listu*, v ktorom píše, že počas jeho pobytov na Sicílii neraz usilovali o jeho život, a že tam o ňom dokonca rozšírili nepravdivé reči o jeho smrti.[42]

Záver

Po detailnejšom rozbere anekdoty a hľadaní pôvodu jej správy sa tak dostávame až k priamemu aktérovi, ktorý v nej vystupoval a stojíme pred otázkou, či Platón nepísal o svojom predaji do otroctva preto, lebo išlo o citlivú a traumatickú záležitosť, ktorú nechcel verejne spomínať, alebo išlo o jeden z prípadov ohovárania jeho osoby, o ktoré sa postarali jeho anonymní nepriatelia na syrakúzskeho dvore.

S textom Diogena Laertskeho pred nami vyvstáva spleť labyrint autorov a diel, ktorými táto správa v priebehu histórie prechádzala a postupne nadobúdala rozmanité formy a výrazy. Otázku, či ju možno *en toto* považovať za historickú, považujeme vzhľadom na vyššie uvedené problémy za principiálne nezodpovedateľnú. Zdá sa byť však nanajvýš pravdepodobné, že si Diogenés anekdotu – vrátane jej druhej časti – nevymyslel, ale ju prebral od staršieho zdroja. Argument, ktorý by odmietal uznať historicitu druhej časti Diogenovho referátu len na základe toho, že u žiadneho z iných autorov ju nenachádzame, preto považujeme za nepresvedčivý a nevhodný typ argumentu *ex silencio*. Vzhľadom na Filodémov odkaz na Neantha, a tiež na Lasserreho rekonštrukciu Hermodórovho textu sa neprikláňame ani k záveru Alice Riginosovej, podľa ktorej mohol byť príbeh pôvodne súčasťou attickej komédie.[43] odkiaľ sa neskôr dostal do štandardných biografických, historických a doxografických diel. Riginosová totiž prehliadla zmienku o Neanthovi vo Filodémovi a taktiež Lasserreho rekonštrukciu, ktoré indikujú, že celý príbeh nepochádza z prostredia attickej komédie, ale zo starého Lykeionu, prípadne zo starej Akadémie. Tieto skutočnosti podľa nás výrazne nakláňajú misku váh v prospech historicity celého príbehu.

Ako to bolo s jednotlivými detailmi, si však nedovolíme dogmaticky a apodikticky určiť a na záver

nám nezostáva nič iné, než skonštatovať, že pokiaľ sa z Filodémovej knižnice nevynorí nová textová evidencia, tak okolnosti okolo založenia Platónovej Akadémie zostanú už navždy v zvláštnej rovine starovekej historiografie, ktorá sa rozprestiera kdesi na pomedzí fikcie a faktov.[\[44\]](#)

Na celom príbehu je preto omnoho dôležitejší a poučný jeho filozofický rozmer. Platóna v ňom ako paradigmatického filozofa definujú predovšetkým dve veci: parrhesiastická činnosť ako neohrozené hovorenie pravdy za každých okolností a schopnosť získavať si prostredníctvom lásky k pravde skutočných priateľov, ktorí nám v ťažkých životných situáciách nezištne pomôžu. V pozadí založenia Akadémie ako centra teoretického vzdelávania tak symbolicky, a možno aj historicky, stoja dve dominanty ľudskej kultúry a civilizácie: neochvejná láska k pravdovravnosti a nezištná priateľská pomoc.

Literatúra

- BOAS, G.: Fact and Legend in the Biography of Plato. In: *The Philosophical Review*, roč. 57, 1948, č. 5, s. 439 – 457.
- BLUCK, R. S.: *Plato's Life and Thought. With Translation of the Seventh Letter*. New York: Routledge & Kegan Paul 1949.
- CAVEN, B.: *Dionysius I. War-Lord of Sicily*. New Heaven/London: Yale University Press 1990.
- CEPKO, J., KALAŠ, A., SUVÁK, V.: *Diogenis Fragmenta/Diogenove zlomky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016.
- DILLON, J.: *The Heirs of Plato*. Oxford: Clarendon Press 2003.
- DILLON, J.: Aristoxenus' Life of Plato. In: HUFFMAN, C. (ed.): *Aristoxenus of Tarentum. Discussion*. New Brunswick, London: Transaction Publishers 2012, s. 283 – 296.
- KAHRSTEDT, U.: Platons Verkauf in die Sklaverei, *Wurzbürger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, roč. 2, 1947, č. 2, s. 295 – 300.
- KALLIGAS, P.: Introduction. In: KALLIGAS, P., BALLA, CH., BAZIOTOPOULOU-VALAVANI, E., KARASMANIS, V. (eds.), *Plato's Academy. Its Workings and Its History*. Cambridge: Cambridge University Press 2020, s. 1 – 10.
- KALLIGAS, P., TSOUNA V., HATZIMICHALI, M.: Philodemus' History of the Philosophers. Plato and the Academy (PHerc 1021 and 164). In: KALLIGAS, P., BALLA, CH., BAZIOTOPOULOU-VALAVANI, E., KARASMANIS V. (eds.): *Plato's Academy. Its Workings and Its History*. Cambridge: Cambridge University Press 2020, s. 276 – 383.
- LASSERE, F.: *De Léodamas de Thasos à Phillipe d'Oponthe. Témoignages et Fragments*. Naples: Bibliopolis 1987.
- MEJER, J.: *Diogenes Laertius and His Hellenistic Background*, Weisbaden: Steiner Verlag 1978.
- MOMIGLIANO, A.: *The Development of Greek Biography*. Cambridge: Harvard University Press 1993.
- NAILES, D.: *The People of Plato. A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis: Hackett Publishing Company 2002.
- PORTER, W. H.: The Sequel to Plato's First Visit to Sicily. *Hermathena*, roč. 61, 1943, s. 46 – 55.
- RIGINOS, A. S.: *Platonica. The Anecdotes Concerning the Life and Writings of Plato*. Leiden: E. J. Brill 1976.
- SCHORN, S.: Aristoxenus' Biographical Method. In: HUFFMAN, C. (ed.): *Aristoxenus of Tarentum. Discussion*. New Brunswick, London: Transaction Publishers 2012, s. 177 – 222.
- SMITH, W.: *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology I*. Boston: Little & Brown 1861.
- THESLEFF, H.: *Platonic Patterns*. Las Vegas, Zurich, Athens: Parmenides Publishing 2009.
- THESLEFF, H.: Plato's Life. In: Press, G. A. (ed.): *Continuum Companion to Plato*. London/New York: Continuum International Publishing Group 2012, s. 8 – 10.
- TSOUNA, V.: *The Epistemology of the Cyrenaic School*. Cambridge: Cambridge University Press 1998.

WILLIAMS, F.: In and out of the Rut: Callimachus fr. 1.25-28 and Anniceris of Cyrene. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, roč. 110, 1996, s. 40 – 42.

ZELLER, E.: *Plato and the Older Academy*. London: Longmans 1876.

P o z n á m k y

[1] Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0094/20 *Aristippos a sokratika*.

[2] Najnovšie pozri kolektívnu monografiu Kalligas, P., Balla, Ch., Baziotopoulou-Valavani, E., Karasmanis, V. (eds.): *Plato's Academy. Its Workings and Its History*. Cambridge: Cambridge University Press 2020.

[3] Diogenés Laertský, *Vit.* III. 18 – 20 (preklad autor).

[4] *Suidas* π 1707. 21-23; Olympiodóros, *In Gorg.* XLI. 8 a *In Alc.* II. 123-124; Ján Filoponos, *In Phys.* 324. 17-23; Pseudo-Nonnus, *Or.* IV. 23; Makrobios, *Sat.* I. 11. 7; Gregor z Nazianzu *Adv. Iul.* I. 72, *Carm.* I. 2. 10 315-318; Lactancius, *Divin. inst.* III. 25. 15-17; Athénaios, *Deipn.* 507b; Aristeidés, *Or.* XLVI. 232-234; Aulus Gellius, *Noc. Att.* II. 18. 1-10; Plútarchos, *Dion* 5 a *De tranq. anim.* 471; Seneka, *Ep.* XLVII. 12; Hérakleitos, *Alleg. Hom.* 78; Diodóros Sicílsky, *Bibl.* XV. 7; Kornélius Nepos, *Dion* 2; Filodémos, *PHerc* 1021, col. II. – III., X.

[5] Caven, B.: *Dionysius I. War-Lord of Sicily*. New Heaven/London: Yale University Press 1990, s. 227.

[6] Thesleff, H.: Plato's Life. In: Press, G. A. (ed.): *Continuum Companion to Plato*. London/New York: Continuum International Publishing Group 2012, s. 9; Bluck, R. S.: *Plato's Life and Thought. With Translation of the Seventh Letter*. New York: Routledge & Kegan Paul 1949, s. 29.

[7] Porter, W. H.: The Sequel to Plato's First Visit to Sicily. *Hermathena*, roč. 61, 1943, s. 48. Porter uvádza aj viacero starších bádateľov, ktorí príbeh takisto považovali za historický (G. Grote, T. Gomperz, F. Cornford).

[8] Por. Riginos, A. S.: *Platonica. The Anecdotes Concerning the Life and Writings of Plato*. Leiden: E. J. Brill 1976, s. 86; Dillon, J.: Aristoxenus' Life of Plato. In: Huffman, C. (ed.): *Aristoxenus of Tarentum. Discussion*. New Brunswick/London: Transaction Publishers 2012, s. 287. Riginosová aj Dillon však pripúšťajú skutočnosť, že Platón sa mohol nejakým spôsobom na krátky čas dostať do otroctva.

[9] Kalligas, P.: Introduction. In: Kalligas, P., Balla, Ch., Baziotopoulou-Valavani, E., Karasmanis, V. (eds.), *Plato's Academy*, c. d., s. 4. Do okruhu „legiend“ zaraďuje celý príbeh tiež Kahrstedt, U.: Platons Verkauf in die Sklaverei, *Wurzbürger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft*, roč. 2, 1947, č. 2, s. 300. Boas, G.: Fact and Legend in the Biography of Plato. *The Philosophical Review*, roč. 57, 1948, č. 5, s. 452 – 457 taktiež neuznáva historicitu príbehu, nakoľko sa domnieva, že celá životopisná tradícia Platóna, ktorá uvádza jeho tri cesty na Sicíliu, je výmyslom neskorších doxografov.

[10] Por. Zeller, E.: *Plato and the Older Academy*. London: Longmans 1876, s. 23-25; Nails, D.: *The People of Plato. A Prosopography of Plato and Other Socratics*. Indianapolis: Hackett Publishing Company 2002, s. 248.

[11] Por. Platón, *Gorg.* 483d5; Platón, *Resp.* 338c2. Thrasymachova definícia spravodlivosti z *Ústavy* sa nápadne podobá Diogenovej formulácii problému: τὸ δίκαιον τὸ τοῦ κρείττονος συμφέρον.

[12] Plútarchos, *Dion* 5. 1.

[13] Plútarchos, *Dion* 5. 2.

[14] Plútarchos, *Dion* 5. 3.

[15] Dionýzios I. bol známy svojou tvrdosťou a vynaliezavou pomstychtivosťou. Medzi starovekými autormi kolovalo niekoľko príbehov, ako zaobchádzal so svojimi dvoranmi a hosťami. Najznámejší je nepochybne príbeh o Damoklovom (Demoklovom) meči (Cicero, *Tusc. Disp.* V. 20 – 21), no uviesť by sme mohli aj príbeh s básnikom Filoxenom (Diodoros Sicílsky, *Bibl.* XV. 6.), s pýthagorovcami Damónom a Pýthiom (Phintiom) (Diodoros Sicílsky, *Bibl.* X. 4; Cicero, *De offic.* III. 45.), alebo s historikom Filistom (Diodóros Sicílsky, *Bibl.* XV. 7. 2 – 4).

[16] Por. Platón, *Resp.* 354a1-9 (ὁ δίκαιος ἀνὴρ...μακάριός τε καὶ εὐδαίμων... δίκαιος ἄρα

εὐδαίμων... ἄδικος ἄθλιος).

[17] Olympiodóros, *In Alc.* II. 94 – 113.

[18] Ailios Aristeidés III. 234. 22 – 23.

[19] Por. diskusiu Kroisa so Solónom (Hérodotos, *Hist.* I. 30 – 31).

[20] Diodóros Sicílsky, *Bibl.* XV. 7. 1. 5 – 7.

[21] Riginos, A. S.: *Platonica*, c. d., s. 89 zo znenia Diodórovho textu odvodzuje, že k predaju malo dôjsť na trhu v Syrakúzach. Diodóros však bližšie nešpecifikuje, na akom mieste k predaju došlo a Riginosovej interpretáciu považujeme za neplauzibilnú.

[22] Filodémos, *PHerc 1021*, col. X. 13 – 16. Filodémov zrekonštruovaný text citujeme podľa najnovšieho kritického vydania Kalligas, P., Tsouna V., Hatzimichali, M.: *Philodemus' History of the Philosophers. Plato and the Academy (PHerc 1021 and 164)*. In: Kalligas, P., Balla, Ch., Baziotopoulou-Valavani, E., Karasmanis V. (eds.): *Plato's Academy*, c. d., s. 276 – 383.

[23] Por. *Suidas* α 2466. 1 – 5; Diogenés Laertský, *Vit.* II. 86, 98; Strabón, *Geog.* XVII. 3. 22.

K hypotéze o dátume založenia sekty pozri bližšie Tsouna, V.: *The Epistemology of the Cyrenaic School*. Cambridge: Cambridge University Press 1998, s. 5 – 6.

[24] A následne si za svoje schopnosti vyslúžil od Platóna kritiku, nakoľko podľa neho „človek, ktorý tak dokonale ovláda také malicherné umenie, nebude mať čas zamestnávať svoju myseľ s tým, čo si skutočne zasluhuje pozornosť.“ Por. Aelián, *Var. Hist.* II. 27; Pseudo-Lukianos, *Dem. Enc.* 23.

[25] [Diogenés zo Sinópe], *Ep.* XXVII.

[26] K prácam moderných autorov, z ktorých tento predpoklad vychádza, pozri bližšie Williams, F.: In and out of the Rut: Callimachus fr. 1.25-28 and Anniceris of Cyrene. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, roč. 110, 1996, s. 40.

[27] *Suidas*, α 2466. 5.

[28] Porter, W. H.: *The Sequel to Plato's First Visit to Sicily*, c. d., s. 51. K Menagiusovi pozri aj Smith, W.: *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology I*. Boston: Little & Brown 1870, s. 180. Predpoklad dvoch totožných mien v príbuzenskej línii (Annikeris st. – Annikeris ml.) bol odvodený *per analogiam* z historicky a textovo dobre doložiteľnej dvojice Aristippos st. – Aristippos ml.

[29] Bluck, R. S.: *Plato's Life and Thought. With Translation of the Seventh Letter*, c. d., s. 29.

[30] Filodémos, *PHerc 1021*, col. III. 4.

[31] Lasserre, F.: *De Léodamas de Thasos à Phillipe d'Oponte. Témoignages et Fragments*. Naples: Bibliopolis 1987, str. 217 – 218. Ide o pasáž Filodémos, *PHerc 1021*, col. X. 24 – 25, ktorá je v najnovšej edícii Filodémovho textu od Kalligasa, Tsounovej a Hatzimichaliovej úplne vyňatá.

[32] K Diogenovým metódam kompilácie a citáciám zo starších diel pozri Mejer, J.: *Diogenes Laertius and His Hellenistic Background*, Weisbaden: Steiner Verlag 1978.

[33] Por. Riginos, A. S.: *Platonica*, c. d., s. 90 – 92. Ján zo Salisbury a Ján Tzetzés referujú o príbehu úplne konfúzne a s veľkou dávkou tvorivej fantázie. Ján zo Salisbury nasledoval svätého Hieronýma a Platóna si poplietol s Diogenom zo Sinópe. V diele *Polycraticus* tvrdil, že Platóna predali do otroctva piráti počas jeho cesty do Egypta. Ján Tzetzés v *Históriách* spája niekoľko rôznych testimónií, v ktorých nefiguruje Platón, ale Antifón a Faidón a následne uvádza, že Platón bol predaný do otroctva nie raz, ale hneď trikrát. Na druhej strane, byzantský lexikón *Suidas* referuje o celom príbehu len veľmi stručne, ale zato v súlade s antickými testimóniami.

[34] Filodémos, *PHerc 1021*, col. II. 38 – 40 a col. III. 1 – 5: „Νεάνθης δὲ Φιλ[ί]σκου φησὶν ἀκηκοέναι τ[οῦ] Αἰ[ῖ]γινήτου, διότι «Πλάτ[ω]ν ὑπὸ τῶν προσηκόντ[ω]ν ἐκλήθη διὰ μετῴπο[υ] π[λά]τος», καὶ διότι «Σπ[α]ρτιατῶν πλ[ω]ιτῆ[ρ]ω» τινῶν ἀφικομένων καὶ πωλούντ[ω]ν τοὺς Ἀθηναίους, ἐπράθηθ' Πλάτων ἄδελος ὢν ὅστις ἐστὶν ἀνδρὶ λίαν πέν[ητι].“

[35] K Neanthovej biografickej metóde pozri bližšie Schorn, S.: *Aristoxenus' Biographical Method*. In: Huffman, C. (ed.): *Aristoxenus of Tarentum. Discussion*. New Brunswick, London: Transaction Publishers 2012, s. 205 – 206.

[36] Kalligas, P., Tsouna, V., Hatzimichali, M.: *Philodemus' History*, c. d., s. 295.

[37] Informácie o tomto málo známom, no dôležitom členovi starej Akadémie, zhŕňa Dillon, J.: *The*

Heirs of Plato. Oxford: Clarendon Press 2003, s. 198 – 204 (Hermodóros sa s Platónom spoznal pravdepodobne počas jeho poslednej návštevy v Syrakúzach v roku 361 pred Kr.).

[38] K Dielsovej hypotéze pozri bližšie Aristotelés, *Phys.* 199b20 a Ján Filoponos, *In Phys.* 324. 17-23. Dielsove a Schwartzove diela cituje Riginos, A. S.: *Platonica*, c. d., s. 87.

[39] Lukianos, *De Par.* 35 (Lukianos však explicitne nehovorí o predaji do otroctva, ale len o „vyhodení“ Platóna zo Sicílie, ktoré však Dillon interpretuje v zmysle predaja do otroctva. Por. Dillon, J.: *Aristoxenus' Life of Plato*, c. d., s. 285 – 286.

[40] Athénaios, XI. 507b (Athénaios explicitne nehovorí o predaji do otroctva, ale len o „nebezpečenstve, do ktorého sa Platón dostal počas prvej návštevy Sicílie); por. Riginos, A. S.: *Platonica*, c. d., s. 187.

[41] Aelián, *Var. Hist.* XIV 33; Diogenés Laertský, *Vit.* VI. 40. Pôvod anekdoty je nejasný, avšak v minulosti sa viacerí autorov vyslovilo v prospech jej historicity – t. j., že pochádza od samotného Diogena (por. Cepko, J., Kalaš, A., Suvák, V.: *Diogenis Fragmenta/Diogenove zlomky*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2016, s. 89 – 91.

[42] Platón, *Ep.VII.* 329c-d. Platóna uvádzame ako autora *VII. listu* napriek všetkým pochybnostiam, ktoré o jeho autenticite vyslovili v minulosti viacerí bádatelia. *VII. list* bol spísaný pravdepodobne v rokoch 354 – 352 pred Kr., teda ešte počas Platónovho života (por. Thesleff, H.: *Platonic Patterns*. Las Vegas, Zurich, Athens: Parmenides Publishing 2009, s. 347.

[43] *Topos* filozofa predaného do otroctva je prítomný aj v životopisnej tradícii Sókrata, Faidóna z Élidy, Diogena zo Sinópe a mnohých ďalších filozofov. Por. Riginos, A.: *Platonica*, c. d., s. 91

[44] Pomáhame si parafrázou Arnalda Momigliana, ktorý toto prirovnanie použil k charakterizácii sókratovskej literatúry (Momigliano, A.: *The Development of Greek Biography*. Cambridge: Harvard University Press 1993, s. 46).

Mgr. František Škvrnda PhD.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1

85235 Bratislava

e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

Literárna geografia a kartografia a ich možné využitie

Andrej Gejdoš

Gejdoš, A.: Literárna geografia a kartografia a ich možné využitie. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Literary geography and cartography and their possible usage

Literary geography is an interdisciplinary subfield, which applies geographical approach to literary texts. The article deals with relations between space and literature, brief history and current discourse on literary geography and literary mapping and its application in terms of research of regional literature and in schools. The main aim is to point out interesting possibilities of using literary geography as interpretive approach, mostly because in Slovak context it is almost unknown and seldom used. Therefore, when dealing with literary geography we mostly followed current foreign works.

Key words: literary mapping, literary geography, literary cartography, regional literature

Priestor a literatúra

Literárnej geografii sa v posledných rokoch vo svete venuje pomerne veľká pozornosť. Značne rozsiahle zborníky *Literary Mapping in the Digital Age*^[1], *The Routledge Handbook of Literature and Space*^[2], *Literature and Cartography: Theories, Histories, Genres*^[3], či odborný časopis *Literary Geographies* ponúkajú komplexný pohľad na jej možné využitie pri interpretácii literárnych textov. O skúmaní regionálnej literatúry možno naopak povedať, že v súčasnosti sa v domácom prostredí nenachádza v centre záujmu odborníkov. Veríme však, že práve aplikovanie metód literárnej geografie (hlavne zameranie sa na priestorové vlastnosti literárnych textov) dokáže priniesť nové a zaujímavé podnety nielen pri výskume regionálnej literatúry, ale i v mnohých iných oblastiach literárnej vedy.

„Ľudstvo sa tým, že zaberá priestor, nijako nelíši od iných živočíšnych druhov. Rovnako zámerne transformuje priestor, ale ani v tom nie je jedinečné. Iné živočíšne druhy tiež pretvárajú priestory, ktoré slúžia ich účelom, avšak na rozdiel od nich jedine ľudstvo dokáže kvalitatívne premeniť priestor na miesta, ktoré majú dôležitý význam. Používanie slova miesto v súčasnosti znamená pre filozofov značný konceptuálny základ, zahrňajúci skúsenosti i aspirácie ľudí počas ich stretnutia s miestami a lokalitami. Priestory sú vstupmi pre rôzne druhy prítomnosti a skúsenosti – fyzickú, emocionálnu, kognitívnu, duchovnú a podobne.“^[4] Filozofické premýšľanie nad priestorom siaha pravdepodobne až k antickým atomistom a ich pojmom „prázdna“ a „miesta“. Platón neskôr vymedzuje priestor ako „nádrž na všetko“, Aristoteles ako „nehybný obal“. Podľa René Descarta je podstatou priestoru jeho geometrická rozľahlosť.^[5] Immanuel Kant vo svojej *Kritike čistého rozumu* píše, že „priestor je nevyhnutná apriórna predstava, ktorá je základom každého vonkajšieho nazerania. Vôbec si nemožno predstaviť, že by nejestvoval nijaký priestor, hoci veľmi dobre si možno myslieť, že v ňom niet nijakých predmetov.“^[6] Spolu s časom je teda priestor základnou kategóriou ľudského bytia vo svete a vzťahovania sa k nemu, oboje sú všeobecnou a nutnou podmienkou nášho vnímania. Táto ľudská skúsenosť priestoru sa odráža i v jazyku, a to nielen v konkrétnych pomenovaniach v rámci priestorovej orientácie („vpravo“, „vľavo“, „hore“, „dole“, „blízky“, „vzdialený“ a pod.), ale dokonca i v najabstraktnejších útvaroch jazyka (napr. šťastie je „povznášajúce“, smútok je „skleslý“). Takéto

metafory sa nazývajú orientačné, pretože väčšina z nich má niečo spoločné s orientáciou v priestore. Pevné priestorové charakteristiky majú i najvšeobecnejšie sociálne, náboženské, politické a etické modely sveta, pomocou ktorých človek chápe svoj život (napr. v náboženstve „nebo – zem – podzemie“, v politike „pravica – ľavica“).^[7] V 19. a 20. storočí sa pohľad na priestor do značnej miery mení, prehodnocuje sa kantovský princíp a pojem priestoru sa začína modifikovať – uvažuje sa o neeuklidovskej geometrii, niektorí autori prichádzajú s myšlienkou, že by sme na koncept priestoru mali zabudnúť.^[8] V súčasnosti sa so skúmaním priestoru a s tým spojenými zaujímavými podnetmi stretávame v rôznych oblastiach: v kultúrnej antropológii, semiotike kultúry, postkoloniálnej literárnej teórii, feministickej literárnej teórii, ekologickej kritike, ako i v štúdiách o význame „priestoru spomienok“.^[9]

V literatúre možno priestor považovať za základnú kategóriu literárneho diela. Už v 19. storočí sa ním v literárnej vede zaoberali predstavitelia pozitivizmu, ktorí sa snažili na tento odbor aplikovať metódy exaktných a prírodných vied. Sformovali niekoľko literárnovedných metód, popri sociologickej, biologickej či geneologickej i geografickú, ktorá hlásala, že tvorca a tvorba sú zviazaní s autonómnym regiónom (teda priestorom).^[10] Vzťah medzi priestorom a literárnym dielom možno skúmať z viacerých hľadísk, napr. z hľadiska symbolickej reprezentácie priestoru v texte, sociálnej charakteristiky miest – priestorov, vzťahu medzi literárnym dielom a skutočnosťou a pod. Niektorí teoretici o priestore uvažujú aj vzhľadom na vonkajšiu kompozíciu literárneho diela, v ktorej je každá kniha zväzkom, a preto písanie vždy zaberá priestor (teda nielen priestor v texte, ale i text v priestore). Súčasná poetika priestoru nadväzuje hlavne na J. M. Lotmana, pre ktorého je pohyb v priestore základným hýbatelom naratívu. Hranice od seba oddelujú odlišné významové polia a ich prekonanie vytvára podľa Lotmana základnú „sujetovú udalosť“. Najlepšie to vidíme na žánroch, ktoré sú na takýchto sujetovo-priestorových štruktúrach vystavané: napr. v rozprávke je to cesta z chalúpy na zámok, v alegorickom putovaní cesta zo sveta, cez peklo a očistec do neba, v iniciačnom románe cesta z dediny do mesta.^[11]

Literárne mapovanie - literárna geografia a kartografia

„Mapa je symbolický (znakový) obraz geografickej reality zobrazujúci vybrané javy a charakteristiky; je výsledkom tvorivého úsilia autora, ktorý urobil výber; je určená na také používanie, pri ktorom priestorové relácie majú primárnu dôležitosť.“^[12] Mapy nám teda slúžia na efektívnu vizualizáciu geografických a priestorových informácií. Usporiadúvanie našich znalostí do máp nám umožňuje pozrieť sa na ne z iného uhla pohľadu a tak reorganizovať naše poznanie.

V bežnom živote sa s mapami stretávame na každom kroku. Ešte pred niekoľkými rokmi to boli mapy výlučne papierové, dnes ich plne nahrádzajú mapy digitálne. V automobilových, ako i v mobilných navigáciách ich používame na orientáciu v neznámom priestore, alebo aby sme sa dostali na miesta, ktoré dobre nepoznáme. Využívajú ich všetky známe formy modernej dopravy – od lietadiel až po bicyklové kuriérske služby. Je nesporné, že rozmach týchto technológií nám v mnohom pomáha a uľahčuje životy. Na strane druhej sa používanie takýchto nástrojov nevyhlo kritike, pretože podľa niektorých autorov vedie ku všeobecnému úpadku geografickej gramotnosti. Taktiež napríklad upozorňujú, že používanie satelitných navigačných systémov ľudí oddeľuje od reálnych miest (cesty už viac nevedú do skutočných miest, ale okolo nich a cez ne). V súčasnosti sú v digitálnom prostredí najviac rozšírené a používané geografické služby od spoločnosti Google: Google Maps a Google Earth, ktoré boli spustené v roku 2005. Tieto dva programy zadarmo sprístupnili širokej verejnosti digitálne mapy, ktoré boli dovtedy doménou skôr vysoko špecializovaných a drahých geografických softvérov.^[13]

Za niekoľko storočí ľudskej kultúry sa v literárnych textoch nahromadili tisíce miest a priestorov. Niektoré sa do nášho povedomia dostali viac a niektoré menej (koľko lokalít sa vystrieda napríklad len v kultovom románe *Na ceste* od Jacka Kerouaca, alebo čo všetko sa udeje na pomerne malom priestore od kotolne až po najvyššie izby hotela Ambassador a jeho okolí v *Rivers of Babylon* od Petra

Pišťanka). Geografickou analýzou literárnych diel sa zaoberá interdisciplinárny odbor literárna geografia. Jej hlavným cieľom je skúmať vzťahy medzi reálnym a fikčným priestorom v rôznych literárnych žánroch. Snaží sa hľadať odpoveď na otázku, čo sa stane, keď sa stretne literárny a skutočný svet. Literárnu geografiu začali rozvíjať na začiatku 20. storočia akademici z Veľkej Británie, Nemecka, Švajčiarska a Francúzska, avšak jej nová éra nastala po roku 1997. Vtedy taliansky literárny historik a teoretik Franco Moretti vydal priekopnícke dielo *Atlante del romanzo europeo 1800 - 1900* (Atlas európskeho románu 1800 - 1900), v ktorom používal mapy ako interpretačný prostriedok, vďaka ktorému možno uvidieť v texte niečo, čo predtým nebolo možné. Podstatu literárnej geografie zhrnul do zjednodušeného postupu: prečítajte si knihu, zamerajte sa na priestorové aspekty, vytvorte si mapu. Na záver sa na mapu pozrite a snád uvidíte niečo, čo ste predtým nevideli: novú perspektívu, ktorú vám vygenerovala mapa.^[14] Literárna geografia je taktiež vnímaná ako špecifický prejav kultúrneho obratu v tzv. humánnej geografii na začiatku 90. rokov. Tento kultúrny obrat dal do pozornosti geografov film, tanec, sochárstvo, vizuálne umenie a literatúru, skrze ktoré objavili svojrázne spôsoby geografického a priestorového myslenia, aké im ponúkajú iba kultúrne texty.^[15]

Z našej čitateľskej skúsenosti vieme, že každé literárne dielo sa niekde odohráva. Tento priestor môže autor modelovať na pomerne širokej škále: od realistického opisu skutočného miesta až po úplne vymyslené svety. Niektoré diela, ako napríklad tie od Johna Steinbecka, sú veľmi silno späté so skutočnými lokalitami, zatiaľ čo iné (napríklad romány C. S. Lewisa či Lewisa Carrolla) často plynule prechádzajú zo skutočných svetov do vymyslených a *vice versa*. V oboch prípadoch je cieľom literárnej geografie objavovať a skúmať, aký je priestor v týchto textoch vo vzťahu k priestorom mimoliterárneho (vonkajšieho) sveta, a ako ovplyvňuje tento vzťah to, akým spôsobom sú texty čítané a recipientom prijímané. Na druhej strane jestvuje literárna kartografia, disciplína literárnej geografie, pod ktorou rozumieme samotnú prax vytvárania literárnych máp. Či už je to mapovanie jedného diela a jeho priestorových atribútov, alebo mapovanie niekoľkých diel a ich vlastností, literárna kartografia je postavená na abstraktnej symbolike a kvantitatívnych metódach, pomocou ktorých robí priestorové informácie obsiahnuté v literárnych textoch viditeľnými ako geopriestorový podklad - mapu. Literárna geografia a kartografia sú navzájom hierarchicky usporiadané - kým literárna geografia je disciplína venujúca sa výskumu, literárna kartografia je jedna zo základných interpretačných metód tejto disciplíny. Už na prvý pohľad je zjavné, že niektoré typy literárnych diel sú na priestorové znázornenie vhodnejšie ako iné. Napríklad mapovanie realistických románov z 19. storočia prináša viac cenných poznatkov ako mapovanie románov postmoderných, ktoré môže byť oveľa zložitejšie a môže prinášať viac otázok ako odpovedí. Základným východiskom literárnej kartografie je predpoklad, že veľká časť textov odkazuje na „mapovateľný“ fyzický svet, teda že príbeh sa odohráva na nejakom mieste (kontinent, krajina, dedina, mesto...). Na tento svet môže odkazovať rôznymi spôsobmi, napríklad použitím identifikovateľných toponým alebo topograficky špecifických opisov.^[16]

Aký je súčasný diskurz v literárnej geografii? Niektorí autori, nespokojní s nedostatkom metodologických inovácií a s vysokou mierou metodologického konzervativizmu, hovoria o tzv. nereprezentatívnej geografii (*non-representational geography*). Argumentujú, že namiesto priestorovej reprezentácie by mali geografi venovať pozornosť dynamike a performativite priestoru, ktoré sú nové kreatívne metódy schopné zachytiť, a tak vyjadriť základnú esenciu súčasného (post)moderného sveta. Ten podľa nich už viac nie je stabilný sociálny konštrukt, ale je komplikovaný, viacdimenzionálny a neustále v pohybe. Kritici tohto smerovania však navrhujú používať skôr názov „viac ako len reprezentatívna geografia“ (*more-than-representational geography*). V takomto ponímaní literárne mapy nie sú len prostriedok na prerozprávanie príbehu z pohľadu priestoru, ale samotné vytvárajú príbeh alebo akcentujú vytváranie mapy ako proces (napríklad v spolupráci s čitateľom) a nie ako hotovú vec. Taktiež sú takéto mapy prostriedkom na emočnú a kognitívnu stimuláciu percipienta (napr. u detského čitateľa), a plnia aj iné ako len

literárne funkcie (napr. niektoré literárne mapy majú komerčnú funkciu v oblasti cestovného ruchu).^[17] Ďalším trendom je v súčasnosti kladenie dôrazu na dôležitosť spolupráce, akéhosi uholného kameňa literárnej geografie. Tá vyplýva už z podstaty samotnej disciplíny, ktorá balansuje na pomedzí viacerých vedných odborov, takže je nutná spolupráca medzi expertmi z viacerých oblastí. Do popredia sa však dostáva aj problematika spolupráce učiteľov a študentov (napr. inovatívne spôsoby výučby) a spolupráce s verejnosťou, snažiac sa nájsť odpovede na otázky, kde je v spoločnosti miesto pre literárnu geografiu.^[18] V tomto článku by sme chceli osobitne poukázať na dva aspekty literárnej geografie.

Regionálny aspekt

Prvý aspekt je jej potencionálne využitie pri výskume regionálnej literatúry. Pod pojmom regionálna literatúra rozumieme v užšom zmysle podkategóriu/variant národnej literatúry, ktorá vplyvom rozličných faktorov nemá v kolektívnej kultúrnej pamäti významné miesto, napriek tomu do národnej literatúry patrí (autori spĺňajú kritérium národnej príslušnosti a jazyka, v ktorom píšú). Je to *„literatúra, ktorá „neprelomila“ myslennú hranicu regiónu a centra, a zostala v prostredí, kde vznikla. V tejto problematike ide predovšetkým o odlišné ponímanie hodnôt, cez ktoré sa dívame na národnú literatúru, a na druhej strane o chápanie axiologického komplexu regiónu. Nemožno totiž nič namietat voči myšlienke, že literárna pamiatka, pevne zakotvená v istom prostredí, je pre hodnoty literárneho centra možno nezaujímavá, no pre región mimoriadne závažná.“*^[19] Takýto typ literatúry býva väčšinou spájaný s nižšou umeleckou či invenčnou kvalitou textu (často oprávnené), napriek tomu môže ponúkať užitočné kvalitatívne i kvantitatívne informácie pri skúmaní rôznych kultúrnych otázok. V takýchto prípadoch bývajú cenné napríklad svedecké výpovede starších obyvateľov regiónu a pod. Možno však povedať, že v širšom zmysle slova je regionálna väčšina literatúry – teda, že sa odohráva alebo je spätá s nejakým regiónom. Myslíme si, že literárna geografia môže plniť pri výskume regionálnej literatúry dôležitú funkciu. Moderné literárne mapy totiž dokážu zachytiť väčší diapazón kultúrnych artefaktov, čo môže byť dôležité vtedy, keď regionálna literatúra neponúka dostatočný počet stimulov pre samotnú literárnu interpretáciu. Výskum regionálnej literatúry robí zaujímavým práve kooperácia s ďalšími oblasťami kultúry (lokálna história a tradície, architektúra, hudba, fotografia, film...). Iba spolu totiž dokážu vyjadriť, čo býva na priestoroch konkrétnych lokalít najzaujímavejšie: neopakovateľné *genius loci* a významy, ktoré má pre ľudí.

Možno povedať, že v určitej miere nájdeme i na Slovensku predstaviteľov literárnej geografie s akcentovaním regionálnej literatúry, a to rozhlasový a knižný projekt Mariána Grnáča *Genius Loci – Túry podľa literatúry* a objemné dielo Jaroslava Rezníka *Túry do literatúry*, ktorý v úvode svojej knihy píše: *„Na Slovensku je veľa miest a objektov, ktoré nazývame literárne pamiatky. Presnejšie – nehnuteľné literárne pamiatky. Spoznať podobu takéhoto miesta, uvidieť ho na vlastné oči, vdýchnuť atmosféru jeho okolia, hoci aj v dynamickom rytme súčasného života, znamená hlbšie vniknúť do literárneho diela a bližšie sa zoznámiť s jeho tvorcom. (...) Inými slovami, táto kniha má ambíciu byť svojráznou príručkou dejín slovenskej literatúry na princípe literárneho zemepisu.“*^[20] Tejto problematike sa však na Slovensku nevyhli ani akademici, ktorí sa o ňu zaujímali a zaujímajú aj z odborného hľadiska a táto téma teda nie je u nás úplne neznáma. Je však na mieste otázka, z čoho v posledných rokoch pramení zvýšený záujem o túto oblasť od akademickej obce (nielen) západnej proveniencie (napr. hlavnými editormi odborného časopisu *Literary Geographies*, ktorý vychádza od roku 2015, sú štyria akademici – dvaja z Veľkej Británie, jeden z Japonska a jeden z Fínska). Domnievame sa, že to súvisí s rozvojom tzv. digital humanities (teda digitálnych humanitných vied), ktoré spájajú tradičné humanitné vedy spolu s digitálnymi technológiami. Ide v nich predovšetkým o *„odlišný prístup ku skúmaniu problémov jednotlivých humanitných vied, ktorý sa opiera o stále dostupnejšie digitálne zdroje, akými sú online archívy, textové korpusy a pod. Práve neustály rast digitálnych zdrojov, zbieranie a spracovanie dát, ktorého sme svedkami v súčasnosti, je hlavným dôvodom vzniku digital humanities. [...] ide o metodológiu, ktorá sa opiera prevažne o nástroje informačných technológií.“*^[21]

Didaktický aspekt

Druhým aspektom je potencionálne didaktické využitie v školskom vzdelávaní. Literárna geografia totiž môže pracovať s tým, „čo je žiakovi najbližšie – región, resp. miesto, ktoré je späté s jeho každodenným životom a jeho pociťovaním seba v tomto priestore a jeho rozvíjajúcimi sa skúsenosťami.“^[22] „Literatúra občas dokonca ponúka možnosť konfrontácie autorovej a čitateľovej skúsenosti s konkrétnym miestom“^[23] a „mikroregión, ktorý žiak pozná a spočiatku predovšetkým pociťuje, môže byť aj výraznou spojnicou medzi ním a autorom (aj literatúrou všeobecne).“^[24] Používanie a vytváranie literárnych máp žiakmi má niekoľko výhod.

Konstruovanie takýchto máp je predovšetkým textovo orientované. Pokiaľ vytvárame mapu textu, je prakticky nemožné dávať do mapy niečo, čo sa nenachádza v texte a tým pádom je pozornosť žiaka orientovaná len na text („Poetika a teória literatúry sú neoddeliteľné od textu, sú jeho „anatómiou“. Teoretickým popisom, ktorý nemožno od „tela“ literárneho textu oddeliť, pretože sa stráca jeho zmysel. Poetiku textu si možno osvojiť len „za prítomnosti samého textu“. Podobne je to aj s dejinami literatúry.“)^[25] Ďalšou výhodou je vysoká miera zakomponovania medzipredmetových vzťahov, nakoľko literárna kartografia využíva prostriedky a metódy mnohých predmetov: slovenský jazyk a literatúra, geografia, história, umenie a kultúra a pod. Takáto mapa však môže využívať nielen vzťahy s inými predmetmi, ale aj s inými disciplínami v rámci filológie či slovistiky (napr. výskum vlastných mien zakreslených do mapy). Pre žiaka (čo platí asi o každom čitateľovi) je veľmi atraktívne, ak môže priestor literárneho textu zažiť na vlastnej koži. Tvorba a používanie literárnych máp zodpovedá dôležitej didaktickej zásade názornosti, ktorá plní viaceré didaktické funkcie: predstavuje zdroj informácií pre žiakov, uľahčuje pochopiť abstraktné prvky učiva, zvyšuje záujem žiakov, ich motiváciu, podporuje ich pozornosť a iné. Žiaci si pri manipulácii s materiálным modelom sveta (mapou) netvorili len konkrétne predstavy, ale posudzovaním jednotlivých prvkov i celku získavajú cit pre vzťahy medzi prvkami.^[26] Literárna mapa ako didaktická pomôcka taktiež plní rôzne funkcie: motivačnú, informačnú, aplikačnú či estetickú. Žiak si tak teoreticky pri používaní či tvorení literárnej mapy dokáže zapamätať 70 až 90 % učiva – priemerný človek si totiž zapamätá približne 70 % z toho, čo súčasne vidí, počuje a aktívne vykonáva a 90 % z toho, k čomu dospel sám na základe vlastnej skúsenosti, vykonávaním nejakej činnosti.^[27] Minimálne tvorba mapy si vyžaduje vyjsť do terénu s textom v ruke, všímať si detaily, ktoré sú inak prehliadané a takýmto spôsobom si zlepšovať svoje zručnosti (schopnosť kriticky čítať text, orientovať sa v priestore, porovnávať a myslieť abstraktne...). Samozrejme, nosný je mapovaný literárny text. Podľa jeho charakteru sa líšia i jeho možné využitia vo vyučovacom procese. Veríme, že kritická práca s textom a jeho odborná interpretácia pomáha viesť žiakov k zdravému občianskemu a historickému povedomiu, ktoré je fundované a nie podporené dezinformáciami a dezinterpretáciami. *Last but not least*, vytváranie, kreslenie a používanie máp je zábavné.

Literatúra

- ALEXANDER, Neal: On Literary Geography. In: *Literary Geographies*. 2015, vol. 1, no. 1, s. 3 – 6.
- BÍLIK, René. – BELÁKOVÁ, Mária. – CHUDÍKOVÁ, Eva. – RAFFAJ, Radoslav: *Teoretické aspekty jazykového a literárneho vzdelávania*. Trnava : Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011. 114 s.
- COOPER, David. – DONALDSON, Christopher. – MURRIETA-FLORES, Patricia. (ed.): *Literary Mapping in the Digital Age*. New York : Routledge, 2016. 307 s.
- COOPER, David. et al.: *Rethinking Literary Mapping*. In: *Literary Mapping in the Digital Age*. New York : Routledge, 2016, s. 1 – 21.
- DUROZOI, Gérard. – ROUSSEL, André: *Filozofický slovník*. Praha : EWA Edition, 1994. 352 s.
- ENGBERG-PEDERSEN, Anders. (ed.): *Literature and Cartography: Theories, Histories, Genres*. Cambridge : The MIT Press, 2017. 480 s.
- GLUCHMANOVÁ, Marta. – GLUCHMAN, Vasil: Chápanie pojmu „miesta“ vo východnej a západnej filozofii. In: *Filozofický časopis*. 2016, roč. 64, č. 6, s. 976 – 979.
- HLADKÝ, Juraj: Žiak ako súčasť historickej a kultúrnej pamäti miesta. In: *VÝZVY2017: Súčasný výzvy*

vo vyučovaní jazykov: ako ďalej? (2. časť). Nitra : SlovakEdu, o.z. Nitra, 2017. s. 39 – 49.

KANT, Immanuel: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava : Pravda, 1979. 584 s.

LUCHETTA, Sara. – RIDANPÄÄ, Juha: The More-Than-Representational Lives of Literary Maps. In: *Literary Geographies*. 2019, vol. 5, no. 1, s. 11 – 15.

MATEJOVIČ, Pavel: *Synoptici*. Bratislava : Kaligram, 2000. 172 s.

MCLAUGHLIN, David: Introduction: Collaborations in Literary Geograpy. In: *Literary Geographies*. 2019, vol. 5, no. 1, s. 1 – 6.

MÜLLER, Richard. – ŠIDÁK, Pavel (ed.): *Slovník novější literární teorie : Glosář pojmů*. Praha : Academia, 2012. 699 s.

NÜNNING, Ansgar. (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno : Host, 2006. 910 s.

PIATTI, Barbara et al.: Mapping Literature: Towards a Geography of Fiction. In: *Cartography and Art*. Berlín : Springer, 2009.

PIATTI, Barbara: Mapping Fiction: The Theories, Tools and Potentials of Literary Cartography. In: *Literary Mapping in the Digital Age*. New York : Routledge, 2016.

PRAVDA, Ján: *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003. 326 s.

REZNÍK, Jaroslav: *Túry do literatúry. Po literárnych stopách Slovenska*. Bratislava : Vydavateľstvo SLOVART, 2012. 623 s.

ŠTRAUS, František: *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005. 416 s.

TALLY T., Robert jr. (ed.): *The Routledge Handbook of Literature and Space*. New York : Routledge, 2017. 376 s.

TEPLAN, Dušan: „Dôležitejšia je samotná zmena perspektívy...“ Rozhovor so zástupcami Iniciatívy za Digital humanities na FF UKF v Nitre. In: *Litikon*. 2019, roč. 4, č. 2, s. 98 – 104.

TUREK, Ivan: *Didaktika*. Bratislava : Iura Edition, 2008. 595 s.

P o z n á m k y

- [1] COOPER, David – DONALDSON, Christopher – MURRIETA-FLORES, Patricia (ed.): *Literary Mapping in the Digital Age*. New York: Routledge, 2016.
- [2] TALLY T., Robert jr. (ed.): *The Routledge Handbook of Literature and Space*. New York: Routledge, 2017.
- [3] ENGBERG-PEDERSEN, Anders (ed.): *Literature and Cartography: Theories, Histories, Genres*. Cambridge: The MIT Press, 2017.
- [4] GLUCHMANOVÁ, Marta – GLUCHMAN, Vasil: *Chápanie pojmu „miesta“ vo východnej a západnej filozofii*. *Filosofický časopis* 64, 2016, č. 6, s. 976 – 977.
- [5] DUROZOI, Gérard – ROUSSEL, André: *Filozofický slovník*. Praha: EWA Edition, 1994, s. 237.
- [6] KANT, Immanuel: *Kritika čistého rozumu*. Bratislava: Pravda, 1979, s. 78.
- [7] MÜLLER, Richard – ŠIDÁK, Pavel (ed.): *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha: Academia, 2012, s. 404 – 405.
- [8] MATEJOVIČ, Pavel: *Synoptici*. Bratislava: Kaligram, 2000, s. 32.
- [9] NÜNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon teorie literatury a kultury*. Brno: Host, 2006, s. 640.
- [10] ŠTRAUS, František: *Príručný slovník literárnovedných termínov*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2005, s. 271.
- [11] MÜLLER, Richard – ŠIDÁK, Pavel (ed.): *Slovník novější literární teorie: Glosář pojmů*. Praha: Academia, 2012, s. 406.
- [12] PRAVDA, Ján: *Stručný lexikón kartografie*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2003, s. 79.
- [13] COOPER, David et al.: *Rethinking Literary Mapping*. In: COOPER, David – DONALDSON, Christopher – MURRIETA-FLORES, Patricia (ed.): *Literary Mapping in the Digital Age*. New York: Routledge, 2016, s. 2 – 4.
- [14] PIATTI, Barbara et al.: *Mapping Literature: Towards a Geography of Fiction*. In: CARTWRIGHT,

William – GARTNER, Georg – LEHN, Antje (ed.): *Cartography and Art*. Berlin: Springer, 2009, s. 178 – 180.

[15] ALEXANDER, Neal: *On Literary Geography*. In: *Literary Geographies*, roč. 1, 2015, č. 1, s. 3.

[16] PIATTI, Barbara: *Mapping Fiction: The Theories, Tools and Potentials of Literary Cartography*. In: COOPER, David – DONALDSON, Christopher – MURRIETA-FLORES, Patricia (ed.): *Literary Mapping in the Digital Age*. New York: Routledge, 2016, s. 89.

[17] LUCHETTA, Sara – RIDANPÄÄ, Juha: *The More-Than-Representational Lives of Literary Maps*. *Literary Geographies* 5, 2019, č. 1, s. 11 – 14.

[18] MCLAUGHLIN, David: *Introduction: Collaborations in Literary Geography*. *Literary Geographies* 5, 2019, č. 1, s. 1 – 4.

[19] HLADKÝ, Juraj: *Žiak ako súčasť historickej a kultúrnej pamäti miesta*. In: CIMERMANOVÁ, Ivana – SEPEŠIOVÁ, Michaela (ed.): *VÝZVY2017: Súčasné výzvy vo vyučovaní jazykov: ako ďalej?* (2. časť). Nitra: SlovakEdu, o.z. Nitra, 2017, s. 47.

[20] REZNÍK, Jaroslav: *Túry do literatúry. Po literárnych stopách Slovenska*. Bratislava: Vydavateľstvo SLOVART, 2012, s. 6 – 7.

[21] TEPLAN, Dušan: *„Dôležitejšia je samotná zmena perspektívy...” Rozhovor so zástupcami Iniciatívy za Digital humanities na FF UKF v Nitre*. *Litikon* 4, 2019, č. 2, s. 99.

[22] HLADKÝ, Juraj: *Žiak ako súčasť historickej a kultúrnej pamäti miesta*. In: CIMERMANOVÁ, Ivana – SEPEŠIOVÁ, Michaela (ed.): *VÝZVY2017: Súčasné výzvy vo vyučovaní jazykov: ako ďalej?* (2. časť). Nitra: SlovakEdu, o.z. Nitra, 2017, s. 39.

[23] HLADKÝ, Juraj: *Žiak ako súčasť historickej a kultúrnej pamäti miesta*. In: CIMERMANOVÁ, Ivana – SEPEŠIOVÁ, Michaela (ed.): *VÝZVY2017: Súčasné výzvy vo vyučovaní jazykov: ako ďalej?* (2. časť). Nitra: SlovakEdu, o.z. Nitra, 2017, s. 42.

[24] HLADKÝ, Juraj: *Žiak ako súčasť historickej a kultúrnej pamäti miesta*. In: CIMERMANOVÁ, Ivana – SEPEŠIOVÁ, Michaela (ed.): *VÝZVY2017: Súčasné výzvy vo vyučovaní jazykov: ako ďalej?* (2. časť). Nitra: SlovakEdu, o.z. Nitra, 2017, s. 44.

[25] BÍLIK, René – BELÁKOVÁ, Mária – CHUDÍKOVÁ, Eva – RAFFAJ, Radoslav: *Teoretické aspekty jazykového a literárneho vzdelávania*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2011, s. 60 – 61.

[26] TUREK, Ivan: *Didaktika*. Bratislava: Iura Edition, 2008, s. 162.

[27] TUREK, Ivan: *Didaktika*. Bratislava: Iura Edition, 2008, s. 314 – 316.

Andrej Gejdoš

Katedra slovenského jazyka a literatúry

Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Námestie J. Herdu 2

917 01 Trnava

email: andrejgejdos@live.com

O pokoji mysle (Sen. Tranq. 1,1 - 2,15)

Lucius Annaeus Seneca

Seneca, L. A.: O pokoji mysle (Sen. Tranq. 1,1 - 2,15). In: *Ostium*, preklad Peter Fraňo, roč. 17, 2021, č. 4.

Úvodné dve kapitoly spisu *O pokoji mysle*^[1] (lat. *De tranquillitate animi*) zachytávajú rozhovor medzi Serenom, mladým prívržencom stoickej filozofie, ktorý sa chce angažovať vo verejnom živote, a Senecom, skúsenejším stoikom, ktorý chce svojmu priateľovi pomôcť prekonať duševný nepokoj. Serenus sa v spise štylizuje do úlohy pacienta a popisuje Senecovi ako „lekárovi duše“ (= filozofovi) príznaky tohto ochorenia (Sen. *Tranq.* 1,1 - 1,18). Seneca následne diagnostikuje Serenov stav a začne v texte problematizovať rôzne prejavy ochorenia mysle (Sen. *Tranq.* 2, 1-4). Človek trpiaci touto diagnózou predovšetkým nevie, ako má naložiť so svojím voľným časom, či má alebo nemá uskutočniť svoje túžby a ciele, či sa má alebo nemá niekde usadiť a pod. Aby však Seneca upokojil Serena, tak mu zároveň predstavuje prípady ľudí, ktorí trpia podobným stavom, ale sú na tom z hľadiska priebehu ochorenia oveľa horšie než on sám. Do tejto kategórie môžeme zaradiť ľudí ľahkomyselných, omrzených či lenivých, ktorí sa vo svojich verejných pozíciách morálne zneuctujú, ale napriek tomu nedosahujú stanovené životné ciele. Na strane druhej podobné stavy zažívajú aj ľudia, ktorí sa zo znechutenia nad verejnou angažovanosťou uchýlia do samoty (Sen. *Tranq.* 2, 5-9).

Cieľom Senecovej terapie je poskytnúť priateľovi rôzne odporúčania na zvládnutie uvedeného psychického stavu. Rady, ktoré nám Seneca v spise *O pokoji mysle* predstavuje, sú pritom rôznorodé: od všeobecnejších odporúčaní až po presne formulované postupy. Prvý druh odporúčaní reprezentujú činnosti, ktorým by sme sa mali radšej preventívne vyhýbať, ak chceme niekedy dosiahnuť pokoj mysle. V prvom rade sa Seneca domnieva, že nepokojnú myseľ nemôže rozptýliť neustále cestovanie z miesta na miesto. Takýto spôsob terapie je skôr útek pred problémami než druhom liečby, pretože svoje nepokojné vnútro si na cestách berieme všade so sebou a nedá sa pred ním jednoducho utiecť (Sen. *Tranq.* 2, 13-14).

Neustále striedanie vonkajších podnetov a neschopnosť zmeniť sám seba môžu dokonca viesť k stavu akejsi omrzenosti nad životom, ktorý môže prerásť až k pokusu o samovraždu (Sen. *Tranq.* 2, 15). Seneca nám tak už v týchto úvodných kapitolách naznačuje, že hlavným liečebným prostriedkom na nepokoj mysle je neustála práca na sebe samom, ktorá nás ako jediná môže doviesť na cestu k múdrosti.

Serenus Senecovi

1 (1) Keď som sa zamýšľal sám nad sebou, Seneca, objavovali sa pred mnou rôzne nedostatky. Niektoré tam ležali otvorené, že som sa ich mohol dotknúť rukou, iné už boli menej zreteľné, ukryté viac v úzadí. A nakoniec tam boli tie, ktoré sa bežne neprejavujú, ale iba z času na čas sa vracajú. Povedal by som, že práve tieto posledné patria medzi najškodlivejšie. Sú ako potulujúci sa nepriatelia, ktorí vyčkávajú na vhodnú príležitosť zaútočiť. Pre ne sa nedá ostať ani v stave pohotovosti ako vo vojne, ale ani v stave pokoja ako v období mieru.

(2) Práve tento duševný stav na sebe najviac pozorujem. Ved' prečo by som tebe ako lekárovi^[5]

nepovedal pravdu? Úprimne, na jednej strane som sa ešte vždy týchto sklonov, ktorých som sa obával a nenávidel, nezbavil, no na strane druhej ma zatiaľ ani neovládli. Nie som síce v najhoršom stave, ale aj tak v rozporení veľmi smutnom a nevlúdnom: nie som ani chorý, ale ani zdravý.[6]

(3) Nemusíš mi rozprávať o tom, že všetky cnosti sú zo začiatku krehké a až časom nadobúdajú odolnosť a silu. Taktiež dobre viem, že aj všetko to, čo robíme pre vonkajšie zdanie (mám na mysli dôstojnosť, rečnícku slávu a všetko to, čo závisí od cudzieho úsudku), nadobúda hodnotu až po dlhšom čase. A nielen všetko, čo sa ukazuje prostredníctvom naozajstnej sily, ale aj čo sa považuje za krásne iba vďaka líčidlu, čaká roky, pokiaľ pomaly získa stálu farbu.[7] Obávam sa však, že vďaka zvyku, ktorý dáva veciam stálosť, sa tento nedostatok vo mne zakorení až príliš hlboko. Dlhé stýkanie sa so zlom, rovnako ako aj s dobrom, zapríčiňuje totiž našu náklonnosť k nemu.

(4) Nemôžem ti tento stav slabosti mysle, ktorý sa kolíše medzi dvoma nebezpečenstvami (nenakláňajúci sa dôrazne ani k správne, ani k nesprávne konaniu) popísať naraz, ale skôr po častiach. Poviem ti, ako sa cítim a ty už nájdeš meno pre toto ochorenie.

(5) Priznávam sa, mám veľký sklon k šetrnosti. Nepáči sa mi lôžko, ktoré je nádherne vyzdobené, ani šaty vybrané z truhlice či odev, ktorý vyniká iba vďaka výraznej úprave a musí sa preto žehliť iba s pomocou tisícok závaží a lisov.[8] Mne sa skôr páčia domáce a lacné šaty. Tie si totiž nevyžadujú špeciálnu starostlivosť ani pri ukladaní a ani pri nosení. (6) Páči sa mi jedlo, pri ktorého príprave a podávaní nie je množstvo služobníctva, ktoré sa neobjednáva mnoho dní vopred, ktoré neservírujú ruky mnohých, ale ktoré je lacné, jednoduché na prípravu a neobsahuje žiadne exotické a ani drahé ingrediencie.[9] Preferujem ďalej jedlo, ktoré je kedykoľvek dostupné, ktoré nepredstavuje záťaž ani pre peňaženku, ani pre organizmus a ktoré sa nevráti späť tou istou cestou, akou do tela vošlo.[10] (7) Páči sa mi nevzdelaný sluha a neskúsený otrok, ťažká strieborná nádoba vidieckeho otca, ktorá nie je označená menom umelca.[11] Páči sa mi stôl, ktorý nevzbudzuje pozornosť pestrofarebnými intarziami[12] a ktorý sa nestal slávnym v meste iba preto, lebo ho postupne vlastnili mnohí páni s vybraným vkusom, ale ktorý bol vytvorený preto, aby slúžil svojmu účelu. Nepoužíval sa so zámerom, aby naň hľadeli oči návštevníkov s pôžitkom a ani na to, aby pri pohľade naň zahoreli závišťou.

(8) Hoci sa mi tento spôsob života naozaj páči, niekedy upúta moju myseľ nádhera nejakého *paedagogia*:[13] prípadne otroci, ktorí sú vyzdobení zlatom a oblečení starostlivejšie než počas bežných dní; či sprievod krásnych sluhov. Niekedy zas dom, v ktorom má dokonca podlaha, po ktorej sa šliape, veľkú cenu[14] a v ktorom sú bohatstvá roztrúsené v každom rohu a aj strecha má svoj lesk; či zástup pochlebovačov, ktorí človeka sprevádzajú a sledujú, ako sa míňa jeho majetok. A čo povedať o vode priezračnej až na dno, ktorá preteká okolo hodujúcich hostí a o hostinách, ktorým takéto scenérie vyhovujú?[15]

(9) Keď sa navrátim z tej dlhotrvajúcej striedmosti, obklopí ma nesmierna nádhera bohatstva a zo všetkých strán sa rozlieha jeho zvuk: na okamih sa mi zahmlí pred očami a ľahšie od tohto pokušenia odvrátim svoju myseľ než svoj zrak. Vrátim sa naspäť k starému spôsobu života. Nie som horší, ale skôr smutnejší. Už si tak pyšne nevykračujem uprostred tých banálnych statkov. Potichu sa do mňa vkráda trýznivá pochybnosť, či predsa len ten druhý spôsob života nie je lepší. Tento stav mysle ma síce nezmení, avšak vždy mnou otrasie.

(10) Rozhodnem sa preto nasledovať stoické zásady a vrhnem sa do verejného života. Rozhodnem sa získavať hodnosti a úradné posty, nie však preto, že ma vábia purpurové rúcha či liktorské prúty,[16] ale preto, že chcem byť viac prospešný a užitočný pre priateľov, blízkych, všetkých občanov a napokon aj celé ľudstvo.[17] S odhodlaním nováčika nasledujem Zénóna, Kleantha a Chrysippa.[18] Ani jeden z týchto filozofov sa síce nevenoval politike, avšak všetci upozorňovali ostatných, aby sa ňou zaoberali.

(11) Avšak keď niečo zasiahne moju myseľ, ktorá nie je zvyknutá na otrasy, keď ma stretne niečo nedôstojné – a takýchto udalostí je v ľudskom živote mnoho –, keď sa mi niečo nedarí, či keď si nejaké malichernosti vyžadujú množstvo času, vtedy sa obrátim k nečinnosti a zrýchlím svoj krok domov tak, ako to robí aj unavený dobytok. (12) Rozhodnem sa vtedy uzavrieť život medzi štyri steny:

„Nenechám predsa nikoho, aby ma okradol čo i len o jediný takýto deň bez toho, aby primerane neodškodnil túto veľkú stratu! Moja myseľ sa vtedy zaoberá sama sebou, zdokonaľuje sa, nerobí nič cudzie, nič, čo by ju vystavovalo úsudku niekoho iného, miluje pokoj oslobodená od verejných a súkromných starostí.“

(13) No keď moju myseľ rozruší pôvabnejšie čítanie a vznešené príklady ma podnecujú k činom, tak vtedy mám chuť vybehnúť na fórum,[\[19\]](#) pomôcť niekomu slovom a inému zas činom. Ak aj táto pomoc nikomu neprospeje, tak aspoň sa pokúsim niečo urobiť. Skrotím na fóre pýchu toho, komu úspech stúpol do hlavy.

(14) Domnievam sa, že pri písaní je zaiste lepšie sústrediť sa na veci samy a hovoriť priamo o nich, avšak v iných prípadoch nechaj nech slová nasledujú myšlienky, aby jednoduchá reč ich sprevádzala tam, kam ju povedú: „Načo sa píšu diela, ktoré majú pretrvať storočia? Chceš si takýmto spôsobom zaistiť, aby potomkovia nezabudli na tvoje meno! Narodil si sa pre smrť: tichý pohreb[\[20\]](#) znamená menej starostí. Píš kvôli tomu, aby si vyplnil čas. Píš jednouchým štýlom[\[21\]](#) kvôli vlastnému pôžitku, a nie pre slávu. Dielo sa tvorí s menšou námahou, ak sa ho usiluješ písať len pre prítomný okamih.“

(15) Na strane druhej, keď sa moja myseľ vďaka vznešeným myšlienkam povznesie do výšin, tak sa stáva vyberanejšou pri voľbe slov a túži sa spojiť s dôstojnejšími témami a tak vytvára štýl, ktorý sa prispôsobuje úchvatnosti námetu. Vtedy zabudnem na pravidlá a obmedzujúce zásady, vzlietnem k výšinám a vyslovujem slová, ktoré mi už nepatria.

(16) Avšak nechajme už podrobnosti bokom. Všade ma prenasleduje táto slabosť mysle, ktorá je plná dobrých úmyslov. Obávam sa, aby som sa postupne nedostal na šikmú plochu alebo, a to je ešte znepokojivejšie, aby som neskončil podobne ako ten človek, ktorý neustále visí na okraji útesu a môže kedykoľvek spadnúť dolu. A môže to byť dokonca ešte vážnejšie než sa domnievam, pretože na osobné problémy sa pozeráme zhovievavejšie a to vždy ovplyvňuje náš úsudok. (17) Myslím si, že mnohí ľudia už mohli dospieť k múdrosti, keby neboli uverili, že už k nej dospeli, keby neklamali sami seba a nezakrývali si pred niektorými vecami oči. Neexistuje predsa žiadny dôvod, prečo by si sa mal domnievať, že sa ničíme skôr cudzím pochlebovaním než vlastným.[\[22\]](#) Kto sa odvážil povedať pravdu sám sebe? Kto azda stojac medzi zástupmi podlizovačov a lichotníkov, nepochleboval najviac sám sebe?

(18) Preto ťa žiadam, ak máš nejaký liek, ktorý by zastavil tento môj zmätok, tak potom ver, že zaslúžene ostanem tvojím dlžníkom za dosiahnutie pokoja. Viem, že toto ochorenie mysle nie je nebezpečné a neprináša so sebou nič znepokojujúce. Pre lepšie pochopenie môjho problému sa ho pokúsim vyjadriť výstižným prirovnaním: netrápi ma búrka, ale morská choroba. Zbav ma preto tohto utrpenia, nech je ním čokoľvek a pomôž topiacemu sa človekovi, ktorý má na dohľad pevnú zem.

Seneca Serenovi

2 (1) Veru, Serenus, ja sám už dlhý čas v tichosti hľadám odpoveď na otázku, k čomu by sa asi dal prirovnať tento stav mysle a žiadny iný príklad sa mi nezdá výstižnejší než príklad ľudí, ktorí sa uzdravili z dlhej a ťažkej choroby. Práve na takýchto ľudí dolahne občas nepokoj a ľahká nevoľnosť.[\[23\]](#) A hoci sa už u nich ochorenie neprejavuje, napriek tomu sa znepokojujú obavami, dávajú si lekárom merať pulz a mylne sa domnievajú, že každé zvýšenie telesnej teploty znamená jeho návrat. Organizmus týchto ľudí, Serenus, nie je chorý, je len málo navyknutý na zdravie. Rovnako, ako keď sa pokojná hladina mora stále trochu chveje a vlní, ešte aj potom, čo už búrka dávno odznela. (2) V takýchto prípadoch už preto nie je potrebné zavádzať tak silné liečebné

opatrenia, ktoré sme používali v minulosti: ako zápasíť sám so sebou, hnevať sa či byť na seba prísny. Môžeš naopak použiť prostriedok, ktorý prichádza do úvahy ako posledný: získať sebadôveru a veriť, že tvoj život sa uberá po správnej ceste. Nenechaj sa zmiastať križujúcimi sa stopami iných ľudí, ktoré sa rozbiehajú do opačných strán. Niektorí z nich dokonca blúdia aj v blízkosti cesty.

(3) To, po čom túžiš, je niečo veľmi veľké, vznešené a blízke bohu: stať sa neotrasiteľným.^[24] Túto duševnú rovnováhu nazývajú Gréci pojmom *euthymia* a výborný spis o nej napísal Démokritos.^[25] Ja ju pomenúvam latinským výrazom *tranquillitas*. Veď nemusíme napodobňovať a prekladať grécke slová v tvare, ktorý oni používajú. Stav, o ktorom tu hovoríme, je potrebné označiť nejakým názvom a ten musí zodpovedať významu onoho gréckeho slova, nie však jeho podobe.^[26] (4) Hľadáme teda odpoveď na otázku: ako môže myseľ stále zachovávať pokoj a udržiavať priaznivý smer, ostávať spokojná sama so sebou i šťastná pri pohľade na seba a túto radosť neprerušovať, ale v tomto príjemnom stave vytrvať bez výkyvov smerom hore či dole. Toto bude ten duševný pokoj. Skúmajme teda vo všeobecnom slova zmysle, ako by sme mohli tento stav dosiahnuť. Ty si potom z tohto univerzálneho lieku vyber to, čo chceš.

(5) Najskôr však treba vytiahnuť na svetlo sveta celkový rozsah choroby, aby každý mohol rozpoznať tú časť, ktorá sa týka jeho samého. Ty si vďaka tomu zároveň uvedomíš, ako máš naozaj málo problémov s odporom voči sebe samému v porovnaní s tými, ktorí sú pripútaní k nádhernému zamestnaniu, žijú pod ťarchou slávneho mena a pretvarujú sa skôr z dôvodu hanby než z vlastného presvedčenia.

(6) Všetci chorí sú na tom rovnako: tí, ktorí trpia ľahkomyselnosťou, omrzenosťou, neustálou zmenou postojov; ďalej ľudia, ktorým sa páči viac to, čo už nechali za sebou; ako aj tí, ktorí sú skleslí a unudení. Pridaj k nim aj skupinu tých, ktorí podobne ako ľudia trpiaci nespavosťou, sa neustále prevracajú a menia pozíciu, až pokiaľ im únava nedopraje pokoj. Ustavične menia svoj spôsob života, až nakoniec skončia pri takom, v ktorom ich dobehne ako prvá skôr staroba, ktorá neznáša novoty, než odpor k ďalšej zmene. Prirátaj k nim aj skupinu tých, ktorí sú príliš vytrvalí a to nie vďaka stálosti povahy, ale z lenivosti. Žijú nie tak ako by si priali, ale ako kedysi v minulosti začali.

(7) Toto ochorenie má ešte množstvo iných prejavov, ale vždy vedie k rovnakému výsledku: k nespokojnosti so sebou samým. Nespokojnosť vzniká z nestálosti a z váhavých alebo z neuskutočniteľných túžob. Keď sa ľudia neodvážia získať to, po čom túžia, alebo to nedokážu uskutočniť a žijú iba nádejou. Nerozhodní ľudia sú ustavične nestáli a nepokojní. Snažia sa dosiahnuť svoje ciele všetkými prostriedkami. Vzdelávajú sa iba pod nátlakom, vykonávajú nečestné a náročné skutky a keď sa ich snaha nedočká odmeny, trápia sa, že sa zneuctili nadarmo. Neľutujú to, že vyhľadávali neslušné veci, ale že ich chceli márne. (8) Potom ich mrzí toto konanie, dostanú strach a vkradne sa do ich mysle zmätok, z ktorého niet úniku, pretože nedokážu nad vlastnými túžbami ani zvíťaziť a ani sa im podvoliť. Je to váhavosť života, ktorý sa nedokáže rozhodnúť, a sklúčenosť mysle, ktorá leží nečinne uprostred nesplnených cieľov.

(9) Všetky tieto sklony sa ešte zhoršia, keď sa ľudia zo znechutenia nad ťaživými zlyhaniami uchýlia do ústrania k samotárskym štúdiám, ktoré myseľ nemôže vystáť, pretože ona túži po verejnom živote a občianskych povinnostiach. Myseľ je totiž od prirodzenosti nepokojná a sotva jej stačia vlastné vnútorné podnety na to, aby sa utišila.^[27] A preto, keď už bola pripravená o rozptýlenie, ktoré poskytuje zamestnanie ľuďom, ktorí nevydržia na jednom mieste, tak nemôže zniesť ani dom, samotu, steny a s nechuťou sa pozerá, že ostala odkázaná sama na seba.

(10) Odtiaľ pramení ona znechutenosť a nespokojnosť nad sebou samým, nestálosť mysle, ktorá sa nikde neusadí a nevie, čo robiť so svojím voľným časom, zdrojom smútku a ťažkostí. Toto sa stáva väčšinou vtedy, keď sa niekto hanbí si pred sebou priznať reálne príčiny uvedeného stavu a nedostatok smelosti ho vedie k tomu, že sa trápi vo vnútri. Túžby uzavreté do malého priestoru bez

možnosti úniku nás takýmto spôsobom dusia. Odtiaľ pramení žiaľ, ochabnutie a tisícky privalových vln nestálej mysle, ktorú začínajúca nádej udržuje v napätí a smútok v sklúčenosti. Odtiaľ pramení ten sklon preklínať vlastnú nečinnosť, sťažovať sa na nedostatok aktivity a nepriateľsky žiarliť na cudzie úspechy. Lebo úbohá nečinnosť živí závisť a takí ľudia túžia zničiť všetkých, pretože oni sami sa nemohli uplatniť.

(11) Z tejto nepravdy k cudzím úspechom a zo zúfalstva nad vlastnými neúspechmi zaiste pramení hnev nad osudom, nariekanie nad stavom dnešných časov, ustupovanie do kútov, premýšľanie nad vlastnými ťažkosťami, až pokiaľ sa človek sám sebe nesprotiví a nezhnusí. Mysel človeka je totiž od prirodzenosti aktívna a náchylná k pohybu. Každý podnet, ktorý ju vyburcuje, aby vyšla zo seba, je príjemný. Tým viac je príjemnejší pre najhoršie ľudské povahy, ktoré uspokojuje preskakovanie od jednej činnosti k druhej. Tak ako si niektoré vrede priam žiadajú škodiaci dotyk ruky a majú potešenie z tohto kontaktu; tak ako odpornú vyrážku na tele teší všetko to, čo ju rozdráždí, rovnako tak by som povedal, že myslím, v ktorých sa prevalili vášne ako nejaké vrede, spôsobuje podobné potešenie námaha a trápenie.

(12) Veď existujú zaiste veci, ktoré pôsobia nášmu telu rovnako bolesť, ako aj potešenie: napríklad obracať sa na bok, ktorý ešte nie je unavený a neustále sa prehadzovať z jednej strany na druhú. Takýto je aj Homérov Achillés,[\[28\]](#) raz ležiaci na bruchu, inokedy zas na chrbte, skúšajúci najrôznejšie polohy rovnako ako chorí ľudia, ktorí nevydržia dlho trpieť a zmeny používajú ako druh lieku.

(13) Z tohto dôvodu sa ľudia vydávajú na cesty, potulujú sa a blúdia po pobreží a ich nestálosť, ktorá sa nedokáže uspokojiť s prítomnou situáciou, skúša svoje šťastie raz na mori a inokedy zas na súši.

„Podme teraz do Kampánie.“[\[29\]](#)

Čoskoro sa však presýtia zmyselnými pôžitkami.

„Podme sa teraz pozrieť do divokých končín, precestujme Bruttium a lesnatú krajinu Lukánie.“[\[30\]](#)

Avšak v týchto neobývaných končinách sa im zas začne po niečom pôvabnom, na čom by si ich rozmazané oči, vystavené nehostinnej a škaredej krajine, odpočinuli.

„Podme do Tarenta,[\[31\]](#) do jeho vychváleného prístavu, do mesta, v ktorom je mierne počasie aj v zime, do toho bohatého kraja, ktorý dokázal už aj v minulosti uživiť svojich obyvateľov.“

...

„Alebo nasmerujme náš krok skôr do Ríma. Veď naše uši už príliš dlho nepočuli krik a potlesk. Bude príjemné sa opätovne tešiť z ľudskej krvi“.[\[32\]](#)

(14) Preto podnikajú jednu cestu za druhou a jedna scenéria sa mení za druhú. Tak ako hovorí Lucretius:

„Takýmto spôsobom každý sám pred sebou vždy iba uteká.“[\[33\]](#)

Ale čo vlastne človek dosiahne, ak nemôže utiecť sám pred sebou? Veď za spoločníka má samého seba a tejto neznesiteľnej spoločnosti sa nikdy nezbaví. (15) Mali by sme si uvedomiť, že naše trápenie nespôsobujú miesta, ale my sami. Nie sme dostatočne silní, aby sme dokázali všetko vydržať. Nedokážeme znieť ani prácu, ani vášň, ani samých seba, ani žiadnu vec, ktorá trvá trochu dlhšie. Takáto situácia dohnala niektorých ľudí k samovražde. Napriek tomu, že neustále menili svoj cieľ, točili sa v tom istom kruhu, neostával im žiadny priestor pre niečo nové, tak začali byť presýtení životom a celým svetom. Ozvalo sa preto v nich to, čo sa ozyva v nevyliciteľnom pôžitkárovi:

„Ako dlho ešte bude všetko navlas rovnaké?“[\[34\]](#)

Literatúra

- BASORE, J. W.: *Seneca: Moral Essays*. Volume II. Cambridge, MA: Harvard University Press 1970.
- COSTA, C. D. N.: *Seneca. Four dialogues*. Warminster: Aris & Phillips 1994.
- DAVIE, J.: *Seneca: Dialogues and Essays*. Oxford: Oxford University Press 2007.
- Epicurea*. Edidit Hermannus Usener. Lipsiae in aedibus B. G. Teubneri 1887.
- FANTHAM, E.: Seneca: On Tranquility of Mind. In: FANTHAM, E. – HINE, H. M. – KER, J. – GARETH, D. W. (transl.): *Seneca. Hardship & Happiness*. Chicago and London: The University of Chicago Press 1992, s. 175 – 215.
- GUNERMANN, H.: *Seneca: De tranquillitate animi. Über die Ausgeglichenheit der Seele*. Stuttgart: Philipp Reclam 2008.
- OKÁL, M.: *Epikuros. O šťastnom živote*. Bratislava: Pravda 1989.
- OKÁL, M.: *Homéros: Ílias XIII-XXIV*. Martin: Thetis 2011.
- SCHILORI, M. G. C.: *De tranquillitate animi*. Bolonia: Editrice Clueb 1981.
- WALTZ, R.: *Sénèque: Dialogues*. Paris: Les Belles Lettres 1970.

Poznámky

- [1] Oproti prevažujúcemu úzu sme sa rozhodli prekladať latinský názov tohto Senecovho diela slovným spojením *O pokoji mysle*. Dôvod, prečo uprednostňujeme výraz „mysel“ namiesto zaužívanjšieho termínu „duša“, je ten, že výraz *animus* sa v texte používa na označenie konkrétnej racionálnej vedúcej zložky ľudskej duše. Tento latinský termín zodpovedá po obsahovej stránke stoickému výrazu *hégemonikon*, ktorý sa v stoickej psychológii používal na označenie centra rozumovej mohutnosti duše. Kognitívnym tréningom práve tejto racionálnej zložky duše sa dá dosiahnuť požadovaný stav pokoja mysle. Slovenský termín „mysel“ podľa nášho názoru lepšie zodpovedá racionálnemu charakteru centra duševných mohutností. Anglické preklady tohto diela tiež väčšinou pracujú s pojmom *mind* a prekladajú názov diela najčastejšie ako *On Tranquility of Mind* (pozri BASORE, J. W.: *Seneca: Moral Essays*. Volume II. Cambridge, MA: Harvard University Press 1970, s. 203; FANTHAM, E.: Seneca: On Tranquility of Mind. In: FANTHAM, E. – HINE, H. M. – KER, J. – GARETH, D. W. (transl.): *Seneca. Hardship & Happiness*. Chicago and London: The University of Chicago Press 1992, s. 77; DAVIE, J.: *Seneca: Dialogues and Essays*. Oxford: Oxford University Press 2007, s. 112).
- [2] WALTZ, R.: *Sénèque: Dialogues*. Paris: Les Belles Lettres 1970, s. 71 – 106.
- [3] BASORE, J. W.: *Seneca: Moral Essays*, s. 202 – 285.
- [4] COSTA, C. D. N.: *Seneca. Four dialogues*. Warminster: Aris & Phillips 1994, s. 186 – 198; GUNERMANN, H.: *Seneca: De tranquillitate animi. Über die Ausgeglichenheit der Seele*. Stuttgart: Philipp Reclam 2008, s. 81 – 93; SCHILORI, M. G. C.: *De tranquillitate animi*. Bolonia: Editrice Clueb 1981, s. 49 – 141.
- [5] Prirovnanie filozofa k lekárovi, ktorý lieči morálne nedostatky, bolo populárne v etickom učení mnohých antických filozofických škôl. Napríklad u epikúrejcov nájdeme takéto vyjadrenie: „Daromná by bola filozofova reč, keby neliečil zlo ľudskej duše. Lebo ako by nebol nijaký úžitok z lekárskeho umenia, keby neliečilo choroby tela, tak by nebol úžitok ani z filozofie, keby nezbavovala dušu jej chorôb“ (Epicurus fr. 221 Usener; citované podľa OKÁL, M.: *Epikuros. O šťastnom živote*. Bratislava: Pravda 1989, s. 149).
- [6] Tento stav akejsi rozpoltenosti je metaforickým vyjadrením Serenovej nedostatočnej múdrosti. Serenus ešte nie je mudrc, ale nie je ani výslovne nemúdrym človekom, je *proficiens*, t. j. človek, ktorý je ešte len na ceste k múdrosti.
- [7] Seneca tu rozlišuje niekoľko druhov vecí. Tie veci, ktoré nie sú ani dobré (= cnosti), ale ani zlé (= necnosti), patria medzi takzvané indiferentné veci (lat. *indifferentia*; gr. *adiaphora*).
- [8] Rimania žehlili drahé oblečenie mechanizmom, ktorý sa nazýval *prela*. Na šaty sa zavesovali „závažia“ (lat. *pondera*) na vyrovnanie látky a cez „lisy“ (lat. *tormenta*) sa prežehľovali záhyby odevov.
- [9] Seneca vo svojich dielach často kritizuje rímske hostiny, na ktorých sa zúčastňovali celé zástupy

otrokov (pozri Sen. *Ep.* 47, 2).

[10] Seneca tu naráža na rímsky zvyk úmyselného dávenia jedla na hostinách s cieľom neustáleho pokračovania v hodovaní (pozri Sen. *Marc.* 10, 1-4).

[11] Známi rímski umelci si označovali svoje výrobky umeleckou značkou.

[12] Drahé vyzdobené drevené stoly boli v Ríme symbolom bohatstva.

[13] *Paedagogium* bola škola pre vzdelávanie otrokov, v ktorej sa pripravovali na službu v rímskych domácnostiach.

[14] Zdobená podlaha v rímskych vilách predstavovala taktiež znak bohatstva. Pre Senecu symbolizovala zbytočný prepych. Kritiku bohatstva rímskych vĺ podáva Seneca v osemdesiatom šiestom liste Luciliovi (Sen. *Ep.* 86, 7).

[15] Bohatí Rimania mali často vo svojich vilách rozličné vodné atrakcie buď umelého alebo prírodného charakteru (pozri Sen. *Ep.* 55, 6).

[16] *Fascēs* je zväzok prútov, ktorý niesli liktori pred úradníkom ako symbol jeho autority a moci.

[17] Typická myšlienka stoickej etiky, v ktorej sa služba v politike pokladala za najväčší dar pre ľudstvo (porov. Sen. *Tranq.* 3, 1).

[18] Zénón (cca 333 - 262 pred n. l.), Kleanthés (cca 330 - 230 pred n. l.) a Chrysippos (cca 279 - 206 pred n. l.) boli troma prvými scholarchami stoickej filozofickej školy. Seneca hovorí o politickej neangažovanosti prvých stoických lídrov aj v spise *De otio* (pozri Sen. *Ot.* 6). Tento ich postoj však obhajuje tým, že buď nemali šťastie alebo spoločenské postavenie na výkon takejto činnosti. Hoci sa verejne neangažovali, napriek tomu dokázali pre ostatných ľudí vykonať mnoho dobrého.

[19] *Forum* (slov. „námestie“) bolo miesto, kde sa odohrával verejný a politický život Rimanov.

[20] Má sa na mysli jednoduchý pohreb bez karu a verejných plačiek.

[21] Seneca tu obhajuje jednoduchý literárny štýl. Túto zásadu často propagoval vo svojich filozofických dielach (pozri Sen. *Ep.* 40, 4; 100, 4; 115, 1).

[22] Seneca často kritizuje lichotenie iným ľuďom (pozri Sen. *Ira* 2, 21, 7-8). Lichotenie sebe samému je preto ešte oveľa nebezpečnejšie.

[23] Latinský výraz *motiuncula* (slov. „lahká nevoľnosť“) je Senecovým novotvarom.

[24] Cieľom filozofie stoikov je priblíženie sa bohu. A práve pokoj či neotrasiteľnosť je jednou z vlastností, ktorá k tomu prispieva.

[25] Démokritos (cca 460 - 370 pred n. l.) bol predstaviteľom atomistickej filozofie. Spis *Peri euthymiés* sa nachádza uvedený v katalógu Démokritových diel od Diogena Laertia (D. L. 9, 46). Seneca pravdepodobne odkazuje na tento spis aj v diele *O hneve* (Sen. *Ira* 3, 6, 3).

[26] O problematike prekladania termínov z gréčtiny do latinčiny pojednáva Seneca napríklad v (Sen. *Ep.* 58).

[27] Rozumová časť mysle pozostávala z aktívneho princípu *kosmu*, takzvanej *pneumy*, ktorá bola pohyblivá.

[28] Achillés mal nepokojný spánok pri spomienke na smrť priateľa Patrokla:

„Chvíľami na boku ležal a chvíľami na chrbte naznak,
chvíľami k zemi tvárou a niekedy, vstanúc zas hore“

(Hom. *Il.* 24, 10-11; citované podľa OKÁL, M.: *Homéros: Ílias XIII-XXIV*. Martin: Thetis 2011, s. 244).

[29] Staroveká Kampánia bola známa miernou klímou a nádhernou prírodou. Z tohto dôvodu si v nej stavali vily bohatí Rimania.

[30] Bruttium bola oblasť na úplnom juhu Apeninského polostrova (dnes známa ako Kalábria). Lukánia ležala nad regiónom Bruttium (dnes tiež súčasť Kalábie). Kopcovitý a lesnatý charakter týchto dvoch oblastí je v texte postavený do kontrastu s príjemným prostredím Kampánie.

[31] Tarentum bolo mesto s významným prístavom na juhu Apeninského polostrova. Seneca si je vedomý starobylosti, úrodnosti a bohatosti tohto mesta, ktoré bolo osídlené ešte dávno pred Rimanmi.

[32] Seneca tu má na mysli gladiátorské zápasy. Kritika gladiátorských zápasov sa spomína v siedmom liste Luciliovi (Sen. *Ep.* 7).

[33] Oproti latinskému originálu (*hoc se quisque modo fugit*) (Lucr. 3, 1068) je do textu pridaná

príslovka *semper* (slov. „vždy“). Týmto citátom Seneca upozorňuje na to, že neustálym cestovaním človek nikdy neunikne pred vlastnými problémami. Uvedená tematika je predmetom uvažovania vo viacerých autorových textoch (Sen. *Ep.* 2, 1; 28, 1; 69; 1).

[34] Seneca opisuje v dvadsiatom štvrtom liste Luciliovi podobný stav presýtenosti zmyselnými zážitkami, ktoré nevyhnutne vedú k znechuteniu nad životom a k úvahám o ukončení života (Sen. *Ep.* 24, 26).

Z kritického latinsko-francúzskeho vydania spisu *O pokoji mysle* [2] preložil Peter Fraňo. Podľa tohto vydania sú aj číselne označené všetky uvádzané ukážky v texte. Popri tomto vydaní sme pri prekladaní prihliadali aj k latinsko-anglickej edícii Johna W. Basoreho.[3] Členenie odsekov v texte prekladu je naše vlastné. Oproti obom kritickým vydaniám, sú v slovenskom preklade špeciálne vyčleňované niektoré pasáže textu s cieľom poukázať na špecifickú kompozíciu a dialogický charakter spisu *O pokoji mysle*. Slovenský preklad je doplnený o komentár vyznačený v poznámkach pod čiarou, ktorý poskytuje čitateľovi doplňujúce informácie týkajúce sa rozličných aspektov latinského originálu z hľadiska jazykového, literárneho, filozofického či kultúrno-historického. Zameriavame sa pritom na základné informácie, ktoré majú čitateľovi uľahčiť porozumenie preloženého textu. Pri spracovaní komentára sme vychádzali predovšetkým z anglického, nemeckého a talianskeho komentovaného prekladu spisu *O pokoji mysle*. [4]

Ukážka z prekladu je súčasťou realizácie projektu č. 21-361-03139: *Senecov spis O pokoji duše (vedecký preklad z latinčiny)*, ktorý podporil z verejných zdrojov Fond na podporu umenia.

Spisovateľka (La Femme auteur)

Madame de Genlis

Madame de Genlis: Spisovateľka (La Femme auteur). In: *Ostium*, preklad Adriana Lastičová, roč. 17, 2021, č. 4.

Neprávom zabudnutá spisovateľka - Madame de Genlis

Francúzska spisovateľka Caroline-Stéphanie-Félicité du Crest, Madame de Genlis, bude so všetkou pravdepodobnosťou slovenskému čitateľovi neznáma, veď aj v rodnom Francúzsku upadla, neprávom, od polovice 19. storočia do zabudnutia a až novodobé genderové štúdie prispeli k jej postupnému znovuobjaveniu. Vo svojej dobe, žila v rokoch 1746 – 1830, však šlo o pomerne známu a populárnu autorku. Napísala asi stovku diel, medzi nimi viacero poviedok, rozprávok, divadelných hier i románov. Ku koncu života publikovala aj svoje desaťzväzkové *Pamäti*, v ktorých výborne opísala revolučné i porevolučné Francúzsko, nastolenie cisárstva a obnovenie bourbonovskej monarchie. Je autorkou i viacerých pedagogických diel a rozpráv o výchove, bola totiž vychovávateľkou posledného francúzskeho kráľa Ľudovíta Filipa Orleánskeho. Viacerí odborníci sa zhodujú v názore, že práve tento fakt prispel k tzv. „inštitucionálne“ nariadenému zabudnutiu autorky, kedy jej meno postupne vypadlo z učebníc, a to obzvlášť od nastolenia Tretej republiky.

Poviedka Spisovateľka (La Femme auteur), ktorú prinášame na nasledujúcich stranách vďaka časopisu *Ostium*, je vôbec prvým autorkiným dielom preloženým do slovenčiny. Poviedka vyšla v roku 1802 v zbierke *Nouveaux contes moraux, et nouvelles historiques*, je to príbeh o dvoch sestrách, Natalie a Dorothée. Kým Dorothée si vyberie tradičný rodinný život, Natalie sa po smrti svojho manžela rozhodne venovať literárnej činnosti, toto rozhodnutie jej však veľa šťastia nepriniesie. Lúboštný prvok v poviedke (vzťah medzi Natalie a Germeuilom) je poznačený dobou vzniku diela, a tak pravdepodobne moderného čitateľa zaujme menej, o to však zaujímavejšia je dejová a argumentačná línia založená na jednoduchom fakte, že sa Natalie rozhodla vydať svoje diela a stala sa tak spisovateľkou. Na jednej strane možno v Natalie spoznať alter ego autorky, keďže samotná Madame de Genlis začala tiež publikovať svoje diela, aby pomohla chudobnej rodine zaplatiť veľkú pokutu, presne ako hrdinka poviedky. Takisto ako Natalie bola vystavená kritike a nepravosti okolia a to len preto, že sa podujala svoje diela aj vydať a nepísala len pre svoje vlastné potešenie. Preto poviedku treba považovať za symbol toho, čo sa mohlo stať žene, ktorá sa rozhodla vystúpiť z tradičnej roly manželky a matky a dokonca sa osmelila verejne sa vyjadrovať. Na druhej strane súhlasíme s profesorkou Martine Reidovou z Univerzity v Lille, že Madame de Genlis je prvou autorkou vôbec, ktorá si zvolila za hrdinku svojho diela ženu, ktorá nielen píše, ale aj publikuje. Cez osud svojej hrdinky Natalie sa autorka teda zamýšľa nad postavením ženy spisovateľky v spoločnosti a k tejto téme sa Madame de Genlis vrátila aj v svojom neskoršom diele *De l'influence des femmes sur la littérature française comme protectrices des lettres et comme auteurs* (1811), kde opäť poukázala na nerovnosť spisovateľov mužov a žien spisovateľiek a verejne povzbudila ženy, aby sa realizovali ako autorky. A práve toto autorkine poslanstvo ani v dnešnej dobe nestráca na sile.

Existujú dva spôsoby ako dobre poradiť, prvým by bola rada typu „Urobte, ako som ja robila, dobre to pre mňa dopadlo“, druhým spôsobom by naopak bola rada „Nerobte, ako som ja robila, bol to nerozum“. V prvom prípade nám samá múdrosť velí autoritatívny tón, v druhom prípade sa to lútosť pokorne priznáva; ale ponaučenie nie je o to menej užitočné, veď je ovocím skúsenosti.

Dorothee a Natalie, dve sestry sirotky, boli spolu vychované v jednom parížskom kláštore. Láska, ktorú cítili jedna k druhej, rokmi len narastala a obalila kúzlom prvé roky ich mladosti.

Dorothee, staršia od svojej sestry o štyri roky, sa vydala prvá. Mala vtedy dvadsať rokov; a keďže sa nechcela odtrhnúť od Natalie, vzala ju so sebou. O pol roka nato sa Natalie vydala za jedného starého vojaka, príbuzného svojho švagra.

Sestry si boli podobné: rovnaký pôvab či vlastnosti srdca a ducha, ale táto podobnosť sa úplne vytrácala v charakteroch. U Dorothee sa ušľachtilosť snúbila so silou ducha a prílišnou opatrnosťou, čoho výsledkom bolo vždy dokonalé správanie. Mala všetky užitočné kvality, ktoré obozretnosť dáva duchaplným osobám a ušľachtilosť jej citov ju chránila pred ustrašenými obavami. A keďže nebola ani zbabelá, ani ľahkomyselná, vedela sa v prípade potreby odvážne rozhodnúť, ale nikdy sa bezdôvodne nevystavovala ani najmenšiemu nebezpečenstvu. Smelosť a trúfalosť patrili podľa nej k vznešenosti a k hrdinstvu, ale nie k pochabosti. Dokázala prinútiť svoju povahu, aby slúžila jej ozajstným záujmom, keďže dobre vedela, že tak prispeje aj k šťastiu tých, ktorých ľúbila. Všetky vlohy, ktoré jej nadelila príroda, jej boli užitočné: súcitiť ju urobil vernou záväzkom a šľachetnou v konaní; bystrý um jej pomohol vyhnúť sa nástrahám dvojtvárnosti a predstavivosť ju obdarila obozretnosťou. Tešila sa priazni osudu a ak sa aj vyskytla dáka nepriaznivá udalosť, vždy sa z nej vedela dostať. Natalie bola tiež duchaplná a ušľachtilá, ale inak sa nemohla svojej sestre rovnať. U nej citlivosť a poddajnosť prispievali k rozmanitosti nadania, čo by nebolo na škodu charakteru: prílišná zvedavosť jej uľahčovala aj ťažké štúdium, ale vášnivá záľuba v umení spôsobila, že sa rada oddávala frivolným zábavám. Rozmanitosť jej záľub prepožičiavala jej správaniu zdanie nestálosti: chcela sa naučiť tak veľa vecí a pestovať toľko nadaní, že sa nikdy nezamyslela sama nad sebou. Aby si ušetrila námahu napraviť svoje vlastné chyby, presvedčila samu seba, že to vyrovná, ak bude prepínať svoje cnosti, ale dosiahla len to, že jej dobré vlastnosti postupne chýtrali v excesoch alebo sa jej stali nebezpečnými. Nezáujem sa u nej obrátil na pochabosť, šľachetnosť na klam, jej dobrota sa stala jej slabinou, odvaha sa zmenila na nerozvážnosť, úprimnosť na neopatrnosť, dobrá viera na smiešnu dôverčivosť. Bystrý duch a dôvtip zanikli v prílišnej citlivosti. Nikdy dobre nespoznala osoby, ktoré ľúbila, a o ich náklonosti k nej mala príliš romantické a prehnané predstavy. Vďaka svojej veselej, nekomplikovanej a dobrosrdečnej povahe bola Natalie vo svojom okolí obľúbená, hoci ho často dokázala šokovať svojimi neopatrnými výstupmi, keďže nevedela potlačiť impulzívne konanie. Uštiepačne sa vysmiala ľuďom, ktorých pokladala za smiešnych, s hlupákmi sa odmietala baviť, a tak si narobila dosť nepriateľov, i keď si to neuvedomovala v prvých rokoch mladosti. Keďže bola ešte plachá a rezervovaná, ľudia si ako prvé na nej všímali príjemný zovňajšok a talent. Ani koketériam sa vtedy neoddávala, nechcela sa vyťahovať na ostatných svojím dôvtipom. S takou zvedavosťou sa zaujímal o všetko okolo a s takou radosťou sa oddávala spoločenským zábavám, či už to bola opera, divadlo alebo dvorné slávnosti, že zabudla na seba samu. Okolie ju posudzovalo priaznivo, bola v spoločnosti prijímaná a vyhľadávaná, v rodine obľúbená, bolo to najšťastnejšie obdobie jej života. Napriek tomu, že sa rada rozptyľovala v spoločenských radovánkach, nachádzala tiež veľkú záľubu v čítaní a v sedavých činnostiach. Písala už od detstva; keď dovŕšila dvadsať rokov, mala dokončených viacero komédií, úvah o morálke a románov, ale tajila to. Iba Dorothee o tom vedela. Jedného dňa sa Natalie zavrela doma a prestala sa objavovať v spoločnosti či prijímať návštevy. Rodina a priatelia sa začali ponosovať, a tak si Dorothee zašla za ňou po vysvetlenie. Opýtala sa sestry, prečo je odrazu znechutená svetom: „Tu nejde o znechutenie, odpovedala jej Natalie, naďalej sa bavím v spoločnosti, ale ešte radšej trávim čas v svojom kabinete, písanie je pre mňa tou najrozkošnejšou činnosťou“.

- Dávajte si pozor, Natalie, a neoddávajte sa neopatrne tejto záľube...

- A prečo nie? Vari existuje dačo slastnejšie, nevinnejšie a uspokojivejšie? Mám síce len dvadsať rokov, ale dosť som sa už nauvažovala a s hrôzou si uvedomujem, ako je všetko, na čom lipneme, krehké a pomínutelné. Tak málo priestoru a času sa nám dostáva a smrť nás môže dosiahnuť aj na začiatku našej životnej dráhy!... Och! tak veľmi chcem priateľom zanechať trvalé spomienky; chcela by som im zanechať to najlepšie zo seba samej: svoje názory, city, svoj dovtip a svoju dušu. Všetko to, čo vykonáme v priebehu dňa, je tak chvíľkové, čas to odveje, večnosť to pohltí... romancu, ktorú som

zaspievala, sonátu, čo som na harfe zahrala, toto potešenie nezanechá žiadnu stopu, je to ako ilúzia a potrebujem ich čoraz viac.

- Ale dúfam, moja drahá Natalie, že nikdy nepodľahnete pokušeniu vaše spisy vydať?
- Môžem vás ubezpečiť, že potom netúžim a ani to nemám v pláne.
- To je dobre.
- Pociťujem k tomu neprekonateľnú nechúť, a hoci by bola aj odôvodnená, zdá sa mi, že je skôr výsledkom mojej plachosti a predsudkov.
- Ak nad tým pouvažujete, uvidíte, že tento pocit je správny a rozumný.
- Prečo? Ak by som neskôr mohla zanechať dielo, ktoré by bolo užitočné pre mladých, pomohlo by morálke a viere, nebolo by mojou povinnosťou zverejniť ho?
- Keby ste zhodou náhod napísali úvahu o vojenskom umení, a ak by ste boli obdarená veľkou odvahou a schopnosťami ako generál de Turenne, pokladali by ste za potrebné preobliecť sa za muža a dať sa k vojsku?
- Chápem, čo chcete povedať: myslíte si, že žena, ktorá sa stane spisovateľkou, sa tiež *preoblieka* a chce sa tak zaradiť k mužom.
- Áno. Muži radi pripisujú víťazstvo svojmu nekonečnému úsiliu a nikdy nedovolia, aby sláva, na ktorú si tak robia nárok, pripadla dákemu votrelcovi. V čom spočíva cnosť a kúzlo ženy? V skromnosti. Kam by sa vytratila nevinnosť jej spávania, čistota jej citov, bola by ešte vzorom cnosti pre svoje pohlavie, keby hlasno zvolala na celý svet: „Počúvajte ma?...“ Pomysleli ste na to, že vy sami by ste odsudzovali ženu, ktorá by v salóne rozprávala príliš nahlas alebo ráznym tónom, či vystupovala príliš odhodlane? Nezávisle od veku sa od ženy vyžaduje, aby celá jej bytosť bola zahalená v plachosti, aby sa zdržala prudkých pohybov a prejavov radosti, aby potlačila každý záchvev citov. Chce sa od nej, aby sa bála prejaviť a ak sa na ňu hľadá, má sa začervenať alebo aspoň sklopiť oči. Ako sa dá sklbiť táto požiadavka jemnosti, pôvabu, miloty a dojímavej cudnosti s ambíciami a remeslom spisovateľky?
- Prečo v obyčajnej túžbe podeliť sa o pár užitočných myšlienok vidíte hneď ctižiadosť a povýšenosť?
- Vydať svoje dielo je ako povedať si: „Považujem ho za dobré, myslím, že moje myšlienky by mali byť známe po celom svete a zachovať sa pre budúce pokolenia.“ S touto naivnou myšlienkou sme sa stretli v mnohých príhovoroch; a hoci dobrý vkus nedovoľuje takto sa vyjadrovať, verejnosť sa aj tak oboznámi s mienkou autora.
- Chcem vás však ubezpečiť, že keby som sa aj rozhodla publikovať svoje diela, nezmýšľala by som o nich týmto spôsobom.
- Čo na tom záleží? Všetci by si mysleli, že áno; a mali by na to právo. Len mužom sa prepáči tento druh namyslenosti, ale ako to strpieť u ženy?
- Chcete tým povedať, že je nešťastím byť ženou?
- Vy si to myslíte?
- Ach, nie...

To nebo vybralo za mňa to, čo aj sama by som bola zvolila.^[1]

Keď pomyslím na útrapy a nebezpečenstvo vojen, na zákutia politiky a na nudu v obchodných záležitostiach, blahorečím prozreteľnosti, ktorá nás stvorila ako útechu a odmenu za túto veľkú námahu a za to hrozné úsilie.

- Zmýšľam ako vy. Postavenie ženy je rovnako šťastné ako ostatné, ak sme obdarené cnosťami, ktoré si náš stav vyžaduje. Stáva sa neblahým, ak sa oddávame prudkým vášňam, láske, ktorá nás zvádza zo správnej cesty, ambíciám, ktoré z nás robia intrigánske stvorenia, či pýche, ktorá nás ničí. Muž, ktorý by si želal byť ženou, by bol zbabelec, žena, ktorá by sa chcela stať mužom, nebola by viac ženou.

- Áno. Nemôžeme sa sťažovať, náš údel je taký pokojný a naše povinnosti také sladké!...
- Nikdy teda nepublikujte svoje diela, moja drahá Natalie: ak sa stanete spisovateľkou, pridete o všetok pokoj a o láskavosť, ktorej sa vám dostáva vďaka vašej milej povahe. Urobia si o vás falošnú mienku; nadarmo budete naďalej dobrou a sladkou Natalie; vaši priatelia prídu o nenútenosť, ktorá vzniká z rovnosti postavenia. Ľudia, ktorí vás nepoznajú, vás budú pokladať za pedantnú, pyšnú

a panovačnú osobu, zožieranú ctižiadostou, alebo budú o vás aspoň takto rozprávať. A hlupáci, ktorí pokladajú duchaplnosť za chybu, by tieto reči radostne a vierohodne šírili ďalej. Prídete o láskavosť žien, oporu mužov, a nebudete viac patriť k spoločenskej triede žien a ani muži vás neprijmú medzi seba. Nikdy neprijmú ženu spisovateľku za rovnocennú, budú na vás žiarliť viac, ako keby ste boli muž. Zachovajme radšej medzi nimi a nami tie silné putá založené na strednej sile a vďačnej slabosti; veď čo by bolo z nášho útočiska, keby sa z našich ochrancov stali naši súper! Nikdy nám nedovolia vyrovnať sa im, ani vo vedách, ani v literatúre, lebo pri výchove, ktorej sa nám dostáva, by to znamenalo, že ich prevyšujeme. Prenechajme im slávu, ktorá ich stojí toľko úsilia, bo väčšina z nich za ňu platí vlastnou krvou. Sláva, to je pre nás šťastie: šťastné manželky a šťastné matky, to sú ozajstné hrdinky.“

Tento rozhovor upevnil v Natalie múdre rozhodnutie nikdy nepublikovať svoje diela, ale ani tak neustratila nič zo zápalu pre štúdium a z potešenia písať.

Keď človek uspokojuje svoje ozajstné záľuby, zaobíde sa bez slávy. Natalie vtedy ešte nepoznala tienisté stránky slávy, ale ani po nej netúžila. Rozvíjala svoje nadanie pre svoje potešenie, nikdy nepomyslela využiť ho, aby vynikla. V rozhovoroch ožila, ak na to prišla reč, ale nikdy sa nechcela blysnúť svojou duchaplnosťou, bola milá k tým, ktorí sa jej páčili, na ostatných nebrala ohľad; písala tak, ako hovorila a tak, ako hrala na harfe, len pre svoje vlastné potešenie. Všetko robila zo záľuby, nič nerobila úmyselne.

No nedovršíla poriadne ani dvadsaťdva rokov, keď ovdovela. Prvých šesť mesiacov po smrti manžela strávila na vidieku, ale potom ju obchodné záležitosti zavolali späť do Paríža. Keď sa jej skončil smútok, objavila sa opäť v spoločnosti: zjaviť sa tam taká mladá a pekná, a vdova, to bolo ako nový debut. Slobodní muži sa k nej mali galantne, ale akosi menej zdržanlivo; ona sama bola menej plachá, vyjadrovala sa prirodzenejšie a úprimnejšie.

V spoločnosti sa opäť stretla aj s jedným mužom, ktorého síce poznala málo, ale vždy pokladala za potešenie vidieť ho. Volal sa Germeuil, bol to očarujúci muž, o ktorom sa hovorilo ako o skvelom dvoranovi, u ktorého sa snúbil ten správny tón s najvyberanejšími spôsobmi. To bola vtedy veľká chvála, keďže sa jej dostávalo len tým, ktorí vynikali dôvtipom, taktnosťou a vkusom. Všeobecne sa vedelo, že Germeuil je už štyri roky vášnivo zalúbený do grófkych de Nangis a práve povaha a trvanie tohto vzťahu mu dodávalo ešte viac na príťažlivosti. Grófkya bola jednou z najkrajších žien na dvore, vynikala perfektným správaním, a tak sa jednomyselne tvrdilo, že Germeuil si získal jej srdce svojou vytrvalosťou. A tiež sa pokladalo za hotovú vec, že grófkya nakoniec podľahne citom, ktoré nemohla premôcť a ani ich skrývať.

Natalie odišla na pár dní na vidiek k priateľke. Stretla sa tam s Germeuilom, ktorý sa chystal odísť na druhý deň. Pri večeri si sadol k nej a hoci bola Natalie zvyčajne rezervovaná k mladým mužom vo veku Germeuila, pri ňom nepociťovala žiadne rozpaky. Jeho náklonnosť k madame de Nangis bola všeobecne známa a to nedovoľovalo žiadnej inej žene pripisovať mu nároky, ktoré by inak vyvolali ostych u ktorejkoľvek dievčiny.

Natalie, milá vždy, keď sa dobre cítila, bola milá obzvlášť v ten večer. Germeuil na ňu hľadel s údivom. Akosi nevedel pochopiť, že hoci sa už viackrát stretli, nikdy predtým naňho neurobila taký dojem. Germeuil mal vášnivú záľubu v hudbe a pekne spieval. Dal najavo túžbu vypočuť si Natalie, ale keďže jej harfu ešte nedoviezli, presvedčila Germeuila, aby ostal o dva dni dlhšie a on súhlasil. Bolo že to hudby a dlhých prechádzok. Natalie nikdy nebola krajšou a zábavnejšou. Najmenej milou ženou v tej spoločnosti bola istá Mélanide, vynikala síce dôvtipom, ale inak to bola osoba zaslepená sebeláskou, ktorá ju oberala o vkus a vystavovala posmechu. Keďže mala mužské črty i postavu, nedalo sa o nej povedať, že by bola pekná, ale ona sama bola presvedčená, že je krásna, a tak nepohrdla žiadnou ozdobou, ktoré jej dodávali výzor kokety, čo sa stará len o postavu. V celej jej bytosti i spôsoboch bolo dačo afektované a podivné, že hneď ako sa zjavila, všetky pohľady sa upreli len na ňu; ona však ten údiv a zvedavosť pokladala za obdiv a hovorievala si: „Žiadna iná žena nevyvoláva taký dojem.“ A táto komická ilúzia pýchy sa u nej snúbila s mužským výzorom a s víťazným pohľadom v tvári. Nevedela, že najlepšie milenci sa nikdy uprene neďívali na ženy mladé, pekné a skromné: galantnosť sa v tomto prípade podobá láske, nechce zraniť a znesvätiť objekt

svojho záujmu, pozoruje ho len potajomky a tak, obdivujúc krásu, vzdáva hold cudnosti. Mélanide bola síce obdarená dôvtipom, ale bol to dôvtip bez pôvabu a páľčivá túžba vyniknúť ho obalila falšou. Keďže myslela len na seba a len o sebe vedela vyprávať, priamo či nepriamo, nevedela ani počúvať, ani odpovedať. Ak jej márnivosť aj nebola jasná na prvý raz, spoločnosť ju vycítila a vždy odsúdila. Jej vlastní priatelia ju, možno aj nechtiac, škodoradostne kritizovali: uznávali, že nevie rozprávať, že nemá šarm prirodzenosti a veselosti, ale tvrdili, že v konverzácii jej nechýba sila a výrečnosť. Tento osobitý obdiv sa skôr podobal na epigram ako na chválu. Nepochybne, človek môže byť výrečný, keď rozpráva o tom, čo má rád, zatiaľ čo v konverzácii netreba talent rečníka, ale šarm a prirodzenosť. Prijemný rozhovor medzi priateľmi je živý, ale celistvý dialóg, ktorý, podľa zvyklostí, vylučuje dlhé tirády, a tým pádom aj výrečnosť; žiadna téma by sa nemala vtedy rozoberať do hĺbky, čaro takého rozhovoru spočíva v rozmanitosti a ľahkosti, ani sila tam nepatrí, len by konverzáciu urobila ťažkopádnu.

Najvyhľadávanejší a najočarúcejší muž v spoločnosti hneď pritiahol pozornosť tejto samolúbej ženy, Germeuil sa jej vtisol do srdca, a hoci vedela o jeho náklonnosti ku grófkke de Nangis, chcela zvíťaziť nad tým putom. Bola vdova, mladá a veľmi bohatá, a tak zosnovala plán, aby sa Germeuil spreneveril svojej láske. A ani na chvíľu nepochybovala o zdare svojich plánov. Odvtedy, čo sa Germeuil vášnivo zamiloval do madame de Nangis, ani len nepomyslel na to, že nejaká iná žena by sa mu chcela zapáčiť. Ako mohol teda predpokladať, že žena bez vonkajších pôvabov živila v sebe nádej, že zvíťazí nad najkrajšou a najčarovnejšou ženou na dvore? To, že mu Mélanide nadbiehala, považoval len za koketériu, a tak odpovedal s obvyklou slušnosťou. Pri rozhovore s ňou sa nudil, ale keďže mal vo zvyku prispôbiť sa tónu spoločníka, rozprával sa s Mélanide výrečne, ale potom sa spolu s Natalie smiali na všetkom *krásnom a hlbokom*, čo povedal. V deň svojho odchodu sa Germeuil ocitol sám s Natalie v záhrade, posadil sa vedľa nej a tak uprene na ňu hľadel, až sa Natalie rozosmiala a povedala: „Začínam sa Vás báť, keď si ma tak prehliadate! Čo je na mne také výnimočné?

- Všetko, odvetil Germeuil.
- Treba veľkej namyslenosti na takúto úslužnú odpoveď, odpovedala Natalie.
- Nemôžem to odvolať, usmial sa Germeuil, a potom vážnym tónom dodal: Už dva dni vás pozorujem a nevýslovne ma prekvapujete. Dovolili ste mi hovoriť s vami bez okolkov a bez zaužívaných fráz...
- Áno, to je dôverou, ktorú u mňa tolko vzbudzujete.
- Ako ma dojíma táto reč z vašich úst!...
- Je úprimná.“

Pri týchto slovách dojatý Germeuil chytil Natalie namiesto odpovede za ruku a stisol ju v svojich dlaniach na znak úcty a vďaky. Chvíľu bolo ticho a potom sa Germeuil ozval: „Áno, ste záhadná žena... nevšimol som si u vás ani náznak znepokojenia pre vašu postavu, ani len malý prejav koketérie, ani najmenšiu túžbu blysnúť sa dôvtipom alebo nadaním!... Ak ide o skromnosť, tá vaša je dokonalá; ak je to umenie, je vznešené.

- Nič také, zasmiala sa Natalie, to, čo vás na mne udivuje, nie je výsledkom kalkulu či snahy, ide len o prirodzený dôsledok istých pozorovaní: ako by som sa ja mohla pýšiť svojím bezvýznamným nadaním, ktoré sa nevyrovná talentu profesionálnych umelcov? Všimla som si, že môj spev alebo hra na harfu otočí len hlavu neznalcov; videla som, ako aj tá nakrajšia postava na svete môže byť nudná; zažila som, ako sa aj vynikajúci dôvtip môže stať smiešnym a neznesiteľným, a tak som si povedala, že nikdy neprenesiem svoju sebelásku do týchto vecí. Túžim po trvanlivejšom a sladšom úspechu, po takom, ktorý sa zrodí z čara osobnosti a z citlivosti duše; chcem sa páčiť tak, aby som bola milovaná. Nechcem, aby sa všade opakovalo, že „Natalie je pôvabná a okúzľujúca“; chcem, aby sa hovorilo, že „Natalie je jednoduchá a dobrá“.

- Aj keby sa hovorilo, že „Natalie je okúzľujúca bez toho, aby sa o to snažila?...“
- Nie, veru aj s týmto dodatkom sa mi tá veta nepáči.
- Ste náročná, ale máte na to právo.
- Srdce je priberčivejšie ako duch.

Tretia osoba, ktorá sa tam odrazu zjavila, prerušila ich rozhovor. Na odchode si Germeuil pre seba potichu povedal: „Zbožňoval by som túto ženu, keby moje srdce nepatrilo už inej“; toto si veru bez

výčitiek, ale možno s dojatím, hovoril. Keby to bola žena, milujúca žena, nikdy by nič také nepripustila.

Po návrate do Paríža sa Germeuil povypytoval na Natalie u viacerých svojich známych. „Čože?! Nemá milenca a nikdy nemilovala!“; skríkol... a táto istota mu len ešte viac spríjemnila spomienku na ich rozhovor. Avšak miloval grófkou de Nangis. Čo mu bolo po citoch Natalie?... Hlavne v láske sa srdce mužov správa nevysvetliteľne.

Natalie sa vidiek po Germeuilovom odchode znechutil; tvrdila, že neodkladná záležitosť ju volá späť do Paríža. Tam si spomenula, že Germeuil má krásny kabinet plný obrazov, a tak sa rozhodla, že ho chce vidieť. Dostavila sa k nemu jedného rána s hrstkou známych a hoci mu o svojom príchode dala vopred vedieť, namiesto Germeuila ju čakal odkaz, že ho náhle odvolal do Versailles sám minister vojny. Ten lístok, na ktorom jej s citom vyjadroval úprimné poľutovanie, si prečítala viackrát. Avšak Germeuil vydal rozkazy, aby ich vpustili do domu a ukázali im obrazy. A tak Natalie vošla, smutne prešla izbami, ale so záujmom a zvedavosťou si všetko obzrela, chcela tak spoznať Germeuilov vkus v mnohých veciach; hádam nikdy ešte nič neobzerala s toľkou pozornosťou. Napríklad si všimla, že všetok nábytok v dome a tapety boli zelenej farby a to jej pripomenulo, že livrej sluhov otca grófkou de Nangis bola tiež tejto farby. Obdivovala eleganciu v dome, podľa nej nevidela ešte nič elegantnejšieho. Kým jej spoločníci obdivovali obrazy, vošla do Germeuilovho kabinetu a uvidela tam pracovný stôl, kopu kníh, a piano, na ktorého pulte zbadala notový papier: bola to romanca, ktorú napísal sám Germeuil, Natalie to hneď spoznala, lebo rovnakým písmom bol napísaný odkaz, ktorý práve dostala.

Začala dychtivo čítať:

*Kto? Ja? Nech radšej zhynie moja láska,
Ako by som tebe mal ublížiť!
Môžeš nenávratne pretrhnúť tú sladkú reťaz,
čo nás spája, drahá priateľka,
ak Tvoje šťastie by ohrozovalo,
že prvou dárou môjho srdca si.*

*Ty vyslov ten rozsudok krutý,
ktorý ma od Teba odvedie,
bez strachu hovor,
veď pre Teba všetko urobím,
beda! Ak ma chceš vyhnať,
povedz, že pokojná budeš,
a na útek sa ihneď dám.*

*Nádeje sa vzdám,
pokoju tvojmu zložím svoju obeť,
a v svojom nešťastí útechu a odvahu nájdem;
neľutuj osudu môjho,
a v mojej neprítomnosti nič si nevyčítaj.*

*Ak odísť treba,
nebudem Ti vravieť o mojej bolesti veľkej,
skryjem pred Tebou svoj plač,
veď láska moja Tvojej ľútosti sa bojí,
ale ľutovať ma netreba, Tebe som všetko obetoval!*

Dojatá Natalie s povzdychom položila papier späť na pult a zdvihla iný list papiera. Bol to náčrt tej istej romancy, napísaný Germeuilovou rukou; nemohla odolať pokušeniu zmocniť sa tej piesne, a tak nechala na klavíri druhú kópiu, a náčrt si strčila do vrečka. Po návrate z Germeuilovho domu sa

zavrela v pracovni, aby si mohla v pokoji pieseň opäť prečítať; správne si domyslela, že bola zkomponovaná pre madame de Nangis a zdalo sa jej, že obaja milenci boli dohovorení.... ale hneď začala madame de Nangis ľutovať. „Nešťastnica, zblúdila srdcom a príde o pokoj i svoju reputáciu, ale aké to čaro ju obklopuje! Musí byť krásne byť takto milovaná a to najlepším mužom na svete!“ Po týchto úvahach si Natalie sadla k harfe a začala pieseň spievať, až kým sa nenaučila naspamäť melódiu i slová. Veľmi citlivé osoby nemôžu samé seba dlho klamať o citoch, ktoré prežívajú, predstavivosť ich ženie rýchlo ďalej, aby city ostali nerozhodné, hoci silné. Natalie si nerobila ilúzie o svojich citoch; vedela, že Germeuila miluje, a vôbec sa pre to nesmútila. „Tento cit, vravela si, zbavená nádeje, nikdy nebude taký prudký, aby narušil môj pokoj. Bude práveže mojou ochranou pred veľkými vášňami. Zachovám si svoju slobodu, nikdy sa už nevydám, budem navždy nezávislá a tým aj šťastnejšia. Nielenže sa nebudem zaoberať bláznivým nápadom získať si Germeuilovo srdce, dokonca cítim, že by som ho prestala milovať, keby sa odvážil zradiť tú, ktorá mu tak dlho odolávala a na zvedenie ktorej vynaložil toľko námahy.“ Natalie vtedy nevedela, že pre vytrvalé osoby niet väčšieho nebezpečenstva ako nešťastné lásky, pretože tieto sa nikdy neopotrebojú. Podvečer ju navštívila jedna priateľka a pozvala ju na druhý deň na večeru do Passy, že vraj aj hrať budú a že Germeuil i madame de Nangis sú tiež medzi pozvanými, a tak Natalie pozvanie prijala. Strávila nepokojnú noc v očakávaní vidieť ho, i jeho milú; mala to byť udalosť, čo zmenila jej život. Hneď ako vstala, sa začala zaujímať o svoju toaletu, hoci to nebolo jej zvykom, ale vedela, že madame de Nangis venuje veľa času výberu svojich šiat. Rozhodla sa, že vlasy si ozdobí lístkami a že si oblečie zelené šaty. „To je farba livreje mojej rivalky, vravela si, ale je to aj obľúbená Germeuilova farba!...“ Prišla do Passy s oneskorením, hudba už hrala. Natalie zahrála jedno malé *concerto*, ľudia si všimli, že sa trasie. Ale Germeuil nadšene tleskal a Natalie sa roztriasla ešte viac... Jej rozochvenie pripísali plachosti (najčastejší omyl na svete), pokladali za skromnosť jej prílišnú citlivosť; vychválili ju, ale aj ľutovali. Aj madame de Nangis vyzvali, aby zahrála na klavíri a ona oznámila, že zaspieva novú pieseň. Pri pohľade na Germeuila sa začervenala a Natalie ľahko pochopila, že šlo o pieseň, ktorej náčrt vzala z pracovne. Madame de Nangis, ktorej pieseň doručili len predošlý večer, chcela Germeuila prekvapiť, ukázať mu, že využila všetok svoj čas a naučila sa ju naspamäť, ale nepočítala s tým, že ju jej dojatie prezradí. Spievala pred obávaným a bystrozrakým divákom – žiarlivým manželom. Gróf de Nangis si hneď všimol jej nepokoj a slová piesne potvrdili jeho podozrenie. Madame de Nangis zaspievala prvú strofu rozochveným hlasom a pri druhej bol jej nepokoj ešte výraznejší a keď placho zdvihla oči na manžela, tak sa zľakla výrazu v jeho tvári, že stratila hlavu, hlas sa jej zasekol a stíchla... Gróf sa už neovládol, priskočil k nej s očami plnými hnevu: „Som zvedavý, povedal ironickým tónom a prerušovaným hlasom, kto je autorom piesne?“ Pri týchto slovách, Natalie, ktorá všetko hneď pochopila, so smiechom vykrikla: „Hľa, pane, to som ja.“ Germeuil sa zachvel, keď to počul a všetci sa divili, a Natalie s veselostou a prirodzenosťou jej vlastnými, vyprávala, že predvčerom spievala túto pieseň hudobníkovi Lémannovi, ale keďže od neho vedela o záľube madame de Nangis v romanciach, poverila ho, aby jej part ponúkol grófke a aby o tom pomlčal. „Takže, Madame, vyzval ju gróf, keďže zlá pamäť pani grófky nás obrala o potešenie počuť celú pieseň, dúfame, že vy nás odškodníte.“ Germeuil i grófka sa zachveli, nevedeli, že grófova žiadosť nepredstavuje pre Natalie žiaden problém. Akí boli prekvapení, keď sa Natalie postavila, aby vzala harfu do rúk a odvetila, že súhlasí, ale s podmienkou, že budú posudzovať autora, až keď sa madame de Nangis naučí pieseň a zaspieva ju sama, lebo až vtedy uvidia hodnotu diela! A tak si Natalie sadla k harfe a začala; poháňala ju dvojité túžba, prekvapiť a prekonať svoju rivalku a vykonať naraz dobrý skutok i huncútstvo. Ani to všetko nie je potrebné, aby sa žena vyzdvihla nad seba samu a aby očarila. Natalie sa prekonala, tak krásne spievala, že dojala všetkých. Aj samotný gróf, už bez akéhokoľvek podozrenia, oduševnene tleskal. No nijak sa nedá opísať prekvapenie madame de Nangis a Germeuila; hoci jej Natalie urobila službu, grófka nevedela oddolať pocitu žiarlivosti a myslela si, že Germeuil jej pieseň dal. Samotný Germeuil nevidel nič iné okrem Natalie, obdiv mu dal zabudnúť aj na prekvapenie. Chcel sa jej hodiť k nohám a slastne sa nechal zaplaviť citom vďačnosti. Keď Natalie dospievala, dostalo sa jej veľa priazne a chvály pre skutočného autora romance. „Čo sa

tejto piesne týka, som neskromná, priznávam, že tak veľmi sa mi páči, že včera som ju spievala celý deň.“ Salón, v ktorom sa spoločnosť nachádzala, viedol na terasu, ktorá sa končila pri malom lesíku a keďže bol krásny večer, vyšli všetci pred večerou do záhrady. Natalie chytila za rameno madame de Nangis a odvieďla ju do lesíka, kde jej úprimne vyrozprávala, ako sa dostala k piesni. Dodala, že na druhý deň sa má hneď zrána stretnúť s hudobníkom Lémannom, s tým, ktorého spomenula vo svojej vymyslenej historke a upresnila, že si je ním istá, že nepoprie, čo povedala, hoci ho na to aj upozorní. Madame de Nangis sa uspokojila s týmto vysvetlením, Natalie nežne objala a tá jej dojato objatie vrátila. V grófkynom objatí si Natalie úplne uvedomila, aké asi rozpaky musela prežiť, keď jej naj dôvernejšie tajomstvo objavila osoba, ktorú ani dobre nepoznala. Chvíľu bolo ticho a potom sa Natalie opäť ozvala, vyviedla grófkku z lesíka a obe sa pripojili k spoločnosti. Začala sa podávať večera. Germeuil si sadol k Natalie a tá mu poskytla rovnaké vysvetlenie ako pred chvíľou grófkke. Bol z toho taký dojatý, že buď nevládal alebo sa bál vyjadriť svoje pocity a tak radšej mlčal a počas celej večere si vymenili iba pár slov. Ale v ten večer nemusela byť Natalie smutná, že by sa oči jej milého obracali k rivalke, Germeuil sa na grófkku ani len nepozrel. Navyše táto opatrnosť bola namieste. A tak Natalie, spokojná sama so sebou i s Germeuilom, bola milšia ako zvyčajne. Veľa ľudí jej sklonilo pochvalu za pieseň: „Vidíte, všetku tu chválu, povedala Germeuilovi, prijímam bez rozpakov, hoci na ňu nemám nárok, ale lahodí mi to.“ Germeuil si namiesto odpovede len povzdychol. Po večeri sa Natalie pobrala domov, chcela ráno skoro vstať a pohovoriť si s hudobníkom Lémannom, po ktorého dala poslať a ktorý jej slúbil, že potvrdí jej historku. O desiatej jej doručili list od Germeuila, celá sa chvela, keď ho čítala:

„Madame, keďže som s Vami nemohol hovoriť včera večer, dnes ráno som neoddolal pokušeniu napísať Vám. Ale čo povedať Vám mám? Mám Vám poďakovať? Nie, Vaša dobrota je pohotovou a vznešenou pohnútkou duše a nepotrebuje vzbudzovať osobitné city; či vďačnosť by sa Vám nezdala byť prejavom namyslenosti? Vy by ste možno odpovedali, že rovnakú službu by ste urobili pre každého. Zaslúžite obdiv, ale budem mlčať. Alebo by som Vás mohol požiadať o dovoľenie navštíviť Vás? Čo by som tým získal? Keďže nie ste tou, ktorej som prisahal, že jej k nohám zložím celý svoj život, môžem pri Vás dovoliť si len bolestné city a zvláštnu ľútosť... Zdá sa mi, že k Vám môžem hovoriť len jednou rečou a milovať Vás len jedným spôsobom... Prečo Vám teda píšem? Nevieam... Myslím, že ma to ani neuspokojí, píšem Vám s toľkou námahou!... Neželám si ani, aby ste čítali v mojom srdci, sám sa v ňom nevyznám... Ale dovoľujem si Vás požiadať, aby ste niekedy pomysleli na muža, ktorý Vás dobre pozná a tieto slová presne vystihujú zvláštnosť situácie, v ktorej sa nachádzam, a tiež citov, ktoré mnou zmietajú.“

Namiesto toho, aby sa zamyslela nad týmto zvláštnym listom od muža, ktorý ešte pred pár dňami vášnivo miloval inú, Natalie zaplavil pocit víťazstva, o to sladšieho, že nič neuberal na úcte, v ktorej mala Germeuila. Bola zrejmé, že jeho srdce váhalo medzi ňou a grófkou a že Germeuil sa rozhodol grófkku nezradiť. Germeuilovu váhavosť pokladala za ospravedlniteľnú a dokonca dojímavú, keďže sa týkala jej samotnej. Ale keby bola na chvíľu pomyslela na madame de Nangis, bola by sa striasla pri myšlienke na neopatrnosť žien, ktoré obetujú všetko láske. Odpísala Germeuilovi krátko a jednoducho, v liste spomenula len nežné priateľstvo. Chcela si tak zaslúžiť obdiv, ktorý on k nej prechovával, ba možno aj dúfala, že takto len vzrastie. Zauzavienila si, že sa mu bude odteraz vyhýbať, hoci toto rozhodnutie jej veľkú česť nerobilo. Bola presvedčená, že Germeuil tuší pravú povahu jej citov a tým pádom nebolo pochyb o tom, že odmietavé správanie len zvýši jeho mienku o nej.

Tri mesiace sa jej podarilo Germeuilovi unikať, ale na jednej večeri ho opäť uvidela. Natalie hrala whist a pri hre sa Germeuil postavil za jej stoličku. A tak sa ocitla v ťažkej situácii, kedy si aj menej skúsený pozorovateľ mohol domyslieť tajomstvá, ktoré chcela práve skryť. S Germeuilom prehodila len pár slov a inak sa snažila vôbec neotáčať hlavu, čo znásobilo jej zaujatie hrou. Ale bez toho, aby si to uvedomovala, jej tvár, postava, ba i celá osobnosť, sa oddali neodolateľnej príťažlivosti a sladko sa nakláňala smerom k nemu. Oči jej žiarili, tón hlasu ožil a všetkým okolo sa zdala byť milšia a láskavejšia. A keďže sa neodvážila hľadiť na objekt svojho záujmu, chopila sa iných, nepriamych, prostriedkov, ako ho zaujať. To je umenie, ktoré sa ženy musia naučiť, lebo veľakrát sú nútené skrývať svoju túžbu páčiť sa. Germeuil tiež rád hral whist, a tak Natalie nechcela byť ničím rušená,

chcela, aby pochválili jej hru a dokonca viackrát aj posúdila hru s dôverou skúseného hráča. Viackrát opakovala, že whist zbožňuje a že by pri hre mohla stráviť celý život. A vravela to úprimne.

Kto môže odolať ženám, keď sú zamilované? Vtedy všetko dokážu, nehladiac na námahu. Ak ide o city, sú schopné sa stať v priebehu pár mesiacov matematickami a odborníkmi na geometriu. No koketéria im tieto obdivuhodné vlastnosti nepridá, vtedy prepadnú do pasce malicherných a podlých úskokov. Koketa by na Nataliinom mieste špásovala, zatiaľ čo vášnivá žena vždy vie, aj v tých najmenších detailoch, preukázať svoje city dojímavým a solídnym spôsobom. Po večeri jeden dvoran, čo práve prišiel z Versailles, rozprával, ako na kráľovskej poľovačke gróf de Nangis spadol z koňa. Vraj je vážne zranený a treba sa obávať o jeho život. Germeuilov výraz sa zmenil pri tých slovách. Natalie, ktorá naňho hľadela, zbledla a zdalo sa, že odpadne, radšej rýchlo vyšla von. V predsieni si sadla a požiadala o pohár vody. V tej chvíli sa zjavil Germeuil so znepokojeným výrazom v tvári. Natalie sa pokúsila vstať a začala hovoriť, že čaká na svoj koč, že podľa sluhov je už hodinu pripravený... Germeuil jej ponúkol rameno, obaja sa v tichu chveli... keď Natalie nastupovala do koča, tíško mu zašeptala: „Budte šťastní, to jediné si želám!“...

- Ja! A šťastný? odpovedal Germeuil. Nikdy.

Keď sa za Natalie zavreli dvere koča, mala dojem, že sa s Germeuilom rozlúčila navždy a rozplakala sa. V tej chvíli okúsila muky žiarlivosti. Čo pre ňu znamenala smrť grófa de Nangis! „Ach, vravela si, uvidím, ako sa Germeuil ožení s madame de Nangis a tie čisté city, ktoré k nemu prechovávam, už nebudú nevinné! Mohla by som sa zriecť jeho, ale ako sa zriecť lásky!... To sladké meno bude odteraz vyslovovať moja rivalka. To jej sluhovia budú nosiť jeho livrej! Aký to zvrat v našich osudoch! Vášeň, ktorá bola doteraz pre grófkou znakom slabosti, bude odteraz jej slávou a šťastím; a ja nebudem viac môcť milovať Germeuila...“

Oddávala sa týmto smutným úvahám skoro až do rána, keď si konečne ľahla. O dve alebo tri hodiny zazvonila na sluhu a doniesli jej list od Germeuila. Trasúcou rukou ho otvorila a aká bola jej radosť, keď si prečítala tieto slová:

„Pán D*** nebol dobre informovaný; vďaka Bohu je pán de Nangis v poriadku. Je síce pravda, že spadol z koňa, ale zranil sa len málo a včera asistoval pri kráľovskom lôžku. Dlhoval som túto správu Vašej добрote, ktorá sa tak zaujíma o ostatných.“

Nataliina radosť bola nesmierna a tak pocítovala potrebu sa niekomu zdôveriť, vždy sa rada delila o radostné pocity. Rýchlo sa obliekla a ponáhľala sa k sestre, ktorú zastihla ešte v posteli. Natalie jej otvorila svoje srdce a vyrozprávala jej všetko, čo sa medzi ňou a Germeuilom stalo. Múdra Dorothée ju počúvala s údivom. „Takže, začala, Germeuil sa zamiluje do vás a to práve vo chvíli, keď konečne po piatich rokoch odmietania madame de Nangis odpovie na jeho dvorenie!“

- Nie je do mňa zamilovaný, to len v mojom srdci čítal a dojalo ho to...

- Láska je jasne vyjadrená už v jeho prvom liste a keby ste boli od neho žiadali obetovať vzťah k madame de Nangis, tú obeť by vám priniesol.

- Keby bol schopný opustiť tú, ktorú zvedol, keby ju bol opustil, nenávidela by som ho.

- Nezradil vari už jej city? Vás miluje viac ako ju!

- Vari možno rozkázať srdcu?

- Opýtali by ste sa to isté, ak by ste mali obhájiť nestálosť ženy?

- Nie, len zrada milenca môže ospravedlniť túto zmenu.

- Pripustíte teda, že pre nás by to bolo to najväčšie bláznovstvo pripútať sa vášnivými citmi k osobám, ktoré nie sú rovnako jemné a úzkostlivé ako my a ktoré by nevedeli zdieľať naše city. Ved' úbohá madame de Nangis, taká mladá, krásna a citlivá, a už je podvedená!...

- Nie, nie je. On nás obe miluje. Madame de Nangis je jeho dôverníčkou, jeho milou, ja som v jeho srdci len na druhom mieste.

- Nič od vás nedostal a tak vy vládnete jeho predstavivosti a verte mi, aj jeho láske. Ale, moja drahá Natalie, aké sú vaše plány?

- Ohromiť toho, ktorého milujem. Získať si jeho úctu, tú, ktorú moja rivalka nemá. A ubezpečiť sa o jeho citoch, ktoré pretrvávajú nad nestálymi vášňami. A jedného dňa sa opäť stretneme, verné priateľstvo nám bude útechou a odškodní dve srdcia, ktoré láska nemohla spojiť.

- To sú veľmi romantické plány, mohli by narušiť váš pokoj.

Na konci rozhovoru Natalie ešte raz ubezpečila sestru o svojom zámere Germeuilovi sa vyhybať a tento sľub sa jej podarilo aj dodržať. Germeuil konal rovnako, a tak Natalie musela pred sestrou priznať, že toto jeho správanie len zvyšovalo jej úctu k nemu, Natalie bola totiž úprimná a nikdy sa neuchyľovala k lsti. Germeuilova duša bola krásna; lásku nikdy neoddeľoval od nežného priateľstva. Natalie naňho urobila taký hlboký dojem, že ju začal považovať za jedinú ženu, ktorá by ho mohla spútať aj do trvácného zväzku, ale bol pripútaný k madame de Nangis, vytvalosťou a námahou svojho dvorenia i citmi, ktoré grófka k nemu prechovávala. Nechcel ju opustiť a uvrhnúť do beznádeje, ale žiadne správanie nemôže nahradiť lásku. Napriek všetkej jeho snahe bola Madame de Nangis naňho nahneváná od tej záležistosti s romancou a tiež žiarlila na Natalie. Bola to však milá a sladká žena, a tak sa nestážovala a radšej tíško trpela. Vedela, že nemá z čoho obviniť ani Germeuila, ani Natalie, ktorí sa navyše vôbec nevidali, ale akýsi inštinkt a predtucha, ktoré sa v láske nikdy nemýlia, ju upozornili, že jediná žena, ktorej by sa mala obávať, je práve Natalie. Láska je indiskrétna, opatrnosť sa k nej nehodí a hoci sa Germeuil snažil nedávať najavo svoju náklonnosť k Natalie, naďalej sa jej vyhýbal a nikdy o nej nerozprával, práve tá obozretnosť prezrádzala jeho city. Bystrý zrak si hneď všimol, že Natalie nevída, lebo sa jej vyhýba a že sa snaží o nej nerozprávať, lebo sa bojí vysloviť jej meno.

Grófka a Natalie sa úprimne zaujímali jedna o druhú; to, že milovali rovnakého muža ich spojilo istou vzájomnou sympatiou. Vidali sa s radosťou, aj keď sa pri každej takej príležitosti navzájom prezerali, čo Natalie prežívala s nepokojom, vždy si vtedy pomyslela: „Hľa, to je žena, ktorú on vášnivo miloval!“ A madame de Nangis si vravela: „Hľa, to je žena, ktorú on asi miluje!...“

V polovici zimy sa grófka nechala zaočkovať^[2]; veľmi ochorela, hoci jej život nebol v nebezpečenstve. Natalie sa každý deň pýtala na jej stav. Keď sa grófka opäť objavila v spoločnosti, všetci ju pokladali za zmenenú a ona sa aj naozaj zmenila. Prišla o kvet krásy, ktorý povädnutý už nikdy nenadobudne prvú sviežosť a tak menej krásna ešte viac vzbudila záujem Natalie...

Jedného večera si Natalie, obklopená skupinou známych, v ktorej bol aj Germeuil, všimla, ako madame de Nangis vchádza do miestnosti. Zostala len krátko a čoskoro odišla. Germeuil za ňou nešiel a len čo vyšla von, všetky ženy sa začali živo baviť o tom, aká je grófka zmenená, jedine Natalie ju bránila a tvrdila, že je stále krásna. Mélanide, ktorú sme už spomenuli predtým a ktorá si naďalej robila nároky na Germeuila, nesúhlasila a tvrdila, že keby neboli grófku ohlásili menom, že by ju nebola ani spoznala. Toto zveličovanie Natalie pobúrilo a neodpustila si Mélanide povedať všetko to, čo jej pravidlá etikety dovoľovali. Germeuil sa na ňu počas celého rozhovoru uprene díval a s dojatím ju počúval. Ktorá žena neopeknie, keď bráni rivalku?... práve veľkodušnosť, ktorá sa dokáže povzniesť nad závisť a žiarlivosť, vie zaujať mužov a dojať ženy; zdá sa, že štedrosť a cnosť nestoja námahu a ľudia si ich často zamieňajú s pôvabom.

O pár dní neskôr sa madame de Nangis dopustila neopatrnosti, keď sa sama v neprítomnosti grófa, ktorý bol vo Versailles, vybrala na bál do Opery, vedela totiž, že Germeuil tam bude. Germeuil nemal masku a tak ho grófka chytila za ruku a prešla sa s ním po sále. Aj Natalie a Dorothee boli na bále. Zhodou okolností mala Natalie na sebe rovnaký plášť ako grófka, šedý s bielym lemovaním, a keďže boli obe rovnakej výšky, poľahky sa jedna mohla vydávať za druhú. Natalie zbadala grófku a mechanicky ju nasledovala, kráčala teda hneď za Germeuilom. Hoci ich dav na chvíľu oddelil, začula, ako madame de Nangis zúfalo vraví: „Je len pár krokov odo mňa a spoznal ma; som stratená, už sa blíži...“ Natalie hneď uhádla, že ide o grófa, hoci ho nemohla v tej chvíli vidieť. A tak sa rýchlo chytila Germeuilovho ramena a zašepkala grófke: „Chodte, madame, a rýchlo sa preoblečte.“ Zdesená grófka jej prenechala miesto a stratila sa v dave. A už aj tam stál rozhnevaný gróf a schytil Natalie za rameno. „Nechajte ma, nech sa s ním porozprávam, mám už dosť podobných výstrelkov,“ povedal Germeuil.

- Chcete prísť o madame de Nangis? odvetila Natalie.

Germeuil sa teda upokojil a stisol jej rameno. Stáli na konci sály, pri dverách, čo viedli na chodbu. Otvorili ich práve vo chvíli, keď ich dobehol gróf, schytil Natalie, ale tá len pohotovo zložila masku z tváre a ukazujúc na Germeuila povedala: „Priznajte svoju chybu, to ja ho potajomky vyhľadávam,

lebo ho milujem.“ A s akou radosťou vyslovila Natalie toto priznanie, ktoré odľahčilo jej srdcu, zabránilo súboju a zachránilo jej rivalku! Ešte nikdy nemala láska krajšej zámienky k priznaniu. Germeuil chytil Natalie opäť za ruku a pokropil ju slzami. Gróf sa ospravedlnil a radšej sa vzdialil. Natalie sa celá chvela, udivená tým, čo práve urobila, nasadila si znovu masku a povedala: „Bolo treba tú ženu zachrániť...“

- Ach, nevravte nič! vykrikol Germeuil v obave, že zvuk hlasu naruší čaro tých opojných slov, čo sa mu vryli do duše.

- Podme pohľadať moju sestru, odvetila Natalie a vstúpila do sály.

Táto dobrodružná príhoda mala veľký ohlas. Gróf, ktorý sa vyliečil zo žiarlivosti, všade rozprával, ako objavil vzájomnú náklonnosť medzi Germeuilom a Natalie. Svoju ženu neospravedlňoval a tak boli všetci presvedčení, že Germeuil obetoval madame de Nangis pre Natalie. Príhoda sa ani nedala zaprieť a tak Germeuil prehovoril grófkou, aby súhlasila s jeho návštevami u Natalie, inak by gróf rýchlo prišiel na svoj omyl. Nešťastná madame de Nangis sa celá chvela, keď jej to navrhoval, ale neodvážila sa protestovať. Hoci sa aj inštinktívne Natalie obávala, nevedela zniesť myšlienku, že všetci si budú myslieť, že Germeuil chodí za ženou, ktorú miluje a s ktorou sa chce oženiť, a tento pocit zranenej sebelásky sa u grófkou miešal s bolestnou žiarlivosťou.

Na druhej strane, Natalie tiež presvedčila samu seba, že musí Germeuila u seba prijímať, inak by si všetci mysleli, že to bol len výmysel. To priznanie nemohla vziať späť, a tak bolo potrebné, aby predstieraný zväzok mal isté trvanie, ale nakázala Germeuilovi, aby grófkou ubezpečil, že táto pretváрка skončí o pár mesiacov, kedy ona sama vyhlási, že sa nechce vzdať svojej slobody a prestane Germeuila vídať. Navyše sa Natalie postarala, aby ju Germeuil navštevoval len vtedy, keď bola u nej aj iná spoločnosť. Nemohli sa rozprávať o svojich citoch, ale užívali si myšlienku, ako to pekne vymysleli. Láska najviac oceňuje prítomnú chvíľu, je to jediný cit, ktorý sa najmenej zaujíma o budúcnosť, bojí sa čo i len očkom hodiť do chvíľ budúcich, lebo nikdy nemá istotu, že tam samu seba ešte uvidí.

Ženy, ktoré Natalie závideli tento úspech, veľa deklamovali o Germeuilovej nevernosti, ale boli veľmi zmätené tým, že gróf prestal žiarliť, hoci Germeuil chodil k madame de Nangis častejšie ako predtým. A grófkou si želala, aby si ľudia nemysleli, že ju Germeuil opustil a vôbec neskrývala svoje city k nemu, a tak sa stalo, že ich okolie už nevedelo, čo si má o tom všetkom myslieť.

Ku koncu zimy gróf usporiadal bál, na ktorý pozval aj Germeuila a Natalie. Obaja pozvanie prijali. Madame de Nangis tak láskavo privítala Natalie, že všetci sa len divili, ale to bol presne grófkou zámer. Obe rivalky spolu, jedna po boku druhej a ešte sa aj milo rozprávajú; zvedavé pohľady neustávali, muži sa divili a ženy si vraveli: „Aká to faloš!“

Keď sa bál chýlil ku koncu, Natalie sa sťažovala, že je jej veľmi horúco, a tak jej grófkou navrhla, aby si šla na chvíľu oddýchnuť do jej komnaty. Natalie ju nasledovala s rozpakmi, lebo sa obávala, že sa ocitne s madame de Nangis osamote. V grófkou komnate si obe sadli na pohovku, grófkou ju chytila za ruky, silno ich stisla a milo začala: „Anjel môj strážny, už dvakrát ste napravili moju neopatrnosť, už dvakrát ste ma zachránili!... Ach, vaša доброта ma neprestáva prekvapovať.“ Grófkou zmlkla, očervenela a sklopila oči. Dojatá Natalie pochopila, že ju chce grófkou o niečo požiadať. Objala ju a povedala: „Len vravte, madame, ak vám môžem byť nápomocná, mám dojem, že...“ Pri týchto slovách sa madame de Nangis rozplakala: „Zľutujte sa nad mojou slabosťou, veď viete, ktorá to je!... Príliš ho milujem, tak musíte predsa vedieť, čo prežívam, keď ho vidím, ako sa púta k vám! Viem, že ho u seba prijímate len, aby ste podporili tú výbornú lešť, ale ako možno ostať ľahostajná k jeho záujmu, ako sa možno pretvarovať, keď sa zdá, že on vás miluje. Och, prosím, už ho viac u seba neprijímajte a život mi tak navráťte.“

- Sľubujem, prerušila ju Natalie.

- Drahá a veľkodušná Natalie, od akých hrozných múk ma oslobodzujete! Nenavraciate mi síce šťastie, lebo sama som sa oň pripravila, ale oslobodzujete ma od bolestného a neznesiteľného nepokoja...

- Ešte lepšie vykonám, ozvala sa Natalie, ak hneď zajtra odídem do Provensálska, mám tam usadlosť a ostanem tam rok...

- To by bola príliš veľká obeta, povedala grófka, neodchádzajte, vaša neprítomnosť by ma len rmútila a čo by si pomysleli ľudia?...

- Buďte pokojná, všetko dobre naaranžujem...

Práve vtedy ich prerušili, bolo potrebné vrátiť sa do sály, Natalie tam uvidela Germeuila tancovať s Mélanide a to jej vnuklo nápad, že bude predstierať, že sa na Germeuila hnevá, veď bolo všeobecne známe, že Mélanide nemá rada a aj to, že Mélanide si robila nároky na Germeuila. A tiež si zaumienila, že gróf bude jej dôverníkom v tom predstieranom hneve a pri večeri ticho prikázala Germeuilovi, aby si sadol k Mélanide. Sama Natalie si sadla medzi grófa a jeho ženu a počas celej večere grófovi rozprávala, ako ju Germeuil urazil. Gróf pokladal jej hnev za pochabosť, ale zdal sa mu úprimný a to práve chcela Natalie dosiahnuť. Po večeri sa hneď pobrala domov, pri odchode objala madame de Nangis s nežným pocitom, ktorý vyvolala jej chystaná obeta. Doma napísala chladný a strohý list Germeuilovi. Nič v ňom nenaznačovalo nežné city. Lútosť a oduševnenie, ktoré pociťovala za grófkinu dôveru a vďaku, v nej udusili iné city. Bola by pokladala za zradu preukázať Germeuilovi akýkoľvek cit v tej chvíli, pred očami mala stále anjelskú postavu grófkou, ktorá ju úpenlivo prosila o zľutovanie. Dojemný obraz grófkou ju priviedol aj k blahodárnym úvahám; Germeuilovu neveru už nevedela ospravedlniť, ba sa jej aj zľakla.

Na druhý deň sa rozlúčila so sestrou a odišla z Paríža.

Jej náhly odchod mal veľký ohlas. Gróf ho pripisoval rozchodu s Germeuilom pre žiarlivosť na Mélanide, celý týždeň sa o ničom inom nehovorilo, potom sa na celú záležitosť zabudlo. Germeuil pociťoval najprv veľký zármutok; všetci vychvalujú lásku vo veľkej spoločnosti, ale často je to len slušnosť a galantnosť. Hry a divadlo nám bez prestania vykresľujú jej silu i pôvab, všetky tie stretnutia, ale tí neprítomní, ak ani len nepíšu, budú čoskoro zabudnutí tými, čo v prílišnom rozptýlení žijú. Vášne rýchlejšie vzplanú v spoločnosti ako v ústraní. Ale práve samota je ich potravou, preto je láska v ústraní nebezpečná, človek z nej nikdy nevyzdravie. Germeuil pociťoval bolesť, kým bola spomienka na Natalie živá, ale keď päť či šesťkrát prešiel po jej ulici, keď si vypočul iné ženy spievať a hrať na harfe, keď si navykol, že ju viac nevidal ani na báloch, ani na dvore, prestal na ňu myslieť. A vtedy si pogrataloval k vlastnej odvahe. To je len častá ilúzia sebelásky pripisovať schopnosť zabudnúť snahe rozumu, ide však o slabosť. Kým Germeuil necitlivo zabúdala na Natalie a i na madame de Nangis, Natalie naňho myslela každú chvíľu, v jej charakte bolo viac vytvalosti i viac energie. A keďže žila v hlbokkej samote, nič ani nemohlo rozptýliť jej cit. Ešte ani poriadne neodišla z Paríža a už ho jej predstavivosť vykresľovala v tých najdojímavejších farbách: ak sa jej zjavil nešťastný, hneď ho prestala obviňovať; z hĺbky duše ho ľutovala. Stále si opakovala, že napriek zrejmej náklonnosti, ktorú k nej choval, nikdy sa vlastne nerozhodol medzi ňou a grófkou, ale dala mu k zásluhám, že jej nikdy nepovedal o svojej vášni otvorene, akoby formálne vyhlásenia boli potrebné, keď si srdcia rozumejú aj bez nich. Akoby pohľady, chvenie hlasu, nevinné slová, čo utrúsime a ktorých zmysel len potvrdíme, keď sa ich snažíme odvolať, neboli už odveky vekov, skutočným jazykom lásky!...

Natalie si v Provensálsku vyskúšala nový život, keďže ešte nikdy nežila v ústraní. Aktívne a citlivé osoby si skôr užijú samotu ako chladné a ľahostajné povahy, ktoré potrebujú rozruch a rozptýlenie v spoločnosti. Ako sa možno nudiť alebo cítiť sám, keď nás zamestnáva živá predstavivosť, nadanie, čisté vedomie i spomienky? Je síce pravda, že sa Natalie rmútila pre Germeuilovu neprítomnosť, ale tiež si bola istá, že jej obeť len znásobí jeho obdiv k nej. Veď ak je láska opätovaná, nikdy nestráca nádej. Madame de Nangis ľutovala svoju stratenú cnosť, s milencom nebola spokojná, ale nevedela dobrovoľne pretrhnúť tú ťažkú reťaz. Natalie mala o Germeuilovej náklonnosti k nej samej zveličené a romantické predstavy, ale keď má človek len dvadsaťdva rokov, vari nemá právo očakávať, že čas mu všetko vynahradí, i lásku? A tak sa Natalie pustila do písania, s väčšou radosťou ako zvyčajne. Dokončila viacero diel a aj jeden román. Keď človek píše pravdivo, keď sa nechá inšpirovať vlastným srdcom, môže v tejto činnosti nájsť netušený pôvab, ba i šťastie. Pre srdce i ducha je sladkejšie napísať román ako vlastný príbeh, lebo v druhom prípade je pretváрка omylom, ochladzuje predstavivosť a navyše je úprimnosť vždy neopatrnosť, ktorá vo všeobecnosti prináša aj výsmech. O sebe sa ťažko hovorí s pôvabom a vážnosťou, je hrozné pomyslieť, že tie

najchvályhodnejšie činy budú považované za podozrivé, lebo prirodzená predpojatosť *historika* prináša pochybnosti o *príbehu*. Ale keď píšete román, môžete sa opísať mnohokrátmi spôsobmi a aj skrášliť sa bez toho, aby ste čitateľa oklamali, veď ste mu prisľúbili len bájku. Ešte sladšie je opísať objekty vašej lásky a to v šťastnom čase života, kedy všetko vidíme s ilúziami, so slepou dôverčivosťou a veľkou citlivosťou!...

Oh, tie obrazy namalované mladostou sú čisté a také dokonalé! Zdá sa, že príroda ich robila...Keď čas mladosti skončí, smutné skúsenosti roztrhnú magický závoj, ktorý obalil pôvabom priateľstva i city; ale aj v tomto období naďalej radi vykresľujeme čarovné príbehy a zdá sa nám, že ich netvoríme, ale opisujeme...

O týždeň po svojom odchode z Paríža obdržala Natalie správu, že madame de Nangis (ktorej zdravie chátralo po očkovaní) umierala na suchotiny a že lekári považujú jej stav za nevyliciteľný. Vraj prestala vídať Germeuila a začala preukazovať tú najväčšiu zbožnosť. Tá nešťastná žena si nevedela odpustiť vlastnú slabosť, ani nájsť útechu za stratu milenca, a tak sa stala obeťou vlastných výčitiek. Germeuil sa naďalej o ňu vytvalo a nežne zaujímal, ale už ju nemiloval. Či vari muži, poháňaní ambíciami a sebeláskou, vedia vyjadriť vášeň? Nikdy sa však neznížil k tomu, aby ju z vďačnosti alebo ľútosti predstieral. Madame de Nangis umrela začiatkom jari, trinásť mesiacov po odchode Natalie. Germeuil preukázal pri tej príležitosti veľkú citlivosť; naliehavé výčitky sa uňho spojili s bolesťou, v tej chvíli pocítil, aký je to barbarský čin zviazať mladú, citlivú a cnostnú ženu, pretože ona podľahla len preto, že ju presvedčil, že je objektom vytrvalého a silného citu, ale ktorý muž si môže dačo také namýšľať? Germeuil z toho až ochorel, týždeň ležal. Jeho výčitky dojali všetkých, ba i on sám si pod vplyvom horúčky namýšľal, že si už odpýkal za to nenapraviteľné zlo. Natalie, ktorú predstavivosť nenechala na pokoji, videla Germeuila pri bránach smrti a začala ho považovať za hrdinu a martýra priateľstva; a tak sa, plná bolesti, ľútosti a obdivu, hneď vybrala do Paríža, kam dorazila asi týždeň po grófkinej smrti. Hneď dala poslať po správy o Germeuilovi, bol vraj vo Versailles, lebo tí, čo mali smútok a nosili uniformu bolesti, tí, čo práve niekoho stratili, sa síce nemohli bez rozruchu ukázať v divadle, ale do spoločnosti museli chodiť i ukazovať sa na kráľovskom dvore. Zvyklosť smútiacim zakazuje nájsť rozptýlenie v zábave, ale dovoľuje im hľadať útechu v ambíciách. Germeuil čoskoro opäť uvidel Natalie a jeho náklonnosť k nej ožila. Láska, ktorej sme sa bránili, nikdy nezostarne; v neprítomnosti milencov len spí, ale rýchlo môže opäť vzplanúť. Germeuil mal dostatok taktu a jemnosti a tak sa neodvážil osloviť Natalie, kým trval smútok v dome grófa de Nangis. Bolo sa treba vyplakať, hlavne keď všade dookola boli predmety, ktoré nedovolili zabudnúť. Pravidlá slušnosti vo veľkom svete sú neraz prísnejšie a dlhšieho trvania ako u nižších spoločenských tried. Často idú až do takých detailov, že sa začínajú podobať na cit, ktorý majú nahradiť. Natalie bola už asi týždeň v Paríži, keď jej jedného večera prišli oznámiť, že farár zo Saint-Sulpice by s ňou chcel v súkromí hovoriť; hneď ho aj prijala. Ten úctyhodný kňaz jej dal zapečatenú truhlicu a povedal jej, že grófka de Nangis ho deň pred smrťou požiadala, aby jej ju odovzdal. Keď Natalie osamela, otvorila ten záhadný balíček, celá sa chvela, a tam našla prameň vlasov a Germeuilov portrét. Bolo to zabalené do listového papiera, slová boli skoro nečitateľné, napísané slabou rukou:

„Zanechávam Vám to, čo mi je zakázané ľutovať a čo som mohla prenechať len sladkej Natalie. Neľutujte ma; tolko som vytrpela, že táto chvíľa je pre mňa šťastným vyslobodením. Vášnivo som milovala muža, ktorého lásku som si však nevedela udržať! Nech ozajstné city vytrvalosť mu dajú!.. Nech ste šťastná! Nech sa splní moje posledné želanie plné nežnej vďačnosti...”

Natalie pokropila ten list slzami, smutne sa dívala na portrét i na prameň vlasov, okolo ktorých bol papierik so slovami *Láska a vytrvalosť*. Panebože, vravela si, tak to si myslel! A toto jej dal!... A o pár mesiacov neskôr už nemiloval túto krásnu a dojemnú ženu!... tá hrozná myšlienka na nej zanechala hlboký dojem; jej náklonnosť však medzičasom vzrástla a hoci by si mala byť vedomá jej nástrah, nebolo viac v jej silách tlačiť svoje city. Germeuilovi nič o tejto udalosti nepovedala, keďže sa on sám stránil spomenúť madame de Nangis, čo i len náznakom, a tak Natalie nechcela obnovovať jeho bolesť, ani podnecovať výčitky. Podobizeň dala pripevniť na zlatú retiazku a tú si zavesila na krk

a sama sebe si slúbila, že o tom Germeuilo vi nikdy nepovie.

O niekoľko mesiacov sa vášnivo zamilovaný Germeuil vyjadril so všetkou vehementnosťou, ktorú spôsobujú dlho potláčané city. Natalie ho vypočula s radosťou, do ktorej sa miesil zvláštny nepokoj; prisaha, že ju bude nadosmrti milovať a to slovo *vytrvalosť*, ktoré pred ňou vyslovil, jej privodili triašku. No keďže tie slová stále opakoval, neblahý pocit slabol a o chvíľu si už Natalie vpravila, že keby Germeuil bol rovnako miloval madame de Nangis ako ju, nebol by ju opustil.

Germeuil sa nemohol vysloviť o svojej láske bez toho, aby ju nepožiadaval o ruku, ale Natalie bola toho názoru, že vzhľadom na svoju česť i postavenie by nemal na seba brať podobný záväzok tak skoro. Dohodli sa teda, že Natalie prijme jeho sľub až o sedem či osem mesiacov a že dovtedy o tom nebudú s nikým hovoriť. Germeuil chcel ešte pred svadbou vybaviť isté záležitosti a tak odišiel do Flandier. Sľubil, že sa o dva mesiace vráti.

Krátko po jeho odchode sa na Natalie obrátila jedna nešťastná rodina[3], ktorá upadla do hroznej biedy po sérii nepriaznivých udalostí. Natalie tých nešťastníkov odporučil jeden starý priateľ jej rodičov, duchaplný muž, ktorý ju mal rád a ktorého ona si ctíla od detstva. Jej priateľstvo k nemu len narastalo a tak po návrate z Provencalska s ním konzultovala ohľadom jedného svojho rukopisu, čo bol veľký dôkaz dôvery, keďže doteraz o tom vedela len Dorothee. Jedného dňa, keď si pred ním pozvlykla nad situáciou tej nešťastnej rodiny, Bréval (tak sa volal ten priateľ) sa jej opýtal, čoho by bola schopná, aby pomohla tým úbožiakom. „Ako môžete o tom pochybovať, opovedala Natalie, po tom všetkom, čo som pre nich už urobila a vy o tom viete, veď ma vždy sprevádzate, keď ich idem navštíviť do väzenia.“

- Tých troch džentlmenov čaká doživotné väzenie, ak nezaplatia sumu štyridsaťtisíc frankov, ale oni nič nemajú...

- Viem, bohužiaľ môžem im len spríjemniť väzenie.

- Iba vy ich môžete vyslobodiť...

- Ako?

- Áno, práve vy môžete tým trom statočným vojakom prinavrátiť slobodu. Jeden z nich slúžil štyridsať rokov vo vojsku a jeho odvaha bola všade známa.

- Ale povedzte, ako to môžem urobiť?

- Publikujte dielo, ktoré ste mi dali prečítať...

- Panebože! Čo mi to navrhujete! Čo by na to povedala Dorothee? A čo by si pomyslel Germeuil?...

- Pomyslite len na tých nešťastníkov uväznených vo For-l'Évêque.

- Ale ako by predaj diela priniesol štyridsaťtisíc frankov?

- Autorka je mladá a pekná, je to jej prvé dielo. Je originálne, dobre sa číta, pôjde to ako po masle, urobíme dve vydania a získame štyridsaťtisíc frankov.

- To by bol rozruch!... A okrem toho som sestre slúbila, že nikdy svoje diela nevydám...

- Ale vari vaše srdce nesľúbilo bohu, že všetkými dostupnými prostriedkami pomôžete nešťastníkom?

- Dobre teda, napíšem sestre na vidiek a ak schváli môj zámer, urobím to.

- A ak to neschváli, opustíte tých úbožiakov, ktorým ste slúbili vašu pomoc? Keďže im odmietate pomoc, ktorú by ste poľahky mohli poskytnúť, vy sama ich odsudzujete k nešťastiu. Ak im beznádej skráti dni na tomto svete, ak vo väzení umrú, nebudete si to vyčítateľ?... Vari potrebujete na vykonanie dobrého skutku rady? Vlastnej ľudskosti sa spýtajte.

- Ale ak vás naše priateľstvo oklamalo a dielo je priemerné?

- Garantujem vám jeho úspech.

- Ale ak nie...

- Dôvod, ktorý Vás k publikovaniu dohnal, vás uteší z prípadného neúspechu.“

Natalie sa nikdy nevedela brániť, ak šlo o štedrosť, možno bola aj neopatrná, ale keď ste hovorili k jej srdcu, vždy ste dosiahli svoje. Dojať ju znamenalo presvedčiť ju. „Ak teda, pokračoval Bréval, súhlasíte s mojim návrhom, našim trom väzňom, ktorí teraz skleslo znášajú svoju bolesť, sa čoskoro dostane útechy, malý odkaz od vás im prinavráti nádej a šťastie...“.

- Nemôžem viac odolávať, skríkla Natalie, môj drahý Bréval, poďme im osobne zvestovať túto novinu. Pri týchto slovách Natalie zazvonila a požiadala o koč, myslela už len na radosť, ktorú vyvolá; vo

chvíli nadšenia zabudla na svoje sľuby, obavy, odpor, ba i na celý svet i svoju lásku. Myslela len na tých troch vo väzení a cítila sa šťastná, že im osuší slzy beznádeje... V ten deň však na seba vzala neodvolateľný záväzok. Svoje dielo prisľúbila tým nešťastníkom, dostalo sa jej za to vďaky i požehnania... ešte žiaden autor nezačal s literárnou kariérou pod tolkou ochranou!...

Dielo zanesli hneď v ten večer tlačiarovi a bolo publikované s neobvyklou rýchlosťou, o šesť týždňov neskôr. A malo úspech, presne tak, ako predpovedal Bréval. Vo všetkých novinách vychvalovali autorku a tak sa prvé vydanie vypredalo za dvanásť dní, dokonca viacero dobročinných osôb, ktoré boli oboznámené, na čo šiel výťažok z predaja, zaplatilo viac ako stanovenú sumu. Napríklad jeden Rus poslal za jeden výťahok až dvesto zlatých dukátov. Vybrané peniaze sa zanesli advokátovi väzňov, lebo on mal na starosti predaj diela. Keď sa vyzbieralo štyridsaťtisíc frankov, sama Natalie šla víťazne oslobodiť nešťastníkov. S akou čistou radosťou vstúpila do väzenia, z ktorého spárov šla vyslobodiť tie tri obete! S akým nadšením im povedala: „Podťe, ste slobodní!...“ Na večeru ich vzala k sebe domov a keď dojedli, odovzdala im listiny o hodnosti kapitána, ktoré im zadovážila v regimente, čo mal odísť na Korziku. Bol to jeden z najšťastnejších dní jej života. Všetko bolo také sladké v jej debute ako spisovateľky: dôvod, úspech, obchodné výsledky. A všetko sa zbehlo tak rýchlo, že nemala čas dumať nad tienistými stránkami a ani sa na ne pripraviť. „Oh, moja drahá Natalie, vravela jej Dorothée, kiežby ostalo len pri tomto diele. Môžete písať naďalej, keďže máte na to talent a páči sa vám to, ale nič viac už nepublikujte...“ Bola to výborna rada, ale Natalie sa jej nedržala. „Obávajú sa zbytočne, sestrička, čo nevidíte, ako je publikum zhovievavé k žene autorke, akí sú novinári galantní! Urobila som prvý krok a ten je vždy najťažší, kocky sú hodené, budem spisovateľkou až do smrti.“ Dorothée si len povzdychla, akoby čítala v budúcnosti!...

Natalie očakávala Germeuilov návrat s veľkou nedočkavosťou; myslela si, že sláva, ktorú práve nadobudla, len posilní jeho lásku, ale mýlila sa. Germeuilovi síce lichotil úspech tej, ktorú zbožňoval, ale ona sa tým stala inou ženou a preto prehrala. To už nebola jeho Natalie, táto priama a duchaplná žena. Mal síce rád jej vtipné hlášky, prirodzený a veselý tón, a hoci sa ona nezmenila, on už na ňu hľadel inými očami. Pripisoval jej pýchu, hoci ona nikdy pyšná nebola. Jej jednoduchosť a sladkosť boli preňho odrazu povolnosťou, zdalo sa mu, že sa od neho vzdialila, keď sa stala slávnou, lebo on ostal na rovnakej úrovni, to ona opustila svoju a veľmi rýchly bol jej rozlet. V jeho predstavivosti už nemala tie čarovné črty, čo dali zrod láske. Ťažko si predstaviť pôvab za písacím stolom, kde trávila pokojné noci. Krása by mala byť zdobená kyticou ruží, nie vavrínovým vencom. „Teším sa z vášho úspechu, vravel jej, ale vôbec si nevyčítate, že vo svete plytváte talentom, ktorý by láska najradšej ocenila v samote? Teraz vás všetci poznajú ako ja! Nie je to práve istý druh nevernosti, na ktorý mám právo sa sťažovať? Tie nežné a jemné slová, ktoré ma robili šťastným vo vašich listoch, tie sú teraz vo vašich dielach. Tie dojemné vety, inšpirované láskou, tie patrili mne a vy ich publikujete vo vašich vymyslených historkách!...“

Natalie pokladala jeho výčitky len za nevinné žartovanie a tak sa neznepokojovala a naďalej si užívala túto novú situáciu. Spisovateľ, ktorý debutuje tak brilantným spôsobom ako ona, ma dva či tri mesiace, kým čaro nevyrchá; tá radosť prečítať si vlastné dielo vytlačené, i noviny, ktoré o ňom priaznivo píšú, alebo radosť, keď sa objavia prvé preklady diela; obdivné listy, krásne verše, čo vám chodia, pochvaly od každého s kým sa stretnete. Ale toto všetko má svoju cenu, v opojení si užíva nielen srdce, ale hlavne sebeláska. Človek si namýšľa, že získal nové práva byť milovaný, že takto si ctí priateľstvo a ak ste napísali dojemné dielo o morálke, hneď si myslíte, že ste získali úctu všetkých citlivých a cnostných žien, automaticky počítate s blahosklonnosťou, ba i vďakou všetkých čitateľov, ktorých súhlas tak potrebujete. Taký je pôvab ilúzií rodiacej sa slávy, nezávidíme ich spisovateľke, ktorá si ju teraz užíva, onedlho za ňu draho zaplatí. Čoskoro si Natalie začala uvedomovať, že sláva spisovateľky má aj svoje nepríjemné stránky. Začala pokladať za nudné a smiešne, že nik sa jej neprihovoril bez toho, aby spomenul jej dielo; na viacerých tvárach si všimla výraz, ktorý sa jej nepáčil. Všimla si tiež, že ľudia už k nej neboli rovnako láskaví ako predtým, a že ani ona sama sa už v spoločnosti necítila tak príjemne, ale skôr stiesnene. Duchaplní ľudia ju chceli zatiahnuť do všelijakých debát, ktoré nemala rada, ako rozpravy o citoch a diskusie o literatúre; bojazliví hlupáci sa jej obávali, sebaistí namyslenci boli pri nej nezniesiteľnejší ako pri iných, lebo sa pred ňou chceli

blysnúť dôvtipom, ale najviac zo všetkého ju zaboľela zmena v správaní Germeuila. Až doteraz mala o ňom len tú najlepšiu mienku, ale Germeuil si už nectil jej názory, ba naopak, rád jej protirečil vo všetkom, čo povedala: pripisoval to všetko jej duchaplnosti, ale nechcel uznať, že je slávna. Bol márnivý a tak sa obával, že v očiach iných bude pri nej hrať vedľajšiu úlohu. Vplyv jej nepriznával a dúfal, že tak obnoví medzi nimi rovnosť, ktorá ale už neexistovala. Vyžíval sa v tom, že jej vravel nelichotivé veci, občas pod pláštikom žartu, občas pokrytecky a niekedy aj s ťažko skrývanou trpkosťou. Takto ju napríklad upozornil, že ženy jej neboli naklonené odvtedy, ako začala publikovať svoje diela. „Ale veď tento čin nijak neublížil môjmu pohlaviu,“ bránila sa Natalie.

- Práve naopak, odvetil Germeuil, bola to síce pocta, ale medzi ženami niet dôvtipu a tak to musí aj zostať. Ženy sú vychované v citlivosti, aby tak naplnili zaujímavejší a menej egoistický život ako my muži. Okrem pár výnimiek, sláva je pre ne relatívnym dobrom. Nachádzajú ju v činoch otca, syna a manžela, môžu si ju od nich požičať, kým žijú, ale nepredávajú ju nasledujúcim pokoleniam. A zákon je v tomto ohľade v súlade s prírodou, nebolo by teda spravodlivé, aby sláva patrila tomu pohlaviu, ktoré ako jediné nesie meno a zanecháva dedičstvo?

Natalie si vypočula tú reč s veľkým údivom. Nespoznávala v nej už toho sladkého muža, ktorý ju tak očaril len pred pár mesiacmi. Prepíate lichôtky sú síce prirodzeným jazykom lásky, lebo hoci sú aj zveličené, sú vyslovované v dobrej viere. Milenec, ktorý odrazu v súkromí hovorí rozumne, stane sa onedlho len priateľom. Napriek všetkému Germeuil stále Natalie miloval, ale správal sa k nej ako k dieťaťu, ktoré nechceme rozmazať prílišnou chválou, ale pred cudzími v jej neprítomnosti rád dáku chválu utrúsil. Keď tam nebola, rád prijal chválu a urážal sa na kritiku. Dokonca sa vyhýbal ženám, ktoré Natalie závideli (napríklad Mélanide); s uspokojením a obdivom však Natalie rád odhaľoval ich mená. Tak sa ľahko dajú odhaliť zavistliví ľudia, lebo sa ešte nenaučili skrývať svoju zlosť. Ak ide o úspešné dielo, jedni hovoria, že ho ešte nečítali alebo že ho ešte nedočítali, a tak sa akoby odkladá ich mienka na neurčito; druhí sa snažia pochváliť pár odsekov, ale robia to stroho a s odmeraným výrazom. Často, aby dielo ponížili, ho začínú porovnávať s iným dielom, ktoré majú vraj radšej a vo všeobecnosti je toto porovnanie smiešne; občas sa nadchýňajú autorom, čo už nežije, aby tak podcenili žijúceho autora. Ďalší, menej opatrní, si osvoja ironický žartovný tón, aby o diele či autorovi vyprávali zle, aby ho rozcupovali na kúsky, alebo o tom mlčia, či sa snažia zmeniť tému, ak ho dakto pochváli.

Už to boli tri mesiace, čo sa Natalie stala spisovateľkou. A tak uverejnila svoje druhé dielo. Vypredalo sa, tak ako aj prvé, za pár dní. Čítalo sa dychtivo, rýchlo sa začali vydávať aj preklady, ale tentokrát noviny neboli rovnako galantné ako predtým. Viaceré z nich uverejnili nepriateľské a nepresné oznamy o diele; autorke nesprávne pripísali zlomyseľné úmysly, ktoré nikdy nemala. Keďže nemohli úplne zatradiť dielo, snažili sa očierniť autorku, ich články boli plné klebiet a urážok proti Natalie. Medzi týmito novinármi bol istý Surval, ktorý najprv Natalie obdivoval, ale náhle sa stal jej najväčším ohováračom. Pohádali sa, lebo Natalie si myslela, že si na ňu robí smiešne nároky. Survalove články ju však prekvapili menej ako články ostatných novinárov, ktorých vôbec nepoznala. „Čo som komu urobila, vravela si Natalie, že som vyvolala toľko nenávisť u ľudí, ktorých som nikdy nijako neurazila?...“ V tom sa však mýlila, niežeby ju novinári nenávideli, to len viacerí z nich požičali svoje meno ľuďom, ktorí tie články v skutočnosti písali.

Dorothee bola taká pobúrená Survalovým článkom, že sa mu rozhodla napísať. Jej list bol čestný, rozvážny, potlačila všetky výčitky, ktoré by si bol ten muž zaslúžil, za to, že porušil pravidlá slušného správania a verejne sa prehrešil voči žene. Sestre o tom nič nepovedala, ale jedného dňa, keď boli samy, jej ukázala Survalovu odpoveď. Natalie hneď spoznala to písmo a chcela vedieť obsah listu:

Musím s Vami súhlasiť, Madame, hoci aj starodávne zákony rytiertsva boli zrušené, city, ktoré ich nadiktovali by mali pretrvávajúť v srdciach šľachetných Francúzov, a tak, áno, Madame, vždy budem považovať za svoje sväté poslanie chrániť slabšie pohlavie, pomstiť plachú krásu, keď ju budú haníť a obviňovať, a ktorá sama je príliš skromná, aby verejne vystúpila, lebo sa neodváža pozdvihnúť svoj sladký a očarujúci hlas na svoju obranu. Toto sú bytosti, ktoré si zasluhujú našu pomoc a ktoré majú našu oddanosť. A čo má s týmito bytosťami, ktorých nesmelosť je ovocím hanblivosti, žena, ktorej

obrancom by som podľa Vás mal byť? Tá skvelá a slávna Natalie vstúpila s tolkou istotou do arény, kde sa o víťazstvo bojuje verejne!... Nedisponuje azda ona sama lepšími zbraňami, aké by som ja mohol použiť na jej obranu? Známi to hrdinovia sa dopustili zbabelosti, keď napadli Amazonky. A vari Clorinda a Bradamante[4] mali rytierov?

Ten, kto o slávu stojí, musí sa na boj pripraviť; ten, kto započne literárnu kariéru, musí počítat s rivalmi, ktorí za rovnakým cieľom idú, a v tomto riskantnom zápasišti len jeden zákon vládne, nikdy neútočiť z tieni, lebo, keď sa bojovník ukáže i meno svoje povie, len vtedy je útok oprávnený a ctí útočníka.

Ráčte si uvedomiť, Madame, že podpísal som článok, ktorý Vás tak pobúrila, mohol Vám nebyť po vôli a hoci ma to rmúti, nemám si čo vyčítať, že by som si nesplnil povinnosti muža k ženám ako Vy. S úctou, Madame, atď.

- Dobre teda, usmiala sa Natalie, s odvahou sa môžeme zaobísť bez ochrancov, bojovať budeme ozajstnou filozofiou, ja nie som Amazonka, ale ani Surval nie je Herkulom. S rozumných kritik sa poučím a na satirické ani neodpoviem. Pokojne a vytrvalo budem pokračovať v diele, ktoré som započala. Osočovanie a nepravosť ma nezastavia ani nezastrašia, ba práve naopak, využijem ich, aby som sa poučila, aby som upevnila svoj charakter a aby som sa naučila trpezlivosti, ktorá ochráni môj zmysel pre humor, povznem sa nad pomstu a vytvalosťou nakoniec zvíťazím.

- Teší ma, vykrikla Dorothée, že vaše múdre a ušľachtilé rozhodnutia vám ušetria dáke to nešťastie, ktorých som sa obávala v súvislosti s vami. Netreba sa dívať dozadu, teraz musíte pevne kráčať na tomto poli trňov. Zlo a záviť vám nebudú môcť vyčítať, že zlomili mladého ducha vo vašich dielach, nezneuctia vaše pero hanebnými represáliami, keď sa snažia očierniť charakter a meno vašich nepriateľov. Aj keď budú vaše diela kritizovať, nemôžu vás obviňovať z plagiátorstva, ani z posmešného písania; žiadny galimatias nebudú môcť z vašich diel citovať, ani len jednu nezrozumiteľnú vetu či myšlienky plné falše a nehodných princípov. Čo na tom záleží, čo povedia proti vám alebo proti vášmu talentu!...

Ta milá a skvelá Dorothée sa nechcela viac vracat' do minulosti, snažila sa posilniť sestru pred budúcnosťou, vôbec nevyslovila to, čo mnohí iní by povedali na jej mieste: „Veď som vám to hovorila.“ Dorothée nikdy nestrácala čas zbytočnými výčitkami.

Po tom, ako si Natalie prečítala všetky noviny, myslela si, že aspoň nateraz bude mať pokoj od zlomyselných útokov, ale zrazu sa objavili dva či tri anonymné pamflety, v ktorých ju ohovorili absurdným a hanebným spôsobom. Uprostred tohto búrlivého obdobia si všimla, ako bolo Germeuilovo správanie odlišné od Dorothéeinho. Zdalo sa, že má priam víťazný výraz v tvári, keď čítal tie satirické pasáže v novinách, hoci pamflety ho pobúrili a rozosmutnili; ale to znamenalo, že nerozvážnym klebetám pripisuje dôležitosť a sám tento fakt bol pre Natalie urážlivý. Tie jedovaté poznámky skoro vyhubili všetku lásku v Germeuilovom srdci. Hoci aj neočiernili Natalie v jeho očiach, jej meno bolo znesvätené zlobou a láska je tak jemný cit, že sa môže zmeniť aj pre maličkosti. Germeuil sa stal nevlúdny, zasmušilý a rozmarný a to Natalie pobúrilo.

To bolo v apríli a na 25. mája bol stanovený ich sobáš. Odvtedy, ako jeho city k nej ochladli, venoval sa viac svojmu majetku a kariére. Požiadal na dvore o veľkú milosť práve v čase, keď sa Mélanidin brat stal ministrom. A Germeuil, ktorý už dlhšie vedel o citoch, ktoré k nemu Mélanide prechovávala, sa rozhodol, že tentokrát to využije vo svoj prospech. Nikdy u nej nebol, a tak sa tam jedného dňa dostavil a o pár dní nato mu doručili príslub ministra. Natalie veľmi zronilo jeho správanie, vôbec pred ním neskrývala svoj zármutok nad tým, že sa spriatelil so ženou, ktorú si nectil a ktorá bola vyhlásenou nepriateľkou jeho snúbenice. Germeuil na to len sucho odvetil, že ona sama mala nových priateľov, ktorí sa mu nepáčili a že on od nej nechcel, aby sa ich vzdala.

- Požiadajte ma o to, odpovedala Natalie, a ja tak urobím.

- Zabolelo by vás rozlúčiť sa s markízom C***?

- Nepáči sa vám?

- Pokladám ho za príliš pedantného a nudí ma.

- Vadí vám, že je členom akadémie.

- A spisovateľom.
- To sú ale tvrdé slová.
- Bezpochyby, ale musím vám povedať, že tým nemyslím vás.
- To je škoda, radšej od vás znesiem hrubosť, ako by ste na mňa mali zabudnúť. Ale vráťme sa k markízovi, chcete, aby som ho prestala vídať?
- Vystríhajte sa toho.
- Prečo?
- Pretože je do vás zamilovaný. A ak ho vyženiete, pomstí sa vám satirickým článkom; to už ste zažili. Duchaplní ľudia sú nebezpečnými čiteľmi; začnú síce peknými veršami, ale keď prídu o nádej, dajú sa na pamflety.
- Takže všetci spisovatelia, ktorým láska nepriala, píšú pamflety! To je od vás krásna veta a veru nestranný úsudok. Neustále rečníte proti úbohým spisovateľom; ja satirické poznámky netrúsim, ale som dobrý pozorovateľ a tak som si všimla, že ľudia, ktorí si nepestujú ducha a ani len pamäť, pociťujú prirodzený odpor k spisovateľom, ktorých posmešne nazývajú tými *duchaplnými*. No tí duchaplní majú viac zhovievavosti, tvrdia, že možno byť duchaplní a mať zásluhy aj bez toho, aby sa človek stal spisovateľom a z nevedomosti sa vysmieľajú len vtedy, keď je plná zavisti a osočovania. Táto odpoveď sa Germeuila hlboko dotkla a také dačo sa dá prepáčiť v priateľstve, ale nie v láske. Už šesť týždňov sa ich rozhovory končili podobne, ostro a podpichovačne, čo v láske je vždy predzvesťou rozchodu.

Napriek tomu sa títo dvaja nespokojní a zatrpknutí milenci ešte vždy milovali, a tak ani jeden nepomysel na zrušenie zasnúbenia. Blížiac sa svadba v nich prebudila staré city a hneď ako ubehol rok od smrti madame de Nangis, Natalie a Germeuil oznámili svoje zasnúbenie rodičom a priateľom a odobrali sa na vidiek k Dorothée, kde sa mala o dva týždne konať svadba. Mélanide sa nahnevala, keď sa dozvedela tú novinu. Bola totiž presvedčená, že Germeuilova náklonnosť k Natalie je len chvíľková. Navyše pri svojich návštevách u Mélanide Germeuil využil všetok svoj šarm; ale ak je žena, ktorej sa muž chce zapáčiť, márnivá, všetko čaro sa premení na klam. Mélanide, ako všetky nie práve pekné a mladé ženy, bola intrigánska, pre ňu intrigy neboli súčasťou umenia zvädzať, ale prostriedkom, ako si upútať milenca a mala ten názor, že vykonaná služba je práve tento druh puta. Hneď ako sa dozvedela o Germeuilovej svadbe, považovala to za zradu, lebo sa jej nesplnili nádeje, a tak sa poháňaná hnevom vybrala do Versailles a od brata dosiahla, že zrušil prísľub, ktorý dal Germeuilovi. Na dvore sa poľahky a za pár sekúnd dá zničiť všetko, čo človek dosiahol. Post bol pridelený inej osobe, Germeuil sa to dozvedel na druhý deň a jeho zlosť sa vyrovnala jeho prekvapeniu. Navyše hneď pomyslel na to, ako sa Natalie poteší výsledku jeho pletiek s Mélanide, čo len znásobilo jeho zlú náladu k snúbenici, a to vo chvíli, keď bola s blížiacou sa svadbou Natalie k nemu milšia ako zvyčajne.

Natalie rada tancovala a každý večer pred večerou sa konal hodinový alebo dvojhodinový bál. Jedného dňa Natalie pri tanci roztrhla zlatú retiazku medailónu s portrétom Germeuila, ktorý dostala od madame de Nangis. Medailón vždy starostlivo chránila na hrudi, ale pri tanečnom pohybe sa sklúzol po vreckovke na zem. Jej partner v tanci ho hneď zdvihol a ako jej ho podával, Natalie vykrikla: „Ach, dajte mi to, ten medailón mi je tak drahý.“

Germeuil, ktorý stál neďaleko, to počul a prekvapili ho tie slová, lebo on Natalie venoval len náramok zo svojich vlasov, tak čo to bolo za vzácny medailón, ktorý ona nosila a o ktorom mu nikdy nič nepovedala? Dorothéeina podobizeň to byť nemohla... rozhodol sa, že sa hneď aj Natalii opýta, ale zlá nálada spôsobila, že otázku vyslovil suchým tónom, ktorý sa jeho snúbenici nepáčil, ale odpovedala jednoducho, že ide o dôkaz priateľstva, ktorý už rok nosila.

- Priateľstva, vykrikol Germeuil, to je mi ale zvláštne.
- Vôbec vás to nemusí znepokojovať, odvetila Natalie.
- Je to portrét?
- Áno.
- Bezpochyby Dorothéein.
- Nie.

- Tak ktorej ženy?
- Nie je to žena.
- Čí je ten portrét teda?

Na túto poslednú otázku Natalie neodpovedala, zasnila sa.

- No tak? pokračoval Germeuil.
- Nenúťte ma odpovedať, povedala Natalie.
- Nemôžem.
- Prečo? Ste len zvedavý alebo aj žiarlivý?
- Môžem sa zriecť vašej dôvery?

Tu sa Natalie na chvíľu zamyslela, potom sa uprene zadívala na Germeuila a povedala: „Ja chcem zistiť, či mám vašu dôveru, pane. Poviem vám pravdu; na tom portréte ste vy, ale musíte uveriť mojim slovám, neukážem vám ho.“

- Teda je to moja podobizňa, odpovedal Germeuil s ironickým úsmevom na tvári. Musíte ale uznať, že v takom prípade je *pravda* nepravdepodobná.
- No ja vám potvrdzujem, že je to tak a každá pochybnosť z vašej strany je absurdná a uráža ma.
- Ale prečo by ste odmietali ukázať mi moju vlastnú podobizňu? Vrtochy som u vás nikdy nepostrehol, je to celé čudné.

- Podozrievate ma z lsti?
- Ach, to nie je podozrenie.
- Dobre teda. Ak tá podobizeň nie je vaša, je to lož, aby som zakryla pletky s iným. Takže deň pred našou svadbou by som mala milenca? To je to, čo si myslíte?
- Nie. No som si istý, že mi skrývate dáke tajomstvo.
- To áno, ale nejde o lešť a hovorím vám pravdu.
- Mať tajomstvo pred osobou, ktorú milujeme, to je zločin.
- Táto morálna zásada nie je pravdivá a to, čo sa práve deje medzi nami, je toho dôkazom.
- Ukončime tento rozhovor, prekvapuje ma i zarmucuje. Poviem vám to otvorene. Ak mi odmietnete ukázať ten portrét, budem veriť tomu, že vašim úmyslom je nahnevať ma, aby ste mali zámienku rozísť sa so mnou.

- Keby som vás už nemilovala, vari by som potrebovala zámienku? Nie som azda ešte stále slobodná?
- Takže odmietate vyhovieť mi?
- A vy odmietate veriť môjmu slovu?
- Láska núti do smiešnej dôverčivosti.
- Ale ja chcem od vás znamenie úcty.
- Keby ste ma stále milovali, ukázali by ste mi ten portrét.
- Vypočujte ma, Germeuil, sú tomu už tri mesiace, čo mi vaše nálady, odmeranosť a nestálosť napovedali, že vaše srdce mi už nepatrí. Hoci v zväzku, do ktorého sa chystáme vstúpiť, láska nie je potrebná, bez úcty sa nezaobídeme. Preukážte mi teda svoju úctu a urobte, ako vás žiadam. Dnes večer mi ráčte uveriť a zajtra vám vysvetlím to, čo vás udivuje.
- Zajtra bude neskoro, už vám nebudem veriť, musím ten portrét vidieť, kým odtiaľto odídem.
- To je vaše posledné slovo?

- Áno, ak to chcete vedieť.
- Dobre teda, tu je moje posledné slovo. Ak na tom budete naďalej trvať, ukážem vám medailón, ale potom vás už nikdy nechcem vidieť.
- Táto vyhrážka len utvrdzuje moje podozrenie.
- Dobre si to premyslite, ešte je čas.
- Nie, Madame, niet čo premýšľať. Privilili ste ten portrét mi ukázať, podľa vás som na ňom ja a tak neodídem, kým tak neurobíte.

- Rozhodli ste sa teda zriecť sa ma.
- Rozhodol som sa, že chcem vidieť ten medailón.

Rozhorčená Natalie chvíľu mlčala a tak Germeuil pokračoval:

- Takto teda dodržiujete slovo?

- Svoje slovo dodrží, odpovedala Natalie. Ale vysvetlenie vás len zmätie. Nech sa páči, pane, tu je ten portrét; vo vašej duši musí vyvolať dvojité výčitky. Chcela som vás ušetriť od bolestnej spomienky. Chcela som od vás len znamenie dôvery, ktorú som si zaslúžila svojim správaním, citmi, ale vy ste ma zapreli, zneuctili a pretrhali ste tak všetky putá, ktoré nás spájali.

Pri týchto slovách Natalie už nemohla udržať slzy; Germeuil by bol ľahko získal omilostenie svojho správania, ale preukázal viac zahanbenia ako citov. Jeho sebeláska utrpela viac ako srdce, a tak nevyriekol nič z toho, čo mal povedať. Natalie prestala plakať, rozišli sa znesvarení, bez možnosti nápravy. Hoci v nasledujúcich dňoch urobil Germeuil všetko pre to, aby si pre Natalie pred ľahostajnými divákmi nasadil masku neoblomnosti, neurobil však nič, aby si znovu získal to hlboko ranené srdce. Obyčajní diváci nikdy nie sú dobrými sudcami ľúbostných roztržiek, lebo dávajú za pravdu tomu, ktorý sa viac ovláda, aby neporušil normy správania: a tak sa správa ten, ktorý menej ľúbi a to je ozajstný vinník. O Germeuila sa zaujímal všetci: Natalie obviňovali z rozmaru a necitlivosti, hoci to bola práve ona, ktorú mali ľutovať. Ona ho naďalej milovala a trvalo to ešte dlho. Nestály Germeuil sa naplno oddal ctižiadosti; to je jediná vášeň, ktorá vie udržať blazeovaných mužov s chladným srdcom.

O šesť týždňov nato vypukla revolúcia; Germeuil ihneď opustil Francúzsko, Natalie odišla do cudziny až o osemnásť mesiacov neskôr. A práve vtedy okúsila všetky ťažkosti spojené so slávou. Keď je človek obklopený rodinou a má peniaze, vtedy je ľahké nedbať na pamflety, ale keď vám všetko vzali, keď hľadáte útočisko a nemáte iný zdroj obživy ako prácu, ktorá si vyžaduje duševnú rovnováhu, vtedy potrebujete silného ducha, aby vás zloba druhých nezdolala, aby ste sa uchránili od trpkosti a nenávisti, ktoré práve nepravosť a pohromy zväčšujú. Natalie dokázala odolať, oddala sa naplno literárnej práci, a v štúdiu a v umení našla nevyčerpatelný zdroj útechy. Dorothee bola v exile veľmi pokojná a keďže nemala žiadnych nepriateľov, bola čoskoro vyzvaná na návrat do Francúzska, kde získala späť svoj majetok, a tak mohla umožniť návrat domov aj sestre. Natalie sa v obchodných záležitostiach nevyznala, pret svoje bohatstvo späť nedostala, prišla o všetko. Vo vlasti ju čakalo len pár priateľov, ale tým viac nepriateľov a neprajníkov. Nikdy sa nestážovala a hovorila si: „To je moja chyba, je to preto, že som nekonala ako moja sestra a nedržala sa jej rád.“ Germeuil vďačil za svoj návrat domov Mélanide, a tak sa kvôli obchodom i z vďačnosti s ňou oženil.

Dorothee bola vždy šťastnejšia ako jej sestra, a to preto, že bola oveľa a nanajvýš opatrnejšia a rozumnejšia, chýry o nej nekolovali, jej dobrodružstvá neboli romantické, nevzbudzovala veľké a prudké vášne, ale bola milovaná vytrvalo. Jej meno, neznáme v okolitých krajinách, sa v jej vlasti vyslovovalo s úctou a obdivom; bola užitočná pre priateľov a urobila svoju rodinu šťastnou, toto všetko by si zaslúžilo opis v románe: a práve toto jednoduché šťastie je hodnotnejšie ako sláva spisovateľky.

P o z n á m k y

[1] Poznámka prekladateľa: Madame de Genlis cituje verš z diela Mélanide (1741) od Pierre-Clauda Nivelle de la Chaussée.

[2] Poznámka prekladateľa: Proti kiahňam. Očkovanie proti tejto chorobe sa v dobe vzniku poviedky začalo praktizovať v Európe.

[3] Poznámka prekladateľa: Madame de Genlis sa inšpiruje vlastným životom, viď úvod.

[4] Poznámka prekladateľa: mená známych hrdinských bojovníčok, ktoré sa v dobách Madame de Genlis zvykli spomínať v rozpravách o ulohy ženy v spoločnosti.

Z francúzskeho originálu *Madame de Genlis: La Femme auteur*, ktorý vyšiel vo vydavateľstve Gallimard (Collection Folio), Paríž, 2007, preložila Adriana Lastičová.

Dra. Adriana Lastičová

Universidad Complutense de Madrid

Facultad de Filología

Departamento de Estudios Románicos Franceses Italianos y de Traducción

Edificio D, Despacho 379
Plaza Menéndez Pelayo s/n
28040 Madrid
e-mail: adrilast@ucm.es

Ako byť s druhým. Husserl, Plessner a prehodnotenie sociality

Jaroslava Vydrová

Vydrová, J.: Ako byť s druhým. Husserl, Plessner a prehodnotenie sociality. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Forms of Being with Other. Husserl, Plessner and Reconsideration of Sociality.

We derive from selected passages of Husserl's second book of Ideas, which we connect with the selected anthropological analyses of Helmuth Plessner on play and acting. Intersubjective and constitutive phenomenological analyses thus gain new contextualization in various forms of public expressivity, when roles and masks are being used. We especially pay attention to the ambiguity and dynamism in the use of masks. The grammar of expression, which can be reflected through Husserl's phenomenological structural insights, offers a continuation for the study of patterns of expression behaviour and performativity, which represent important outcomes of anthropology of an actor towards political anthropology.

Keywords: sociality, performativity, social role, phenomenology, philosophical anthropology

Základnou otázkou filozofickej antropológie je problém človeka, prenikanie k jeho základu – aj s rizikom toho, že sa k takémuto základu nedá dopracovať –, hľadanie miesta človeka vo svete – aj keď bude toto miesto poznačené osobitosťou, zvláštnosťou, nepriehľadnosťou. Emblematické Schelerovo vyjadrenie z rovnomenného názvu jeho knihy *Die Stellung des Menschen im Kosmos* môžeme doplniť Plessnerovým vytýčením antropologickej úlohy, ktorá spočíva v „konfigurácii podmienok, ktoré sú špecifické pre ľudské správanie“.[1] Špecificky ľudské však znamená aj špecificky medziľudské alebo sociálne. Otázka, „ako je človek vo svete“, je nevyhnutne spojená s tým, „ako je človek s druhými“. V nasledujúcom uvažovaní preto budeme sledovať vybrané línie intersubjektívnej tematiky, tak ako ju pôvodne a originálne rozvrhuje fenomenologický prístup, a vložíme ich do vybraných antropologických súvislostí. Dôvody na to nachádzame v pohľade do genealógie tejto otázky, ale aj v hlbších filozofických súvislostiach.

Z historického pozadia k jadru problému

Filozofická antropológia sa kríži s fenomenológiou Edmunda Husserla prirodzene historicky. Pri prvom pohľade by sa dalo povedať, že Husserl stojí vo vzťahu k Schelerovi aj Plessnerovi ako zakladateľ takého typu myslenia, v ktorom obaja mladší filozofi nachádzajú východisko pre vlastné filozofovanie, s ktorým sa postupne tvorivo vyrovnávajú a rozvrhujú vlastné originálne projekty. Je preto zaujímavé sledovať konvergencie tém, ktorých sa dotkli v rovnakom čase a dostať sa tak k zdroju týchto myšlienkových prienikov. V období, keď Scheler s Plessnerom formulujú vo svojich ťažiskových textoch východiská filozofickej antropológie, rezonuje v povedomí Husserlových žiakov pokračujúca práca na ďalších dieloch *Ideí k čistej fenomenológii a fenomenologickej filozofii* (v spolupráci s Edith Steinovou a Ludwigom Landgrebem sa v rokoch 1924 – 1925 rozširuje prepis rukopisov ďalších dvoch zväzkov).[2] Nielen oni, ale napríklad aj Martin Heidegger pri vymedzení analytiky pobytu poukazuje na význam tohto pokračovania.[3] Zámerom druhej knihy bolo vyjasnenie vzťahu fenomenológie k prírodným vedám, psychológii a duchovným vedám a zároveň otázky

konštitúcie. Je zaujímavé, že Husserl tieto ďalšie fenomenologické analýzy napísal – zásadne zarezovali v okruhu jeho kolegov a študentov –, ale v tom čase nevydal.

Rozšírenie prvého dielu o druhý zväzok malo smerovať ku konkrétnym obsahovým analýzám, k fenomenologickej reflexii toho, s čím máme dočinenia v oblasti prirodzeného a naturalistického postoja, ale aj v duchovnom, personálnom svete, a tak aj k potenciálnemu budúcemu rozpracovaniu alebo naplneniu tohto projektu. V tejto diskusii okolo Husserlových rukopisov sa museli ocitnúť aj spomínaní filozofickí antropológovia a v nasledujúcom texte o socialite sa preto budeme opierať práve o toto podložie *Ideen II*, ku ktorému vzťahujeme vybrané Plessnerove analýzy roly.

Jedným z Husserlových záujmov je tu aj riešenie otázky konštitúcie druhej subjektivity, ktorá nasleduje po otázkach telesnosti a týka sa pôvodnej prítomnosti (*Urpräsenz*) a nepriamej prítomnosti (*Appräsenz*).^[4] V krátkom náčrte sa pozrime na to, kam Husserl svoje uvažovanie smeruje. „Aby sme to dosiahli, potrebujeme postupovať iným spôsobom, treba vystúpiť z vlastnej subjektivity a obrátiť sa k animálnym bytostiam, s ktorými sa stretávame vo vonkajšom svete.“^[5] Treba vyjsť do sveta, ktorý obývame s inými. Lokalizácia druhých prirodzene nastáva v priestore – svete, prírode, krajine –, stretávame druhých, vidíme ich, dotýkame sa ich, komunikujeme s nimi, to všetko je sprevádzané apercepciou človeka. Čo sa pri tom deje?

Uvedme dve miesta Husserlovho opisu tejto telesnej situácie, ktoré by sme mohli nazvať *uzlovými bodmi* a prepojiť ich potom s antropológickým rozpracovaním. Samozrejme, výber pasáží by mohol byť aj iný:

„pokiaľ ruku poštipeme, stlačíme, udrieme alebo pichneme a pod., pokiaľ sa jej dotýkajú cudzie telá, ale pokiaľ sa sama cudzích telies dotýka, má táto ruka svoje pociťovanie dotyku, štipnutia, bolesti a pod., a pokiaľ sa toto deje inou časťou tela, máme takého pociťovanie dvojito... Telo sa teda pôvodne konštituuje dvojakým spôsobom: na jednej strane je fyzickou vecou... na druhej strane na ňom nachádzam a pociťujem ,na' ňom a ,v' ňom.“

„Podľa meradla skúsenostnej lokalizácie sa potom následne deje priradenie fyzična a psychična... Pretože s lokalizáciou súvisiace závislosti lokalizovaného na fyzických podkladoch podnecujú tam, kde k takýmto závislostiam dochádza, aj priradenie: napríklad lokalizácia psychických procesov v mozgu, v predných lalokoch a pod. To, samozrejme, nie je zakúšaná lokalizácia, tá je osobitou apercepciou. Moja ruka sa javí, časti môjho tela sa javia a javia sa reálne spojenia so zmyslovými dátami. Moje mozgové závitky sa mi nejavia. Funkčné priradenie pri ruke a hmatovom poli ruky je také, že kedykoľvek zakúsím na ruke dotyk (ako fyzický proces), v mojom hmatovom poli vystúpia ,hmatové pociťovania' (*Berührungsempfindungen*), resp. – pri dotyku druhej ruky – sú spoluprítomné na spôsob nepriamej prítomnosti (*Appräsenz*). Môj predný lalok však nie je nositeľom hmatového poľa a nie je pre mňa vôbec javom. A ani na cudzom mozgu nemôžem ,nazrieť' príslušné psychické procesy v bezprostrednej nepriamej prítomnosti (*unmittelbare Appräsenz*).“^[6]

Husserl prezentuje rad dôvodov na to, prečo možnosti a rozmanitosť vnemového poľa, do ktorého vstupuje druhý človek ako zakúšaný, nestotožňuje len s funkčnými mozgovými a fyziologickými väzbami. Telo druhého je videné, dotýkame sa s druhým, pociťujeme prítomnosť jeho pohľadu, spoločne sa pohybujeme, kráčame, bežíme alebo do seba narážame. Zároveň telesná konštitúcia človeka je spojená s tým, že telom sme, pociťujeme, zakúšame, aj telo máme, sme aktérom skúsenosti. Patria k tomu zároveň vyššie akty duševného a duchovného života (zopakujme: „k videnému telu prináleží duševný život“)^[7] ako systém poukazov a výrazov duševných činností. Prepojenosť – v prípade výrazu – fyzických a duševných udalostí je východiskom pre komunikáciu, vzťahovosť, rozmanitosť foriem intersubjektivity. A tieto vzťahy fungujú a rozvíjajú sa ako živé konfigurácie vtedy, ak sa ľudia spolu nielen vyskytujú, ale aj vzájomne na seba odkazujú, poukazujú, ak sa zakúšajú aktívne. Mnohoraká javová stránka prináša možnosť lokalizovania rôznych stavov

a dispozícií, ktoré robia život človeka štruktúrovaným (z pohľadu konštitúcie) i pestrým (po obsahovej stránke).[8]

Hra, rola, maska

Ak Husserl otvára otázku „gramatiky výrazu“ duševných udalostí v intersubjektívnych súvislostiach ako súvislostiach spoločnej prítomnosti, môžeme tu nadviazať Plessnerovými úvahami. Prečo práve Plessnerom? Vo svojom ťažiskovom diele *Stupne organického a človek*, ktoré vychádza v 30. rokoch 20. storočia, aj Plessner naráža na osobitosť konštitúcie človeka, čo vyjadruje spojením excentricity a pozicionality. Po tomto diele nasledujú mnohé ďalšie texty,[9] ktoré tento antropologický princíp rozmieňajú na drobné, a to aj v intersubjektívnych, sociálnych a politických súvislostiach. Východiskom je tu však stále situácia človeka ako dvojjedinej alebo podvojnej bytosti – ako telesnej bytosti, respektíve ako bytosti skúsenosti.

Aký je Plessnerov postup? Analýzu telesnosti rozvíja jednak v rámci význačných príkladov (gesto, mimika, diplomacia a takt v telesnom správaní etc.), jednak v diskusii s predstaviteľmi viacerých oblastí skúmania (G. van der Leeuw, H. Kunz, L. Binswanger, A. Portman a i.). V tomto diskurze išlo o uchopenie fenoménov v pôvodnom útvare zmyslu (*Sinnverband*), v pôvode skúsenosti, ako aj v kontexte vzťahov organizmus – prostredie, organizmus – organizmus. Išlo o zachytenie rôznych spôsobov správania, ktoré sa odvíjajú od tohto spolupôsobenia. Plessner do tejto konfigurácie, ktorá sa dá označiť slovom „*Wechselwirkung*“, vnáša dôležité pozorovanie toho, že v rámci tohto vzájomného pôsobenia dochádza aj k vzájomnému pôsobeniu medzi človekom a ním samým.

„*Len správanie vysvetľuje telo (Nur das Verhalten erklärt den Körper)*, len v človeku – podľa jeho uchopenia a účelu vyhradené spôsoby správania, hovorenia, konania, utvárania, smiechu a plaču – robia ľudské telo pochopiteľným, dopĺňujú jeho anatómiu.“[10] Mohli by sme azda povedať, že otázku, „ako sme spolu“, otvára Plessner ako otázku výrazového správania. Povedané inak – a v nadväznosti na *Ideen II* – ako otázku rozmanitého duševného a duchovného života prejavujúceho sa vo výraze. Za týmto vyjadrením môžeme nájsť prenikanie ku konfiguráciám výrazov, ktoré vznikajú v dynamike intersubjektivity, verejného a súkromného, komunitného a spoločenského. To, čo ponúka Plessner, je teda pokračovanie smerom ku konkrétnym analýzám podôb sociality, ktoré majú pôvod v telesnosti a excentrickej pozicionalite.

Pozrime sa na to konkrétnejšie. Jednou z figúr, ktoré Plessner využíva, je hra či herectvo ako kultúrotvorný fenomén a odrazová plocha pre antropologickú analýzu osobnosti – kde platí, že je to osobnosť, ktorá uskutočňuje, rozvíja rolu a v ktorej sa zároveň individualita rozplýva.[11] Podvojnoscť sa tak v prípade sociality prejavuje pri zaujímaní rolí a nosení masiek – ako vtelení a personifikovaní sa. Pre antropológiu tu nachádzame zaujímavý a hutný rezervoár príkladov. To je osobitá črta Plessnerovho prístupu. V prípade kultových hier, ktoré sú podmienené posvätným konaním, maska pôsobí v bezprostrednosti ako predstaviteľ kultu, zatiaľ čo v prípade sekularizovaných foriem stelesňuje rola „v materiáli vlastnej existencie... dištancovanosť človeka voči sebe samému... Sebavláda, ako ju vyžaduje každodenný život človeka, ovládnutie role, ktorú v tomto živote hrá, schopnosť premeny a skrývania, ktoré v tej či onej miere každému človeku vnucuje spoločenský styk a povolanie...“[12]

Človek odpovedá na svoju porušenu, rozlomenú existenciu korektúrami a kompozíciami kultúry. Jednotlivé podoby zaujímania rolí – javenie vo verejnej sfére – sa tak ustavujú v kontexte života človeka v určitom priestore (*Welt/Umwelt/Landschaft*) a v určitej dobe (dejinách, tradícii), čo vždy nanovo rozvrhuje jeho skúsenostné podmienky.

„V tomto [ľudskom] bytí sa vyrovnáva práve s týmto bytím.“[13] S hrou totiž súvisí ako spontánnosť výkonu hry, tak aj určitá závažnosť, vážnosť, vedomie záväzku voči role – ktorú zastávame, volíme a ktorej sa podvoľujeme – na scéne, teda v spoločnosti, vo svete, v tradícii. Situovanosť človeka ako

„začlenenie do zmysluplnej súvislosti“ znamená to, ako si človek rozumie vo svojej role. Ako uvádza Plessner, „niekým sme“.

Figúra masky ako určitá schéma správania so sebou prináša vlastnú dynamiku. Plessner to označuje ako dvojníctvo (*Doppelgänger*) pôsobiace v tom, že sa niekým stávame. Sme rodičmi, občanmi, študentmi, učiteľmi. Keď sme viac učiteľmi, sme menej manželmi a manželkami, keď sme priateľmi, nie sme nimi rovnako, ako keď sme zamestnancami v úrade. Konštituuje roly, v ktorých vystupujeme vo verejnom priestore – ako schémy sociálneho správania – manifestujeme sa, stávame sa viditeľnými a zároveň sa v rolách ukrývame. Splývanie alebo nevyjasnenosť rolí by viedli k ťažko únosným situáciám. Na základe Plessnerových úvah môžeme sledovať, ako nám verejná rola môže pomôcť uľaviť si od tlaku intímnej vnútornosti, ktorej prevalencia by pôsobila paralyzujúco, ako intímnosť a osobnosť vzťahov vo verejnej sfére môže, naopak, viesť k deformácii verejného priestoru, až k sociálnemu radikalizmu (spoluobčan ako brat, politik-vodca ako otec národa). V protichodnom smere môže pôsobiť anonymizovaná neosobnosť z verejného priestoru a dokonca aj prenikať naše rodiny, formalizovať blízke vzťahy, pôsobiť odcudzujúco.^[14]

Ukazuje sa, že pôvodná ambiguitnosť roly pôsobí v sociálnej dynamike. Spomeňme ešte niektoré jej aspekty. Jednu z foriem viacznačnosti predstavuje aj samotná voľba rolí. Vyberáme si ich sami len do určitej miery, pretože sme si vedomí toho, že pri tom nie sme sami, ale že v role sme videní ostatnými. Ich pohľad spolukonštituuje to, ako rolu uchopujeme. Spomeňme emblematický príklad hanby alebo uznania. Masky patria k osobe a zároveň sú „umelou hranicou prejavu človeka“, ako to Plessner poznamenáva v texte *Moc a ľudská prirodzenosť*. Používame pri nich celý rad vytvorených znakov, ktoré prostredníctvom oblečenia, líčenia, uniforiem rolu dotvárajú alebo predznačujú. Napriek tomu roly nielen ukazujú, ale aj zahaľujú. Masky používame, pretože konáme, správame sa a komunikujeme vo svojich profesiách, funkciách a úlohách na rôznych úrovniach spoločenskosti vo verejnej sfére, t. j. prostredníctvom rôznych foriem oficiálnej fyziognómie, v ktorej pretrváva naša vlastná intimita ako nevidená. Maska môže fungovať ako pevný pancier alebo ako pružný závoj. Inými slovami: masky alebo roly majú „dvojitú štruktúru“, „verejne odhaľujú a súkromne zakrývajú“.^[15]

Intersubjektivita ako performativita

V komunikatívnom spoľčenstve nachádzame viacero možností toho, ako roly zaujíname, zvládame. Predstieranie, pokrytectvo, odstup, strnulosť, alebo naopak, autenticnosť, spolupatričnosť, empatické spoľčenstvo – škála podôb sociálnej expresivity je vskutku široká. K týmto vonkajším formám prejavov môžeme doplniť aj konštitutívny pohľad na zvládanie rolí, na to, ako ich zaujíname.

K hranu a zvládnutiu roly teda patrí aj improvizácia (náš životný výkon). Plessner na jednom mieste odkazuje na Liebermannovu poznámku, že kresliť znamená vynechávať. V akom zmysle? Jasné pravidlá, návody tu totiž nemáme vopred k dispozícii. Tak ako kreslenie nie je kopírovanie videného, aj zvládnutie roly závisí od tvorivých (životných) schopností predstaviteľa role (človeka).^[16] Ide tu o odkrytie „typických podmienok ľudského života, ktoré rozohráva hra hercova. Vďaka tejto hre si ich uvedomujeme, jeho hranie ich analyzuje pri tvorbe postavy, ktorú predstavuje na javisku, a práve preto nadobúda toto hranie význam antropologického experimentu.“^[17] Plessner tak ukazuje, že na javisku má herec v rukách približne to, čo my v živote – no „ako musí vyzerať gesto, aby mohlo v okamžitej situácii pôsobiť ako slobodné, presvedčivé či uchvacujúce, to je nakoniec vecou tvorivých schopností predstaviteľa role“.^[18] V Plessnerovom myslení tak nachádzame významný zdroj uvažovania o performativite – v našom prípade spojenom s rozvíjaním života v sociálnych interakciách: „bez publika niet herca – bez verejnosti niet stelesnenia“.^[19]

Dejinná situácia 20. storočia odhaľuje pred nami zaujímavú konfiguráciu, ktorú vyjadrujú slová ako premiešavanie, synkrézia^[20] prístupov a oblastí tvorby, stieranie rovín každodenného a význačného, herca a publika, divadla a života. Ako poznamenáva J. Gajdoš, sú tu „príznačné dve tendencie. Jedna

smeruje k teatralizácii života a druhá stavia v kontexte udalosti (event), performancie a happeningu nie iba na reprodukovanom, ale na bezprostrednom ‚živom‘ geste a usiluje sa túto autenticnosť preniesť do scénického priestoru“.[21] Liebermannovo vynechávanie sa stáva čoraz naliehavejšou výzvou. Vidíme, že to, čo otvoril Husserl perspektívou prvej osoby, telesnosťou a intersubjektivitou, a čo Plessner ďalej rozpracoval pri skúmaní foriem výrazu, sa v nasledujúcom storočí nanovo štrukturuje. Diagnostika doby rozrušuje rámce onoho byť v situácii (hrať na javisku), znejasňuje význam masky a roly, no zároveň robí situáciu otvorenou pre viacero interpretácií rolí. To zamýšľa aj Plessner – ktorý je síce hĺbkovým kritikom, ale nie je fatalistom krízy –, keď charakterizuje situáciu človeka ako nezaraditeľnú do definitívnych rámcov, neuchopiteľnú finálnymi definíciami, responzívnu na podnety a možnosti ich spracúvania. Performativita by potom mohla vyjadrovať potenciu priestoru pre živosť,[22] súzvuk, ktorý je vyjadrením, vyrovnávaním sa so sebou samým. Mohla by byť nielen takýmto priestorom, ale pôsobiť aj na jeho podnecovanie, stimulovanie.

Hráme, teda sme

Ludská existencia je otvorená, to, čo ju podmieňuje, je neustále stelesňovanie vo výraze. Do Husserlových analýz konštitúcie výrazu človeka by sme si preto mohli dosadiť výkony a výrazy herca. To nám umožňuje vykročiť smerom od fenomenologickej analýzy k antropologicky význačným príkladom. Že telom sme a telo máme, to sa skonkrétňuje v inkarnáciách a personifikáciách sociálnych rolí (rolou sme aj rolu máme), ktoré nie sú dodatočným konštruktom, ale vychádzajú práve z telesnej konštitúcie. Eva Maria Gauss a Katrin Felgenhauer poukazujú okrem iného aj na to, že „stelesnením Plessner vo svojich neskorších dielach označuje okrem konkrétneho telesného výrazového správania aj sociálnu dimenziu. Úplne zásadne získava význam výraz ‚stelesňujúca funkcia zmyslov‘, čo znamená, že človek konkrétnou telesnou prácou dáva svojmu svetu zmysel.“[23]

Plessner pokračuje aj smerom k politickej antropológii, ktorej obsahom má byť konzekventné dopracovanie antropologických východísk a určité naplnenie cieľa samotnej antropológie: „genealógia politického života vyplývajúca zo základného usporiadania človeka ako pôvodnej jednoty ducha, duše a tela podľa meradiel teórie o pudoch a vášňach... zamyslenie nad vzájomnými závislosťami v štrukturovaní ľudskej povahy, tzn. nad spolupôsobením fyzických orgánov, psychiky a tela a nad hierarchiou medzi rozumom, vôľou a vášňou aj v štáte a pospolitosti“.[24] V tomto pokračovaní by sme azda mohli nájsť aj aktualitu tohto projektu, keďže vychádza z konfigurácie žitej skúsenosti.

Literatúra

- Biemel, M.: Einleitung des Herausgebers. In: Edmund Husserl: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Zweites Buch. Haag: Martinus Nijhoff 1952, s. VIII – XX.
- Gajdoš, J.: Hraní a performance. In: *Disk*, roč. 4., č. 24, 2008, s. 28 – 38.
- Gauss, E. M., Felgenhauer, K.: Meziprostory: K čemu jsou filosofické performance? In: *Filozofia*, roč. 68, č. 5, 2013, s. 402 – 411.
- Husserl, E.: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Zweites Buch. Haag: Martinus Nijhoff 1952. Čes. preklad *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filosofii*. Praha: OIKOYMENH 2006.
- Hyvňar, J.: Herectví jako antropologický experiment. In: *Disk*, roč. 7, č. 24, 2008, s. 6 – 20.
- Krüger, H.-P.: The Nascence of Modern Man. Two Approaches to the Problem – Biological Evolutionary Theory and Philosophical Anthropology. In: Jos de Mul (ed.): *Plessner's Philosophical Anthropology. Perspectives and Prospects*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2014, s. 57 – 77.
- Lipták, M.: Depth as Nemesis: Merleau-Ponty's Concept of Depth in Phenomenology of Perception, Art and Politics. In: *Human Studies*, roč. 44, č. 2, 2021, s. 255 – 281.
- <https://doi.org/10.1007/s10746-021-09574-7>.

Mul, J. de: Artificial by Nature. An Introduction to Plessner's Philosophical Anthropology. In: Jos de Mul (ed.): *Plessner's Philosophical Anthropology. Perspectives and Prospects*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2014, s. 12 – 37.

Plessner, H.: K antropologii herce. In: *Disk*, roč. 7, č. 24, 2008, s. 21 – 28.

Plessner, H.: *Philosophische Anthropologie. Lachen und Weinen, Das Lächeln, Anthropologie der Sinne*. Bern: S. Fischer Verlag 1970.

Plessner, H.: *Moc a ľudská povaha*. Hronka 2015, s. 11 – 141.

P o z n á m k y

[1] Plessner, H.: K antropologii herce. In: *Disk*, roč. 7, č. 24, 2008, s. 28.

[2] Porov. úvod Marly Biemel k druhej a tretej knihe *Ideí* (z roku 1952, s. VIII – XX). Steinová a Landgrebe spracovávali Husserlove rukopisy, pripravovali ich opisy a vkladali Husserlove poznámky a prepracovania. Na novom vydaní *Ideen II* v rámci zväzku Husserlian *Urfassung von Ideen II und Ideen III* pracuje Dirk Fonfara. Porov. aj Edičnú poznámku českého prekladu *Ideí II* (2006, s. 379 – 380). *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*. Zweites Buch. Haag: Martinus Nijhoff 1952. Čes. preklad *Ideje k čistej fenomenologii a fenomenologickej filosofii II*. Praha: OIKOYMENH 2006.

[3] Porov. Heidegger, M.: *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH 1996, s. 65. „Toto skúmanie je ďalekosiahlo prehĺbené v druhej časti *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*... Po tomto prvom rozpracovaní sa Husserl týmto problémom venoval ešte dôraznejšie a podstatnú časť z toho priniesol vo svojich freiburských prednáškach.“

[4] Porov. Husserl, E.: *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie*, c. d., §§ 45 a n

[5] Husserl, E.: *Ideje k čistej fenomenologii a fenomenologickej filosofii*, c. d., s. 153.

[6] Husserl, E.: *Ideje k čistej fenomenologii a fenomenologickej filosofii*, c. d., s. 140 a s. 156.

[7] Husserl, E.: *Ideje k čistej fenomenologii a fenomenologickej filosofii*, c. d., s. 157.

[8] To, že tu prevláda viac konštitutívny záber skúmania, vyplýva z vnútornej dynamiky fenomenologickej analýzy u Husserla. Oproti tomu napríklad u Merleau-Pontyho prevažuje obsahový záujem, ako na to poukazuje Michal Lipták v článku Depth as Nemesis: Merleau-Ponty's Concept of Depth in Phenomenology of Perception, Art and Politics (In: *Human Studies*, roč. 44, č. 2, 2021, s. 255 – 281). K takémuto druhu analýzy by sme mohli predbežne priradiť aj Plessnera.

[9] Budeme sa opierať o výber z Plessnerových textov venovaných výrazu a herectvu.

[10] Plessner, H.: *Philosophische Anthropologie. Lachen und Weinen, Das Lächeln, Anthropologie der Sinne*. Bern: S. Fischer Verlag 1970, s. 16.

[11] Plessner, H.: K antropologii herce, c. d., s. 22.

[12] Plessner, H.: K antropologii herce, c. d., s. 23. Porov. aj: „Excentrická pozícia ‚sprostredkovanej bezprostrednosti‘ znamená, že sme, ale nevládneme sebou priamo, presnejšie, ako konštatuje Jan Patočka, vládne sebou ‚okružnou cestou‘, sprostredkovane konaním alebo rečou a v dialógu... ‚Okružná cesta‘ znamená, že skúsenosť seba sa deje prostredníctvom iných ľudí a okolia, otvorenosti voči svetu. Či je to svet reálny, odraz v zrkadle, svet umenia a divadla, alebo svet mŕtvych, to už záleží na koncepciách vonkajšej skutočnosti.“ Hyvnar, J.: Herectví jako antropologický experiment. In: *Disk*, roč. 7, č. 24, 2008, s. 10.

[13] Plessner, H.: K antropologii herce, c. d., s. 25.

[14] „Z tohto pohľadu Plessner kritizuje ako romantický ideál úplnej integrácie individua a spoločenstva, ako aj koncepciu odcudzenia u Frankfurtskej školy, ktorá je založená na tomto ideáli“ (Mul, J. de: Artificial by Nature. An Introduction to Plessner's Philosophical Anthropology. In: Jos de Mul (ed.): *Plessner's Philosophical Anthropology. Perspectives and Prospects*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2014, s. 26).

[15] Krüger, H.-P.: The Nascence of Modern Man. Two Approaches to the Problem – Biological Evolutionary Theory and Philosophical Anthropology. In: Jos de Mul (ed.): *Plessner's Philosophical Anthropology. Perspectives and Prospects*. Amsterdam: Amsterdam University Press 2014, s. 67.

- [16] Plessner, H.: K antropologii herce, c. d., s. 27.
- [17] Plessner, H.: K antropologii herce, c. d., s. 26.
- [18] Plessner, H.: K antropologii herce, c. d., s. 27.
- [19] Porov. Gauss, E. M., Felgenhauer, K.: Meziprostory: K čemu jsou filosofické performance? In: *Filozofia*, roč. 68, č. 5, 2013, s. 408.
- [20] Gajdoš, J.: Hraní a performance. In: *Disk*, roč. 4., č. 24, 2008, s. 28.
- [21] Gajdoš, J.: Hraní a performance, c. d., s. 32.
- [22] Porov. Gauss, E. M., Felgenhauer, K., c. d.
- [23] Porov. Gauss, E. M., Felgenhauer, K., c. d., s. 405.
- [24] Plessner, H.: *Moc a lidská povaha*. Hronka 2015, s. 13.

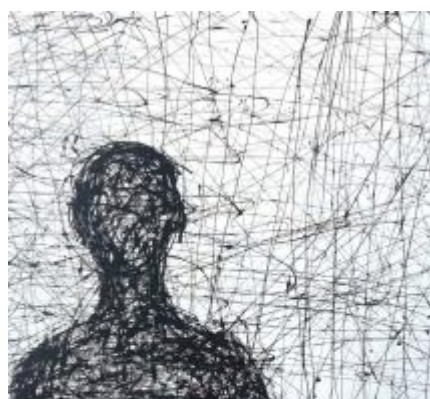
Tento text vznikol na Filozofickom ústave SAV v Bratislave ako súčasť riešenia projektu APVV Filozofická antropológia v kontexte súčasných kríz symbolických štruktúr č. APVV-20-0137.

Jaroslava Vydrová, PhD.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
811 09 Bratislava
e-mail: jaroslavavydrova@gmail.com

O pestrosti a aktuálnosti fenomenológie

Marcel Šedo

Šedo, M.: O pestrosti a aktuálnosti fenomenológie. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Jaroslava Vydrová
STRUČNÝ ÚVOD DO FENOMENOLOGIE
O FENOMÉNE

Jaroslava Vydrová: *Stručný úvod do fenomenológie. O fenoméne.*

Trnava: FF TU, 2020, 67 s.

Jaroslava Vydrová sa dlhodobo a systematicky venuje filozofickému odkazu Edmunda Husserla i nasledovníkom a rozvíjateľom jeho fenomenológie, najmä z nemeckej jazykovej oblasti. Spomeňme tu aspoň využitie antropologických koncepcií Helmutha Plessnera pre skúmanie expresie umeleckého diela v knihe *Výraz, dielo, telesnosť* (2020), filozofie Martina Heideggera pre skúmanie otázky bytvia a pod. Jej najnovšia publikácia *Stručný úvod do fenomenológie. O fenoméne* prináša isté zhrnutie a zároveň časovú i priestorovú extenziu týchto tendencií. J. Vydrová vo svojej vysokoškolskej učebnici totiž ukazuje rôzne možnosti skúmania a využitia fenoménu a fenomenológie. Očividnou snahou tu teda nie je hĺbková analýza fenomenologických pojmov, otázok a problémov, ako to u autorky býva zvykom, ale skôr otváranie, osvetľovanie a uvádzanie do najrôznejších kontextov a okruhov. Snaží sa tak ukázať fenomenológiu ako pestrú a najmä aktuálnu filozofiu, ktorá sa neustále rozvíja a tiež zapája do debát o súčasnej spoločnosti a najmä umení. Popri Husserlovi a Heideggerovi sa v učebnici objavujú aj francúzski (Maurice Merleau-Ponty, Jean-Luc Marion, Michel Henry, Marc Richir), prípadne ďalší súčasní fenomenológovia (Bernhard Waldenfels, Anthony Steinbock).

Samotná kniha je rozdelená na štyri časti. Prvá oboznamuje čitateľa so základnými údajmi, napríklad so životom a dielom zakladateľa fenomenológie Edmunda Husserla v kontexte dobovej politickej a duchovnej situácie. Ukazuje tiež základné princípy, problémy a tendencie fenomenológie, pričom upozorňuje na ich význam pre dnešok, napríklad pri probléme naturalizácie poznania, emocionality či konania (s. 9).

Kedže samotný prirodzený, žitý svet sa v modernej dobe stal nezrozumiteľným (s.11), fenomenológia musela podľa autorky obrátiť pozornosť k zmyslovému vnímaniu sveta, ktorého sme súčasťou (s.12).

Z tohto obratu vyplýva aj prirodzenejší vzťah fenomenológie k umeniu, ktorý J. Vydrová ukazuje na dobových modernistických hnutiach (napríklad na kubizme, ktorého vzťah k fenomenológii pozorovala už vo svojom staršom texte *Výraz, dielo, telesnosť*). Medzi ďalšie okruhy fenomenológie patrí i to, ako vidíme okolitý svet a čo všetko kladieme medzi nás a veci (s.12). Tým si filozofia a umenie robia protislužby, zdôrazňujú vzájomnú legitimitu a umožňujú nám vnímať veci, na ktoré máme sklon zabúdať.

Druhá časť knihy vstupuje takpovediac dovnútra myslenia Edmunda Husserla a Martina Heideggera a ukazuje dva rôzne pohľady na fenomén. Aj tu sa chce autorka pridržať snahy o problematizovanie a pýtanie sa, nie o postulovanie definícií. Zároveň oboznamuje čitateľa s pojmami ako eidetická a fenomenologická redukcia, epoché, bezpredsudkovosť – a ukazuje tri cesty, ktorými sa môže fenomenológia pri skúmaní fenoménov uberať – karteziánska, ontologická a psychologická (s. 22). Ďalším okruhom je sú tri fenomenologické pohľady na fenomén (statický, genetický a generatívny, s. 28). Súčasne tu získavame prvé interpretácie povahy fenoménu zo stranu Heideggera a Husserla, pri ktorých ide o odhalenie predsudkov a zdanlivých základov (s. 32). Veľkým pozitívom je oboznámenie čitateľov aj s nie veľmi známymi prácami Edmunda Husserla, ktoré vychádzali až po jeho smrti. V rôznych publikáciách snažiacich sa o uvedenie čitateľov do fenomenológie a myslenia Edmunda Husserla zväčša nejde o bežný jav, častejšie sa pracuje so „základnými textami“ (pozri napríklad kapitoly o Husserlovi v Petříčkovom *Úvodu do súčasnej filozofie*, 1992).

V tretej časti sa autorka presúva viac do súčasnosti a zameriava sa na problémy javenia, vnímania a dávania, teda na problém plytkých, hlbokých, minimálnych, chudobných či príliš nasýtených fenoménov (s. 34). Poukazuje tu napríklad na analýzu telesnosti a „pred-objektívneho pri vnímaní“ u Merleau-Pontyho, asubjektívnu fenomenológiu Jana Patočku, hyperbolickú epoché u Marca Richira, proti-redukciu u Michela Henryho a na proti-metódu u Jean-Luc Mariona (s. 35 – 36). V tejto neskoršej fáze sa fenomenológovia vzdávajú metód, postojov apriori aj základných fenomenologických činiteľov (s. 37). Problémom tejto časti môže byť, najmä (ale nielen) s ohľadom na študentov, pre ktorých je učebnica určená, istá kusosť informácií, ktorá skôr zahmlieva než uvádza čitateľa do diel jednotlivých filozofov.

Inou dôležitou témou publikácie sú mimoriadne (saturované alebo naopak chudobné) fenomény, ako sú napr. „...zvíra a automat alebo fenomény spánku, iných svetov (...), Boha...“ (s. 38). Tu autorka vychádza z Waldenfelsa, Steinbocka a Berneta a na analýzach viacerých takýchto fenoménov azda najvýstižnejšie ukazuje pestrosť a aktuálnosť fenomenologickej analýzy. Zároveň sa tu opäť ukazuje podnetnosť vzťahu medzi umením a fenomenológiou.

Vyvrcholením Vydrovej snáh je potom poukázanie na prepájanie fenomenológie a umenia, ústiace až do akejsi syntézy, v ktorej sa hranice medzi oboma oblasťami vytrácajú, pričom cieľom tu je, rovnako ako v predchádzajúcich kapitolách, umožnenie vnímania „nezastretej reality“. Kľúčovými zložkami sú tu potom problémy udalosti, stávania sa, zrkadlenia (s. 50), kde sa objavujú nové a neprebádané oblasti fenomenológie, ktoré azda najlepšie môžu motivovať (nielen) študentov k vytváraniu vlastnej (pôvodnej) filozofie. Súčasne táto učebnica poskytuje aj istý náčrt možností fenomenologického vnímania a interpretácie minulých i súčasných druhov umenia, ako sú obrazy, happeningy, landart či performancia (s. 53), a to nielen prostredníctvom ukážok z Husserla (s. 49) a ďalších spomenutých fenomenológov (s. 46 – 47), ale aj prostredníctvom autorkiných vlastných interpretácií diel Vladimíra Kordoša (s. 54) a Andreja Haršányho (s. 55). Práve v tejto kapitole sa azda najsilnejšie ukázala tendencia k upúšťaniu od „silného“ subjektu k akémusi poľu fenomenálnych možností, v ktorom musíme komplikovane a tvorivo hľadať a objavovať súradnice. Čiže k najsúčasnejšej fenomenológii.

Uvádzanie do fenomenológie prebieha u J. Vydrovej v podobe akéhosi vrezania sa do dejín fenoménu či prevracania fenoménu v rukách, vďaka čomu sa v takto „vyrezanom“ a preskúmanom priestore odhaľuje téma v najrôznejších a často nečakaných podobách a súvislostiach. Zároveň tiež platí, že

nielen odrazový mostík, čo je pri historickom exkurze o fenomenológii samozrejmé, ale aj kostra celej publikácie sú vytvorené primárne z Husserlovho odkazu. Súčasne je previazanosť jednotlivých kapitol ešte posilnená vzťahom fenomenológie a umenia. Aj vďaka tejto ukotvenosti v Husserlovi a umení zostáva kniha aj napriek svojej pestrosti konzistentná. V neposlednom rade práve na príklade umenia ukazuje tie najzaujímavejšie a očividne aj najplodnejšie cesty, ktorými sa môže fenomenologický výskum uberať, vďaka čomu sa kniha môže stať zaujímavým príspevkom nielen pre študentov prvého a druhého stupňa filozofie, ale aj pre skúsenejších filozofov, prípadne pre výskumníkov z príbuzných odborov.

Mgr. Marcel Šedo
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
e-mail: marcel.sedo1@gmail.com

Otis Laubert: Spiace idey

Annamária Juhásová

Juhásová, A.: Otis Laubert: Spiace idey. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Slovenský výtvarník Otis Laubert sa narodil v roku 1946 vo Valaskej na strednom Slovensku. V rokoch 1961 – 1965 študoval na Strednej škole umeleckého priemyslu v Bratislave. Od 70. rokov pôsobil na neoficiálnej umeleckej scéne, je členom výtvarnej Skupiny A-R. Prvýkrát samostatne vystavoval v roku 1981 v Dome kultúry v Orlovej. Po roku 1989 začal vystavovať v domácich aj zahraničných galériách (*40 českých a slovenských umelcov*, Paríž 1990) a zúčastňovať sa medzinárodných výtvarných sympózií (*Metropolis*, Berlín 1991; *Umelci strednej a východnej Európy*, Pittsburgh 1995). V roku 2001 vyšla jeho knižná monografia s názvom *Otis Laubert, Askét bez obmedzenia*, ktorej autorkou je teoretička Jana Geržová. V období rokov 2015 – 2016 prevádzkoval v Bratislave vlastné Otis Laubert Museum (zdokumentované v katalógu *Otis Laubert Museum*, 2016). Je držiteľom ceny nadácie Tatra banky za výtvarné umenie za rok 2015. Dodnes aktívne tvorí a vystavuje doma aj v zahraničí (*Vlajkonoš si zobral kartografku*, Berlín, 2007; *Omrvinky z Knulpovej kapsy*, Liptovský Mikuláš, 2008; *Zvláštny výber*, Bratislava, 2010; *Voľným krokom kumštom*, Nové Zámky, 2016; *Kaleidoskop*, *Hranice na Moravě*, 2018; *Systém i hra*, Klatovy, 2020).

Otis Laubert, nasledovník ideí dadaizmu, pop-artu a konceptuálneho umenia, pracuje s netradičnými výtvarnými materiálmi, ktoré nachádza v predmetoch z bežného života (hrebeň, vlajka, sviečka, zips, kniha, bicykel a pod.) alebo ich fragmentoch (úlomok detskej hračky, ručička z hodínok), polotovaroach (obrazové rámy, vodovodné trúbky), ale aj absurdnejších veciach ako krovky exotického hmyzu či ohryzky kukuríc. Z nich komponuje svoje objekty, asambláže a koláže. Cez umelecké diela, ktoré takto vznikajú, k nám prehovára jazykom založeným na poetickosti, parafráze a slovnej hre.

Výstava *Spiace idey* (14. 10. – 21. 11. 2021, Galéria Jána Koniarka v Trnave) priniesla výber z aktuálnej tvorby Otisa Lauberta. Výtvarník zároveň prvýkrát prezentoval návrhy nerealizovaných nápadov, ktoré si celý život zaznamenáva do svojich *denníkov*.

Jednou z obľúbených tvorivých činností Otisa Lauberta je listovanie v obrázkových encyklopédiách o umení, rozličných kultúrach či prírode. Objavuje v nich nekonečné množstvo impulzov a asociácií, ktoré podnecujú vznik výtvarných nápadov. Podobný tvorivý stimul zažíva aj pri návštevách výstav a pamiatok, ale aj cestovaní, keď ho zasa najviac zaujímajú zvláštnosti jednotlivých miest.

Na základe inšpirácie z videného v knihách či galériách vznikla aj skupina diel umiestnených v priestore na prízemí. Ich spoločným motívom je reakcia na výtvarné umenie, či už staré, moderné alebo súčasné, na slávne umelecké diela, na tvorbu konkrétnych výtvarníkov, umelecké smery alebo významné postavy z dejín umenia.

Otis Laubert využíva princíp privlastnenia si existujúceho umeleckého diela a jeho použitie ako základu pre vznik vlastného. Dotvára plagátové reprodukcie slávnych malieb a sôch (*Že je ten Lorenzo nádherný?*, 2016), vystrihuje a používa fotografie z kníh (*Všetci odišli*, idea 2004, realizácia 2021) a digitalizované diela necháva upravovať v grafickom programe (*Mária Magdaléna, za slobodna Botticelliová*, idea 2018, realizácia 2021). S už typickou trúfalou hravosťou si prisvojuje ikonické diela renesančného umenia a ich aktérov, antické božstvá a kresťanských svätcov, angažuje vo vlastných príbehoch (*História a Dioklecian nám to neodpustia, ako sa mohlo stať, že sme si ho pomýlili*, 2016; ďalej *Naša flotila spozornela, keď zaznel poplašný signál MUŽ CEZ PALUBU. Okamžite sme spustili všetky záchranné člny*, idea 2017, realizácia 2021; *Na každý ples si dávam inú*, idea 1972, realizácia 2021; alebo *Na našu kliniku ho priviezli neskoro, už sa nám ho nepodarilo zachrániť*, idea 2019, realizácia 2021). Často využíva princíp narážky, nepriameho odkazu na tvorbu iných výtvarníkov. Svoje diela komponuje z predmetov a materiálov, ktoré evokujú ich výtvarnú techniku, maliarsky rukopis či typické témy. Príkladom je séria *Svetové hviezdy* (idea 1979, realizácia 2017 – 2021), v ktorej na okrajoch obrazov imituje tvorbu svetoznámych výtvarníkov, alebo asambláž *Druhý dopis Tristanovi Tzarovi* (idea 2004, realizácia 2016), kde pomocou zozbieraných predmetov s rozličnými nápismi napodobňuje poetiku náhodného spájania slov typickú pre dadaistickú poéziu. Laubertova tvorba je so slovom úzko prepojená. Pochopiť významy jednotlivých diel je totiž niekedy takmer nemožné bez znalosti ich názvu. V prípade objektu *Žeriem tie Picassove sochy* (idea 1993, realizácia 2017) je vzťah k názvu až prekvapivo doslovný.

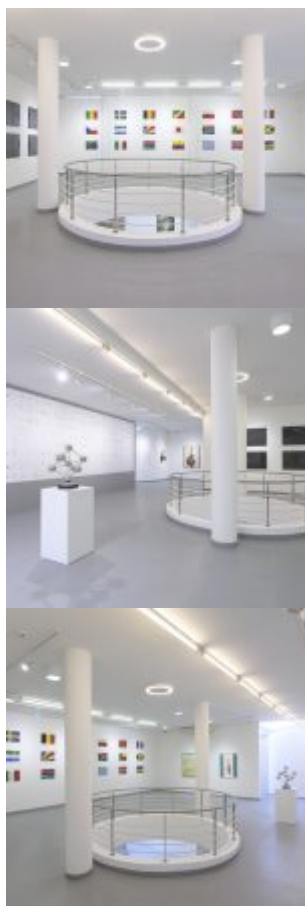

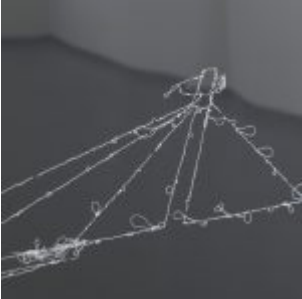

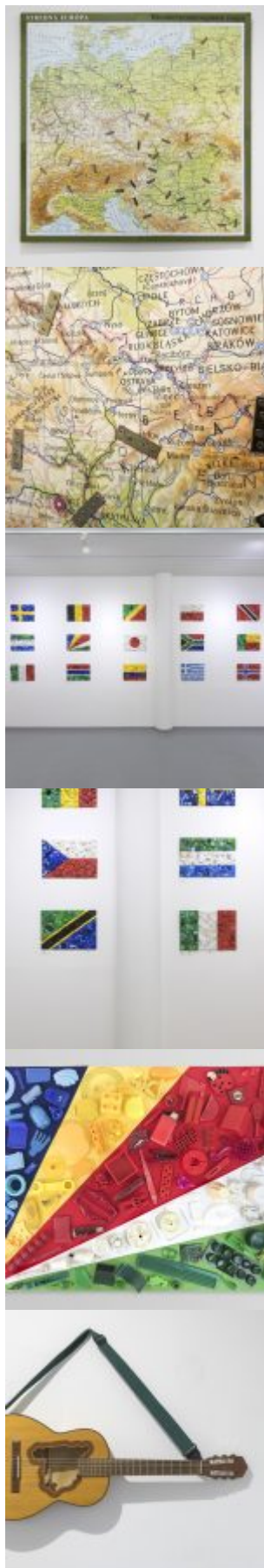
Ďalšie práce predstavujú tematicky rôznorodú skupinu, pričom niektoré reprezentujú dlhodobo rozvíjané témy v Laubertovej tvorbe, ako vlajky či mapy.

Geografia, atlasy a cestopisy sú pre Lauberta zdrojom príbehov a úvah, ktoré tlmočí prostredníctvom svojich diel (*Týmto ľuďom by mal Francisco Pizarro a jeho ľudia vrátiť to peruánske zlato, s ktorým sa dnes pýšia Španieli*, 2020 – 2021; alebo *Upevňovanie vzťahov*, idea 2018, realizácia 2020). Z atlasov však čerpá najmä vizuálne podnety, ako sú tvary siluet štátov (*Vlastným jedinú pravú španielku na svete*, idea 2010, realizácia 2017), panorámy miest (*Bratislava ako vyšitá*, idea 2019, realizácia 2021), či farebnosť a geometria vlajok.

Zatiaľ čo niektoré diela predstavujú výzvu výtvarníka voči divákovi, ako napr. objekt *Neserte nám na Brusel* (2006), ktorý je apelom na zvýšenie spoločenského povedomia o historickom úspechu Československa na svetovej výstave Expo 58 (1958) v Bruseli, v iných naopak autor ponúka nahliadnutie do vlastného prežívania (hoci aj pomyselného). Príkladom je asambláž *Hneď potom, ako ma neprijali na Berklee* (idea 2018, realizácia 2021), ktorou sa Laubert štylizuje do role uchádzača o štúdium na najprestížnejšej hudobnej škole na svete.

Okrem súčasnej tvorby priniesla výstava aj nevšedný uhol pohľadu na Laubertovu prácu. Popri fyzicky realizovaných výtvarných dielach totiž existuje aj druhá línia jeho tvorby, v súvislosti s výtvarníkom spomínaná, no nezverejňovaná. Predstavujú ju záznamy vlastných výtvarných nápadov v malých zápisníkoch, ktoré starostlivo uchováva, aby ich mohol pri vhodnej príležitosti realizovať.

Otis Laubert sa po svete pohybuje s malým zápisníkom zastrčeným v zadnom vrecku nohavíc či v taške a zaznamenáva si doň nápady vyvolané prostredím a zážitkami. Niektoré sú zatiaľ len zárodkami, snahou o zachytenie prvotnej myšlienky, zatiaľ čo iné už predstavujú hotový návrh, podľa ktorého by sa hneď dalo vytvoriť umelecké dielo. Tak či onak, Laubert si zapisuje každý svoj nápad. Už dlhé roky nimi zaplňa tzv. *denníky*, alebo aj *poznámky*, ako ich niekedy nazýva, a tie dnes ukrývajú už viac ako desaťtisíc nápadov.

Laubertove najstaršie denníky pochádzajú z druhej polovice 60. rokov. Niekoľkoročné obdobie po skončení strednej školy strávil v slobodnom bítnicko-futbalovom duchu. Žil v Bratislave striedajúc provizórne bývania a brigády a jeho hlavným záujmom bolo naplno prežiť deň. Ak tvoril, tak len veľmi sporadicky. Keďže nemal vlastné bývanie a priestor na prácu, jeho príležitostná výtvarná činnosť bola obmedzená len na malé formáty a nenáročné výtvarné techniky. Vznikali najmä kresby, koláže a asambláže. Oslovený pop-artom, Fluxusom a prvými zážitkami z happeningov skúšal tvoriť aj v tomto duchu. Návrhy v denníkoch z tej doby však dokazujú, že jeho predstavivosť siahala aj ďalej, ku konceptu, performancii či land-artu, a prichádzal aj s odvážnymi a momentálne ťažko uskutočniteľnými nápadmi – navrhoval rozmerné asambláže a sochy, výtvarné zásahy do architektúry alebo priestorové inštalácie. Svoje tvorivé myšlienky intuitívne zachytával do zápisníkov, hoci ešte nie s vedomým zámerom zhmotniť ich v budúcnosti do podoby umeleckých diel.

Zmena režimu po roku 1989 priniesla Laubertovi množstvo ponúk na vystavovanie a účasť na výtvarných sympóziách doma aj v zahraničí. Popri novej tvorbe začal aktívne realizovať aj staršie nápady z denníkov. Aby predišiel nejasnostiam pri časovom zaradení takto vytvorených diel, zaviedol vlastný spôsob dvojitého datovania, pri ktorom uvádza *dátum vzniku idey* a *dátum realizácie diela*.

Dnes už je zrejmé, že kvôli obrovskému množstvu nápadov Otisa Lauberta zostane väčšina z nich zachovaná len v podobe *spiacich ideí* v denníkoch. S vedomím, že tak by sa verejnosť o nich nikdy nedozvedela, rozhodol sa publikovať ich knižne.

Denníky však slúžili ako jeho súkromný archív a neboli nikdy určené na prezentáciu. Vznikali napríklad počas cesty električkou, pri práci v zamestnaní, na lavičke v parku či ležiac pri nočnej lampe, a tomu zodpovedá aj ich podoba. Kresby sú skôr náznakové a rukopis nedbanlivý. Pre všetkých okrem samotného autora je väčšina zápiskov a kresieb nezrozumiteľná, a tak by ich publikovanie nesplnilo stanovený cieľ, ktorým je sprostredkovať idey divákovi.

Preto sa Otis Laubert pustil do rozsiahleho projektu s cieľom prekresliť všetky stránky z denníkov na samostatné hárky papiera formátu A4 a až v tejto podobe ich publikovať. Detailné kresby zhotovuje ceruzkou, niektoré dotvára farebnými pastelkami a s dôrazom na čitateľnosť píše všetky poznámky paličkovým písmom.

Výstava *Spiace idey* prezentovala vybranú vzorku z denníkov Otisa Lauberta v podobe expozície 296 kusov návrhov.

„DÁMSKE ŠATY PÁNISKÝ VZOR“

/ŠATY UŠITÉ Z PÁNISKÝCH KRAVÁT/

24.4.1987

„SVETLÁ CHAPKY“

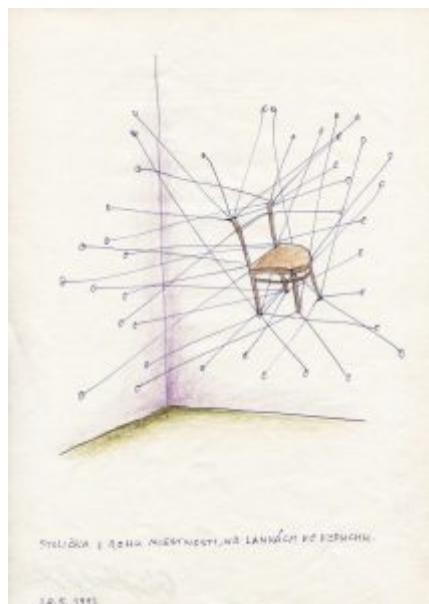
TIENIDLA V TVARE RYBKY

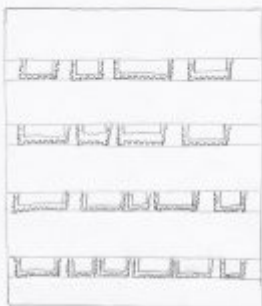
25.4.2007

„NIKTORÉ VEČI MA PRISVETLU, AKAZUJEME IM“

28.4.2007

„CHRÁNIM ICH PRED POŠKODENÍM.“

/ZREZANÉ ZNÁMKY/

MAR. 1979

ZFONE

JAN. 1970

KEĎ BUDÚ MRAKODRAPY VYŠŠIE
A HUSTEJŠIE, BUDE SA ZEMEGUČA
PODOBAŤ SLNKU

DEC. 1973

„VSTUP, AK SI PERIADNY.“

/ROHOŽKA, DO NEJ VKLADAŤ FAREBNÉ PLASTY,
BAVLNKY, STANIOL ATD./

13.12.2018

„MÁRIA MAGDALÉNA ZA SLOBODNA
BOTTICELLIQVÁ.“

/TELO ZAKRYTÉ VLASMI/

28.2.2019

„BYVANIE V ZÁŽITOK“

ЗНАХОДКА РЕЗУЛЬТАТОВ ПОИСКА

6.10.2025

Literatúra

JUHÁSOVÁ, Annamária: *Spiace idey, Katalóg k výstave*. 1. vyd. Trnava : Galéria Jána Koniarka, 2021.

68 str. ISBN 978-80-85123-90-8.

JUHÁSOVÁ, Annamária: *Spiace idey, Denníky Otisa Lauberta, 1, zväzok*. 1. vyd. Bratislava: Kreatívne združenie Otisa Lauberta, 2021. 352 str. ISBN 978-80-974048-0-2.

Annamária Juhásová

O. z. Kreatívne združenie Otisa Lauberta

e-mail: annamariajuhasova@gmail.com

Autori fotografií: Adam Šakový, Otis Laubert

Aristotelova etika ako teleologicko-eudaimonistický obraz sveta a človeka: filozoficko-tematický rozvrh a textová evidencia *Ethica Nicomachea* I, 1094a 1 - 1097b 21

Andrej Kalaš

Kalaš, A.: Aristotelova etika ako teleologicko-eudaimonistický obraz sveta a človeka: filozoficko-tematický rozvrh a textová evidencia *Ethica Nicomachea* I, 1094a 1 - 1097b 21. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Aristotle's Ethics as Teleological-Eudaimonistic View of the World and Man: Philosophical-Thematic Project and Textual Evidence *Ethica Nicomachea* I, 1094a 1 - 1097b 21

The paper aims to trace teleological and eudaimonistic tendencies in the ethics of Aristotle. We argue that these two philosophical elements are stable and ubiquitous constituents of Aristotle's ethical thought. In the first part of the paper, we offer a selective survey of relevant ethical attitudes from *Nicomachean Ethics* with the scope to demonstrate the two philosophical dimensions of the Aristotle's philosophy. In the second part, we offer a modern translation of the very beginning of *Nicomachean ethics* accompanied by philosophical commentary in order to provide a first-hand access to the Aristotelian thought.

Keywords: Aristotle, teleology, eudaimonia, *Nicomachean Ethics*, virtue

1. Úvod: Aristotelés ako etický mysliteľ

Aristotelova *Etika Nikomachova* sa tradične udržuje na prvých miestach v rebríčku najčítanejších kníh antiky. Etická koncepcia najuniverzálnejšieho mysliteľa antiky by sa dala označiť dvoma základnými charakteristikami: je teleologická a eudaimonistická. Teleológia (z gr. τέλος: výsledok, završenie, naplnenie, cieľ) je presvedčenie, že tak v prírode ako aj v ľudskej sfére všetko smeruje k nejakému účelu, cieľu, završeniu. Hoci termín „teleológia“ je anachronizmom a v Aristotelových spisoch ho nenájde, starogrécky výraz τέλος má výrazne antropomorfný[1] charakter. Svedčí o tom sémantické pole uvedeného termínu, ktorý súvisí s gréckym slovesom τέλλω (završujem, uskutočňujem, vykonávam). Slovo τέλος preto v zásade označuje tendenciu k naplneniu, uskutočneniu, teda aj „účinnosť“ či „platnosť“, ktorá je dokonca spájaná s autoritou úradu, nezvratnosťou osudu či povinnosťou vymáhanou štátom v podobe dane alebo inej povinnej, napríklad vojenskej služby. Všetky tieto významy, ktoré možno pekne sledovať v chronologickej postupnosti použitia u jednotlivých gréckych autorov od Homéra až po neskorú antiku,[2] tendujú k filozofickému významu uskutočnenia, naplnenia či konca, ktorý predstavuje naplnenie ideálneho stavu v danej oblasti. A práve toto je význam účelu, s ktorým operuje jednak Aristotelova fyzika v podobe finálnej príčiny (τὸ οὗ ἕνεκα)[3] jednak Aristotelova etika[4] postulujúca cieľ, ku ktorému má smerovať všetko naše konanie a rozhodovanie (πρᾶξις τε καὶ προαίρεσις).[5] Celá Aristotelova etika je totiž o hľadaní tohto cieľa všetkého ľudského smerovania. Akosi prirodzene a takmer znenazdajky

Aristotelés identifikuje tento univerzálny cieľ (οὐπάντ' ἐφίεται) ako dobro (τάγαθόν), no v zápätí dodáva, že prirodzene existuje pluralita v cieľoch, dobrách a vôbec snaženiach jednotlivých ľudí. Dobro, o ktoré sa snaží každý jeden človek, totiž závisí od jeho vrodenej povahy, výchovy, životných vzorov, intelektovej úrovne a od mnohých iných empirických faktorov, ktoré nemožno celkom preskúmať.[6]

Prinajmenšom dvoma vecami si je však Aristotelés celkom istý: 1. ciele u každého človeka sú hierarchicky usporiadané od čiastkových, partikulárnych a podružných až po tie najvyššie, ktorým slúžia predchádzajúce ako sprostredkujúce medzistupne,[7] 2. najvyšším cieľom v tejto hierarchii cieľov – vlastne dobier, pretože psychologicky je každý cieľ väčším či menším „dobrom“ – je pre každého človeka to najvyššie dobro, za ktoré iste každý považuje blaženosť (εὐδαιμονία). Hoci skoro pre každého znamená čosi iné, všetci sa asi zhodneme s Aristotelovým prvotným a predbežným vymedzením blaženosti, keď filozof priam lakonicky povie, že znamená „dobre žiť a dobre sa mať“ (τὸ δ' εὖ ζῆν καὶ τὸ εὖ πράττειν)[8]. Toto vymedzenie je pre Aristotela dôležité aj z metodologického hľadiska, pretože ukazuje ľudskú tendenciu k blaženosti ako niečo univerzálne, niečo, na čom sa všetci napriek našim rozdielnym konceptom života zhodneme. Aristotelés preto aj na tomto mieste postupuje svojou osvedčenou metódou smerom od toho, čo je „známe pre jednotlivcov“ (τὰ ἐκάστοις γνῶριμα) k tomu, čo je „známejšie o sebe“, „známe z hľadiska prirodzenosti“ či „celkovo známe“ (τὰ τῇ φύσει γνῶριμα, τὰ ὅλως γνωστά).[9] Práve tento metodologický postup mu umožňuje uchopiť jednotný a spoločný menovateľ pre rozmanité koncepcie blaženosti.

Ďalšou základnou charakteristikou blaženosti by okrem iného malo byť to, že pridaním žiadneho iného dobra ju nemožno stupňovať, pretože inak by nebola tým najvyšším dobrom, o ktoré nám ide. Žiadame si ju preto samu osebe a preto je niečím dokonalým a sebestačným (τέλειον, αὐταρκες).[10] Všetko nasvedčuje tomu, že spomínané dve charakteristiky, „teleologizmus“ a „eudaimonizmus“, sú naozaj dve základné vlákna, z ktorých je upradená Aristotelova etika.

V príspevku, ktorý predkladáme, sa pokúsime priblížiť tieto dva momenty jednak „zhora“, a to priblížením niektorých tém, téz a pojmov Aristotelovej etiky všeobecne, jednak „zdola“, a to pohľadom priamo do centra Aristotelovho myslenia v podobe vedecky komentovaného moderného[11] prekladu úvodných častí *Etiky Nikomachovej*. Naším ďalším cieľom tiež bude poukázať na veľkú mieru empirizmu a naturalizmu v Aristotelových etických úvahách. Filozofove úvahy sú vedené z pozície reálneho človeka, antického či nášho súčasníka, ktorý má univerzálne ľudskú potrebu dosahovať v živote blaženosť. Aristotela bude zaujímať tak názor bežných ľudí (οἱ πολλοί), ktorí vo svojom životnom koncepte blaženosti nezriedka chybujú (βίος ἀπολαυστικός), ale aj názor osvietených mudrcov (οἱ χαριέντες, σπουδαῖοι),[12] ktorých teoretický život (βίος θεωρητικός) pre neho predstavuje vrchol ľudskej blaženosti. Obe tieto krajné vymedzenia eudaimonie ohraničujú široký diapazón životných prístupov, ktoré Aristotela filozoficky a bádateľsky zaujímajú. To, čo v nich však bude hľadať najviac, je praktická rozumnosť (φρόνησις) prakticky rozumných a čestných ľudí (φρόνιμοι, σπουδαῖοι). Rozumnosť (φρόνησις) je totiž podľa Aristotela prednosť, ktorá nám v najväčšej miere zabezpečuje blaženosť.[13] Sme presvedčení, že práve naznačený empirický prístup až naturalizmus je to, čo robí Aristotelove etické reflexie aktuálnymi v každej dobe.[14]

2. Filozoficko-tematický rozvrh *Etiky Nikomachovej* vo vzťahu k teleologicko-eudaimonistickej línii Aristotelovho myslenia

V nasledujúcej časti príspevku sa pokúsime sledovať niektoré témy, pojmy a koncepty, ktoré rozvíja Aristotelés a ukázať ich vzťah k načrtnutej dominantnej línii jeho myslenia. Kľúčovým etickým pojmom je pre Aristotela cnosť (ἀρετή), pre ktorú sa niekedy používajú aj prekladové alternatívy

„zdatnosť“, alebo „výbornosť“. [15] Podľa Aristotela je „stavom schopným voľby, ktorý sa zakladá na strede vo vzťahu k nám, pričom tento stred je vymedzený rozumom a tým, čím by ho vymedzil rozumný človek“. Vzápätí autor dodáva dôležité upresnenie, že „stred sa tu týka dvoch cieľov, z ktorých jedno je nadbytočnosťou a druhé nedostatočnosťou“. [16] Všimnime si, že cnosť je tu definovaná veľmi formálne [17] – ako stred charakterizujúci stav duše, ktorý je dispozíciou ku nejakému rozhodovaniu a konaniu. O aký stav duše ide a ako máme chápať spomínaný stred?

Spomínaný stred, ktorý je taký kľúčový pre dosiahnutie cnosti, sa podľa Aristotela týka tej časti nerozumnej duše, ktorá sa vyznačuje tým, že je „žiadostivá a celkovo túžiacia“ (τὸ δ' ἐπιθυμητικὸν καὶ ὅλως ὀρεκτικὸν). [18] Predovšetkým a hlavne táto časť našej duše predstavuje onú dispozíciu ku rozhodovaniu a konaniu. Pri etických cnostiach ide teda o aplikovanie spomínanej strednosti do tejto zložky našej duše, a to tak, že naše žiadosti a túžby následne túžia po tom, po čom naozaj túžiť majú, čiže po skutočných dobrách, nie dobrách zdanlivých. Znakom kultivovanej duše je aj to, že bude pociťovať odpor nepríjemnosť pri činnostiach, ktoré sú naozaj zlé. [19] V tomto zmysle sú túžby a žiadosti zdatného človeka uvedené do akéhosi stredného stavu, do stredu. Jeho prejavom je teda to, že pocity príjemnosti (ἡδονή) a nepríjemnosti (λύπη) budú sprevádzať príslušné správne a nesprávne činy (ἔργα). Dynamizmus našich rozhodnutí a činov bude teda saturovaný príjemnosťou a radosťou alebo, naopak, nepríjemnosťou, ktorá bude tieto činy sprevádzať. [20]

Aristotelov formalizmus a univerzalizmus spočíva aj v tom, že filozof taxatívne nevymenúva zoznam cností, [21] ale skôr podáva metódu identifikácie či návod na rozlíšenie toho, čo je a čo nie je cnosťou. Asi si uvedomoval, že lepšie ako definovať jednotlivé cnosti je opísať spôsob, ako ich v komplikovaných situáciách života uchopiť a doslovne „vymerať“. Nezabúdajme na to, že cnosti ešte nie sú samotným cnostným konaním, [22] sú len dispozíciou ku správne konaniu, k dobru, k blaženosti. [23] Veľmi dôležitým momentom v Aristotelovej definícii cnosti je pojem „stred vo vzťahu k nám“. Umiernenosť, ktorú máme teda aplikovať pri svojich emóciách, rozhodnutiach a konaní sa teda nedá definovať univerzálne alebo nejakým aritmetickým výpočtom, ale vždy musí zohľadňovať stav a potreby konkrétneho jednotlivca. Aj toto je moment, v ktorom sa zraď výrazne antropocentrický rozmer Aristotela, ktorý si uvedomuje zložitnosť človeka a potrebu individuálneho prístupu k otázke jeho dobra. [24]

Skôr ako prejdeme k analýze pojmu dobra, povedzme niečo o rozdelení cností a o tom, ako k nim možno dospieť. Cnosti delí Aristotelés na charakterové („etické“) [25] a na intelektuálne („dianoetické“). [26] Charakterová cnosť vzniká zo zvyku, teda z mnohokrát sa opakujúceho modelu konania, ktoré takto pretvára naše vnútro, naše hodnotové preferencie a stáva sa automatizmom, ktorý nasledujeme takmer bez zapojenia intelektu. Príkladom charakterových cností sú vlúdnosť (πρᾶος, πραότης), umiernenosť (σωφροσύνη) alebo štedrosť (ἐλευθεριότης), príkladom intelektuálnych zasa múdrosť (σοφία), chápanosť (σύνεσις) alebo rozumnosť (φρόνησις). [27] Intelektové cnosti sa väčšinou rodia a rozvíjajú z učenia, a preto potrebujú skúsenosť a čas. [28] Charakterové cnosti dosiahneme jednoducho tak, že budeme požadovaným spôsobom pravidelne, opakovane a často konať: vlúdny sa stane praktizovaním vlúdnosti voči svojim blízkym, umiernenými zasa praktizovaním umiernenosti v rôznych – kritických – situáciách života, štedrými zasa rozumným utrácaním peňazí, pri ktorom sa budeme na jednej strane vyhýbať lakomosti a na druhej strane márnotrastnosti. [29] Nemalú úlohu pri osvojovaní si charakterových cností má aj napodobovanie výchovných vzorov rodičov, učiteľov a vychovávateľov či recipovanie tradície. [30] Veľkou otázkou je pre Aristotela rozhodnúť, ktorý typ života je pre človeka cennejší. Je to život praktický alebo teoretický? Hoci o tejto téme budeme ešte hovoriť, dovoľujeme si poznamenať, že na

prvý pohľad by sa zdalo, že prvý typ života je skôr spojený s charakterovými, ten druhý s intelektuálnymi cnosťami. Situácia sa však komplikuje, keď si uvedomíme, že významnú úlohu pri charakterových cnostiach zohráva cnosť rozumnosti či „zdravý rozum“ (φρόνησις).^[31] Tá je však jednoznačne intelektuálnou cnosťou. Možno aj toto priviedlo Aristotela k presvedčeniu, že najvyššiu blaženosť a božský spôsob existencie zabezpečí človeku jedine teoretické skúmanie, pre ktoré sú duševnými dispozíciami intelektuálne cnosti.^[32] Náš výklad o cnosti tak prirodzene – priam teleologicky – vyústil do pojmu blaženosti. Aj na základe tohto vidíme, že teleologicko-eudaimonistická línia myslenia je pre Aristotela posledným a rozhodujúcim kritériom uvažovania a posudzovania cnosti.

V nasledujúcom výklade sa preto bližšie pozrieme na Aristotelovu definíciu dobra a blaženosti a ich vzťah k cnostiam. Blaženosť (εὐδαιμονία), o ktorej Aristoteles stále hovorí, teda rozhodne nemožno stotožniť s niečím statickým. Nejde o žiadny neaktívny stav mysle, napr. príjemnosť prameniaku z ničnerobenia, ale skôr o činnosť, či už praktickú alebo – v ešte väčšej miere – intelektuálnu. Blaženosť stotožnená s ľudským dobrom (τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν) je u Aristotela definovaná ako „činnosť duše v súlade s cnosťou, a ak je cností viac, v súlade s tou najlepšou a najdokonalejšou z nich.“^[33] O akú činnosť ide a ako si ju predstaviť? V prípade bežných ľudí ide zrejme o konanie v bežných životných situáciách, ktorého motiváciou je cnosť založená na strednosti, ktorú vymedzí rozumnosť (φρόνησις). Ak je teda človek schopný zachovať strednú mieru svojich dispozícií ku konaniu a najmä ak sa to prejaví v jeho rozhodnutiach a konaní, očividne by mal byť šťastný, vyrovnaný a blažený (εὐδαίμων). Ale ako si predstaviť blaženosť mudrca-filozofa, oddávajúceho sa teoretickej činnosti?

Krásne priblíženie tejto problematiky nájde čitateľ v 7. kapitole 10. knihy *Etiky Nikomachovej*. Aristotelés tu hlavne zdôrazňuje, že rozum (νοῦς) je v nás niečo božské, alebo aspoň to najbožskejšie zo všetkých vecí. Je to pritom element, ktorý v nás prirodzene vládne a sám môže poznávať krásne a rovnako božské veci. Nespornou výhodou teoretickej činnosti je, že môže prebiehať kontinuálne a po veľmi dlhý čas, čo pri akejkoľvek inej činnosti nie je možné. Vďaka svojej ušľachtilosti (καθαριότης) a stálosti (τὸ βέβαιον), ktoré ju sprevádzajú, je zdrojom obdivuhodného potešenia. Ďalším dôležitým aspektom teoretickej činnosti je jej sebestačnosť: mudrc prakticky nepotrebuje iných ľudí, aby teoreticky uvažoval, pričom vykonávanie iných profesií je závislé od druhých, ktorí sú vždy zdrojom neistoty. Ďalší bod súvisí s tým, že teoretizovanie je cieľom samé pre seba a teda nemá inú motiváciu či cieľ, ktoré by boli mimo neho samotného. Politik či vojak nemôžu byť plne blažení v samotnej činnosti, ktorú vykonávajú, a to z prostého dôvodu, že im chýba voľný čas. Ten majú až po skončení práce a potom ho môžu naplňovať teoretizovaním, ktoré im prinesie blaženosť. Filozofovi však voľný čas nechýba, pretože rozumný človek by všetok voľný čas naplnil práve teoretickou činnosťou. Teoretický život je jednoducho životom božským v najväčšej možnej miere, akú dokáže človek obsiahnuť.^[34]

V piatej knihe *Etiky Nikomachovej* rozoberá Aristotelés problematiku spravodlivosti (δικαιοσύνη, τὸ δίκαιον). Filozof si uvedomuje, že tento termín je mnohознаčný a preto sa zaoberá analýzou viacerých jeho významov. Táto konceptuálna analýza je podľa neho sťažená skutočnosťou, že jednotlivé významy môžu byť pomerne blízke.^[35] Aristotelés z viacerých významov spravodlivosti vyberá dva najzákladnejšie – spravodlivosť chápanú ako dokonalú, celú cnosť (τελεία, πᾶσα ἀρετή) a spravodlivosť chápanú ako časť cnosti (ἐν μέρει ἀρετῆς), ktorá sa niekedy a nie celkom presne nazýva „čiastočná spravodlivosť“. Prvý typ spravodlivosti spočíva jednoducho v dodržiavaní zmysluplných zákonov spoločnosti^[36] a má výrazný spoločenský rozmer, pretože ako jediná z cností je „dobrom druhého“ (ἀλλότριον ἀγαθόν).^[37] „Čiastočná spravodlivosť“ má opäť dva typy: rozdeľovaciu („distributívnu“) a prerozdeľovaciu („retributívnu“) či nápravnú spravodlivosť. Prvá sa týka toho, že v spoločnosti majú byť rovnakým pomerom rozdeľované statky a počty občanom podľa ich osobných zásluh, najčastejšie práce. Za rovnaké množstvo rovnako kvalitnej práce majú teda občania dostať

rovnakú plácu, alebo napríklad študenti rovnakú pochvalu či rovnaké hodnotenie.^[38] Nápravná spravodlivosť sa realizuje v situáciách, keď dochádza k náprave bezprávia alebo nerovnosti pri dvoch druhoch styku ľudí: dobrovoľnom (kúpa, predaj, pôžička, nájom) a nedobrovoľnom (krádež, cudzoložstvo, podvod, vražda, lúpež).^[39] Ide teda o situácie, keď sa sudca snaží vyrovnať vzniknutú nerovnosť pokutou naprávajúcou vzniknuté bezprávie, ktoré je porušením rovnosti. Páchateľovi teda odoberá to, čo mu patrí neprávom, a vracia to poškodenému. Dôležité je ešte to, že sudca nesmie prihliadať na osobné kvality zúčastnených, teda nezáleží napríklad na tom, či dobrý človek olúpil zlého alebo zlý dobrého.^[40]

Tému Aristotelovej koncepcie spravodlivosti uzavrieme filozoficky aj filozoficko-právne zaujímavou myšlienkou, ktorá hovorí o tom, že pri akomkoľvek uvažovaní o spravodlivosti musíme prihliadať na zložitosť a komplexnosť človeka a sociálnych vzťahov, do ktorých vstupuje. Práca sudcu sa preto nemôže redukovať na aplikovanie paragrafov písaného práva, ale musí obsahovať humanistický rozmer „férovosti“ (τὸ ἐμεικές) na strane sudcu. Tento rozmer je jedinečný a písaným zákonom nepostihnuteľný. Dôvodom je podľa Aristotela všeobecnosť zákona, ktorá nikdy nemôže postihnúť všetky prípady života.^[41]

Ôsmu a deviatu knihu *Etiky Nikomachovej* venuje Aristotelés výkladu priateľstva (φιλία). Hovorí, že priateľstvo je akousi cnosťou alebo s cnosťou je prinajmenšom prepojené a predstavuje veľmi významnú životnú potrebu.^[42] Aristotelov pohľad na priateľstvo je do veľkej miery sebastredný: priateľ predstavuje pre človeka druhé ja (ἄλλος αὐτός) a preto vzťahy človeka k priateľovi sú analogické ako tie, ktoré má k sebe samému.^[43] Z toho vyplýva, že človek si hľadá takého priateľa, ktorý je kompatibilný k jeho osobe a charakteru, ktorý ho dopĺňa a rozširuje. Na základe toho, čo je spomínaným spojivom priateľského zväzku, Aristotelés rozlišuje tri typy priateľstva. Najnižšie stojí priateľstvo založené na užitočnosti (τὸ χρησιμὸν), pretože vtedy nemilujeme priateľa ako takého, ale pre dobro, ktoré nám zabezpečí. Podobne je to s priateľstvami založenými na rozkoši. Vtipných spoločníkov totiž nemáme radi, pretože majú nejaké konkrétne charakterové vlastnosti, ale pretože sú nám príjemní.^[44] Priateľstvá založené na rozkoši sú typické pre mladých ľudí, pretože motívom ich života je vášeň a najviac zo všetkého vyhľadávajú chvíľkové potešenie. Ale takéto priateľstvá aj rýchlo zanikajú a nemajú dlhé trvanie, hoci mladí chcú často spolu prežiť aj celý deň a dokonca aj spolu bývať.^[45] Najdokonalejšie je priateľstvo, ktoré prináša najväčšiu a najtrvalejšiu mieru blaženosti (εὐδαιμονία). Znamená to, že aj v tomto bode sa vraciame k ústrednému motívu nášho príspevku, ktorým je eudaimonisticko-teleologický charakter Aristotelovej etiky. Najlepšie je teda priateľstvo dobrých ľudí (οἱ ἀγαθοί), ktorí sú si podobní v cnosti. Navzájom si totiž rovnakou mierou prajú dobrá, pretože sú sami dobrí. Znakom skutočných priateľov je totiž to, že si navzájom prajú dobro, a to kvôli ničomu inému než kvôli nim samým.^[46] To, že tak konajú, nevyplýva z nejakej náhody, ale z toho, že majú takýto charakter. Ich priateľstvo preto trvá dovtedy, kým sú dobrí, pričom táto cnosť je niečo trvalé.^[47]

Náš prehľad Aristotelových názorov súvisiacich s teleológiou a eudaimonistickým rozmerom jeho myslenia zakončíme zmienkou o troch druhoch vedenia života. Filozof tvrdí, že existujú tri spôsoby, ako možno žiť, vytvárajúce pôžitkársky, politický a filozofický *modus vivendi*.^[48] Pôžitkársky život je život väčšiny nevzdelaných ľudí, ktorí žijú len pre zmyslový pôžitok, podobne ako prasce. Takýto život im nemôže zabezpečiť blaženosť, lebo ich dobro trvá len krátko a takýto život je pre ľudí neprirodzený – možno aj preto ich prirovnáva k prascom. Druhý typ života vedú politici, ktorým ide o česť a uznanie od iných ľudí. Väčšinou tieto dobrá hľadajú u ľudí rozumných a u tých, ktorí ich dobre poznajú. Ale politický život má minimálne dve úskalía. Dobro, o ktoré im ide, v prevažnej miere závisí od iných, a teda takáto blaženosť je málo sebestačná, málo autonómna. Druhá nevýhoda spočíva v tom, že angažovanosť v politike berie človeku voľný čas,^[49] ktorý by mohol politik využiť pre to najcennejšie, teda pre teoretickú činnosť a filozofiu. Tie sú podstatou najcennejšieho typu života, teda filozofického, ktorého krásnu apoteózu podáva Aristotelés v 7. kapitole 10. knihy *Etiky*

Nikomachovej.[50] Tam sa okrem iného dozvedáme, že filozof dosahuje najbožskejší stupeň života, akého je vôbec smrtník schopný. Zároveň má tú najvyššiu mieru blaženosti, v ktorej človek kontempluje, teoreticky nazerá (θεωρία) najvyšší predmet poznania, ktorým je Boh (Θεός).

3. Pozvanie k Aristotelovi alebo nech prehovorí Filozof

V prechádzajúcom širokom výklade sme sa pokúsili identifikovať teleologické a eudaimonistické momenty v Aristotelovej etickej koncepcii. Naše analýzy by mohli byť oveľa rozsiahlejšie a komplexnejšie vzhľadom na nepreberné množstvo myšlienkového bohatstva a intelektuálneho potenciálu diela *Etika Nikomachova*. V nasledujúcej časti sa začítajme do samotného začiatku tohto skvostu filozofickej literatúry. Prostredníctvom Aristotelovho textu a sprevádzajúceho výkladového komentára budeme ešte raz – priamo z prvej ruky, hoci v menšom tematickom diapazóne – sledovať, ako sa Aristotelove úvahy rozvíjajú takpovediac *in statu nascendi*, v stave zrodu. Všimnime si, že text zrkadlí dynamiku filozofovho myslenia, ktoré samo seba hľadá, vyvíja sa a len postupne nadobúda (pochopteľne, že aristotelovskú) formu. Aristotelés nás pozýva do intelektuálneho dobrodružstva v podobe dialógu naprieč tisícročiami o nadčasovej téme ľudskej blaženosti, ktoré sú aktuálne pre každého z nás.

4. Ethica Nicomachea I, 1094a 1 - 1097b 21.[51]

1.
(1094a) Každá odborná činnosť nazývaná tiež „remeslo“[52] ako aj každé cielené skúmanie a rovnako tak aj konanie a rozhodovanie zjavne smerujú k nejakému dobru. Preto je správna definícia dobra ako toho, k čomu všetko smeruje.[53] Ukazuje sa však, že existuje rozdielnosť medzi cieľmi.[54] Niekedy sú cieľom alebo – inak povedané – účelom činnosti samotné,[55] inokedy diela objavujúce sa popri nich. V prípadoch, keď vedľa činností nachádzame aj ich ciele, sú diela prirodzene lepšie ako tieto činnosti. Vzhľadom na to, že ľudia robia veľa rôznych vecí, vykonávajú mnohé remeslá a rozvíjajú najrozmanitejšie vedy, pri všetkom tomto sa napĺňa množstvo rozmanitých cieľov. Cieľom alebo inak povedané účelom lekárstva je zdravie, cieľom stavania lodí zasa loď, velenie v armáde má za cieľ víťazstvo a vedenie domácnosti smeruje k rozmnoženiu bohatstva. Niektoré z týchto činností spadajú pod nejakú všeobecnejšiu schopnosť. Napríklad výroba úzd patrí pod jazdectvo, do ktorého spadá aj výroba akéhokoľvek iného jazdeckého náčinia. Velenie armády zahŕňa aj realizáciu akejkoľvek bojovej akcie, pričom podobným spôsobom možno celé množstvo ďalších činností zaradiť pod iné schopnosti. Pri všetkých však platí zásada, že ciele nadradených činností si vyberáme vždy radšej ako tie, ktoré sú hierarchicky pod nimi. Tie druhé totiž naplníme kvôli tým prvým. Je pritom jedno, či sú spomínané činnosti aj konečným cieľom daného konania alebo či popri nich má ešte nejaký iný cieľ. Príkladom sú vedy, o ktorých sme hovorili.

2.
Ak teda existuje nejaký cieľ alebo účel činností, ktoré konáme, pričom tento cieľ si volíme preň samotný, ale ostatné činnosti nie pre ne samé, ale pre tento cieľ, zjavne práve toto by malo byť ono hľadané dobro, a to dobro zo všetkých najlepšie. Tento argument platí na základe úvahy, že inak by opísaný postup viedol donekonečna a naša snaha dosiahnuť dobro by sa ukázala ako prázdna a márna.[56] Každý uzná, že poznanie najvyššieho dobra má pre život zásadný význam. Dosiahnuť v živote to, čo je správne, môžeme len vtedy, ak budeme na toto dobro zameraní ako lukostrelci presne

mieriaci na cieľ. Vzhľadom na to, čo sme povedali, treba skúmať, akú má najvyššie dobro povahu a aká veda alebo odbor ho skúma. Zdá sa, že to bude veda nadradená všetkým ostatným a zastrešujúca všetky ostatné odbory. Práve taká je veda o štáte. **(1094b)** Ona totiž nariaďuje, aké vedy a odbory sa majú rozvíjať v mestách, akým oblastiam sa majú venovať ich obyvatelia a do akej hĺbky ich majú rozvíjať. Vidíme, že vede o štáte sú podriadené tie najvážnejšie odbory ľudského poznania, napríklad vojenské velenie, vedenie domácnosti alebo rečníctvo. Využíva pritom poznatky ostatných vied a dokonca zákonom nariaďuje, čo je v štáte dovolené a čo nie. Jej cieľ preto nejakým spôsobom zahrňuje ciele ostatných vied, takže týmto cieľom bude zrejme hľadané ľudské dobro. Hoci je to isté pre jednotlivca i štát, je väčšie a dokonalejšie, ak ho dosiahne a ak si ho udrží štát. Najvyššie dobro je totiž žiaduce aj pre jediného človeka, ale krajšie a božskejšie je, ak ho dosiahnu celé štáty a veľké množstvo ľudí. Naše bádanie teda smeruje k týmto témam a do veľkej miery má preto charakter skúmania o štáte.[\[57\]](#)

3.
Náš výklad bude uspokojivý, ak spôsob, ktorým budeme objasňovať problematiku, bude zodpovedať špecifickému charakteru predmetu skúmania. Na presnosť totiž nemožno klásť rovnaké nároky pri každom druhu výkladu[\[58\]](#) podobne, ako je to aj pri iných dielach. Oblasť šlachetných činov[\[59\]](#) a spravodlivosti, ktorú skúma veda o štáte, totiž vykazuje veľkú variabilitu a nepravidelnosť, takže sa zdá, akoby bola len vecou ľudskej konvencie a nie sférou prírodnej zákonitosti. Takouto nepravidelnosťou sa vyznačujú aj veci označované za dobré, pretože mnohým ľuďom spôsobujú dokonca škody. Veď ľahko nájdeš nešťastníkov, ktorí zahynuli pre bohatstvo, alebo tých, ktorých zahubila udatnosť. Pri vysvetľovaní takýchto tém sa musíme uspokojiť len s približným výkladom. Pravdu budeme naznačovať len všeobecne, a to vychádzajúc z javov, o ktorých sme hovorili. K záverom o týchto veciach budeme prichádzať na základe úvah vychádzajúcich z toho, čo sa deje pravidelne a opakovane. V podobnom duchu treba interpretovať aj závery skúmania. Vzdelaný človek bude totiž pri každom jeho druhu požadovať len takú mieru presnosti, akú pripúšťa povaha daného predmetu. Veď rovnako hlúpe sa zdá výklad matematika chápať ako pravdepodobnú reč ako žiadať od rečníka exaktné dôkazy.

Každý dobre rozhoduje vo veciach, ktoré pozná, a v tomto je naozaj dobrý znalec. **(1095a)** Vzdelanec sa preto vyzná v čiastkovej oblasti svojho odboru, ale človek dôsledne vzdelaný vo všetkom má dokonalé, univerzálne poznanie. Vhodným adeptom na štúdium vedy o štáte teda nie je mladý a neskúsený človek, pretože nepozná život. Výklady tejto vedy sa totiž týkajú práve života a zo života vychádzajú. Významným faktorom je aj to, že mladí ľudia sa vo všetkom nechávajú viesť vášňami. Štúdium tejto vedy preto u nich neprinesie požadovaný úžitok, ani zamýšľaný efekt. Veda o štáte je totiž zameraná na prax a životné postoje a nie na zhromažďovanie teoretických vedomostí.[\[60\]](#) Je pritom úplne jedno, či je človek mladý a nezrelý v dôsledku veku alebo či u neho tento nedostatok pramení z nevyzretej povahy. Nedostatok, o ktorom hovoríme, sa totiž neodvíja od počtu rokov, ale súvisí so snahou všetko v živote podmieňovať dosiahnutím rozkoše. Všetci, ktorí si na takýchto veciach zakladajú, nemajú z poznania týchto vecí žiaden úžitok práve tak ako ľudia nezdržanliví. Naopak, tí, ktorých túžby a činy sú v súlade s rozumom, majú z poznania sprostredkovaného vedou o štáte veľký úžitok. Na úvod nech postačí to, čo odznelo o nádejnom adeptovi na štúdium tejto vedy, o správnom spôsobe interpretovania jej poznatkov a o vytýčených cieľoch skúmania.

4.
Vráťme sa k našim pôvodným úvahám, ktorými sme dospeli k záveru, že každé poznanie a rozhodovanie túži a smeruje k nejakému dobru. K čomu je teda nasmerované skúmanie o štáte a akú povahu má dobro, ktoré je – ako sme povedali – zo všetkých vykonaných dobier to najvyššie? Takmer všetci sa zhodnú na jeho mene. Bežní ľudia i osvietení mudrci ho svorne nazývajú blaženosťou,[\[61\]](#) ktorá pre nich znamená to isté ako dobre žiť a dobre sa mať. Pokiaľ ide o bližšie určenie toho, čo je blaženosť, predstavy davu a definície múdrych mužov sa veľmi líšia. Tí prví ju spájajú s niečím

zjavným a hmatateľným, ako je rozkoš, bohatstvo alebo česť. Názory ďalších sa navzájom líšia, pričom ani ten istý človek nemá na vec vždy rovnaký názor. Keď je chorý, za blaženosť považuje zdravie, ale v chudobe hneď zmení názor a blaženosťou nazve bohatstvo. Ľudia, ktorí si uvedomia svoju nevedomosť, zasa obdivujú pyšných rečníkov, ktorí prednášajú témy presahujúce ich chápanosť.

Niektorí vyslovili názor, že popri mnohých týchto dobrách existuje aj nejaké iné, ktoré je dobrom o sebe a vďaka ktorému sú aj tamtie dobrami.[62] Rozoberať všetky tieto názory mi pripadá trochu zbytočné. Za dostatočné preto považujem prebrať tie, ktoré sú najrozšírenejšie a tiež teórie, ktoré majú nejaké racionálne jadro a zdravý úsudok. Nemožno pritom zabúdať na to, že je podstatný rozdiel medzi úsudkami, ktoré smerujú od počiatkov skúmania, a tými, ktoré smerujú k nim. Veľmi správne tu postupoval Platón, ktorý o týchto veciach pochyboval a pátral, či má cesta skúmania viesť od počiatkov alebo k počiatkom. Je to podobná otázka, ako keby sa niekto pýtal, či má pretekárska dráha viesť od rozhodcov ku koncu dráhy alebo naopak. **(1095b)** My však musíme začať od toho, čo je známe. Toto slovo však možno chápať dvojako – jednak vo vzťahu k nám, jednak v absolútnom význame slova. Z začať teda asi máme od vecí, ktoré sú práve nám známe.[63]

Nádejný adept na štúdium spravodlivých a šlachetných činov a vôbec vecí odohrávajúcich sa v štáte by teda mal dostať správnu výchovu v duchu tradičných mravných hodnôt.[64] Počiatkom tejto výchovy bude pritom poučenie, že niečo sa má tak a tak. Ak sa to bude zdať dostatočné, nebude už potrebné uvádzať, prečo je to tak. Takto vychovaný človek bude mať príslušné zásady hlboko osvojené v duši alebo ich ľahko prijme. Človek bez jednej z týchto dvoch vecí by si mal vypočúť Hésiodove verše:

Najdokonalejší je ten, kto sám všetko pochopí,
hoci cenu má aj človek, ktorý poslúchne múdru reč iných.
Ale kto sám nič nechápe ani nepočúvne druhého,
aby si jeho rady zobral k srdcu, ten sa nehodí vôbec nanič.[65]

5.

Pokračujme však v téme, od ktorej sme odbočili.[66] Je pochopiteľné, že dobro a blaženosť ľudia zrejme chápu v súlade so spôsobom života, ktorý vedú. Nevzdelaný dav páchajúci násilnosti bude považovať za dobro a blaženosť životné požitky. Preto miluje život charakterizovaný ako pôžitkársky. Existujú totiž tri spôsoby žitia, s ktorými sa najčastejšie stretávame: život pôžitkársky, o ktorom sme práve hovorili, politický a teoretický.[67] Masa ľudí žije ako tí najubohejší otroci, pretože si vyberá život prasiat chovaných v chlieve. Tento typ ľudí si zasluhuje podrobnejší výklad, pretože aj veľa mocných tohto sveta zažíva podobné veci ako Sardanapallos.[68]

Osvietení muži činu považujú za dobro a blaženosť uznanie. Možno by sme povedali, že práve ono je cieľom politického života. Uznanie od iných je však zjavne príliš povrchným cieľom na to, aby bolo tým, čo hľadáme. Asi preto, lebo väčšmi závisí od tých, ktorí ho preukazujú, ako od tých, ktorým sa preukazuje. Všetko ale nasvedčuje tomu, že dobro by malo byť niečo, čo je človeku vlastné a čo mu nemožno odobrať. Okrem toho sa zdá pravdepodobné aj to, že ľudia žijúci pre politiku vyhľadávajú uznanie najmä preto, aby samých seba presvedčili o tom, aký sú dobrí.[69] Preto ho hľadajú u rozumných a u tých, ktorí ich dobre poznajú. Pritom sa vždy snažia vyniknúť v cnosti. V očiach týchto ľudí bude teda cnosť asi niečo hodnotnejšie. Možno by ju niekto označil dokonca za cieľ politického života. Ale aj cnosť má zrejme svoje limity. Zdá sa, že cnostný môže byť človek aj počas spánku alebo aj ten, kto je po celý život nečinný. Cnostný človek môže okrem toho prežívať aj trápenie[70] alebo veľký nezdar. **(1096a)** A takého nešťastníka by určite nikto nevelebil pre blaženosť. Možno by ho niekto vyhlásil za blaženého, ale len ako súčasť nejakej argumentácie. Túto tému už nechcem ďalej rozvíjať. Dostatočne sme o nej hovorili aj v dielach určených pre širokú verejnosť.[71]

Nasleduje život naplnený teoretickým bádáním. Jeho dôkladný rozbor však odložíme na neskôr.[72] Mamónár je vždy tak trochu násilný človek.[73] Bohatstvo zrejme nebude oným hľadaným dobrom ani preto, lebo sa týka praktického úžitku a vždy je cieľom pre niečo iné. Cieľmi teda zrejme zostávajú len veci, ktoré sme spomenuli doteraz. Dôvodom je to, že si ich žiadame pre ne samé.[74] Ale asi ani tie nebudú skutočným cieľom napriek tomu, že na podporenie tejto tézy bolo vyslovených mnoho argumentov. Túto tému však teraz nechcem začínať.

6.

V tejto chvíli bude asi lepšie preskúmať povahu všeobecného a predložiť vynárajúce sa pochybnosti o spôsobe, akým sa o všeobecnom hovorí. Ide o veľkú tému platónskych ideí, o ktorej sa nám bude hovoriť len ťažko. Teóriu ideí totiž vytvorili muži, ktorých máme úprimne radi. V záujme pravdy je však očividne lepšie vyvrátiť dokonca svoje vlastné názory, pričom túto povinnosť máme najmä my, filozofi.[75] Hoci sú nám obe veci – pravda aj láska k učiteľovi – veľmi milé, vždy je zbožné uprednostniť pravdu.[76]

Tvorcovia teórie ideí ich nedeklarujú pri veciach, pri ktorých sa dá vypovedať „prvšie“ a „neskoršie“. Preto o ideách nehovoria ani pri rade čísel.[77] Pojem dobra sa však vypovedá tak pri podstate (tá odpovedá na otázku „Čo je vec?“), ako aj pri kvalite či vzťahu. Ale to, čo jestvuje „o sebe“ a je podstatou, je prirodzene skoršie ako vzťah. Ten sa totiž podobá len na prípadok a akoby vedľajšiu vetvu jestvujúceho. Spoločná idea zastrešujúca tak rozdielne veci preto asi nie je možná.[78]

Navyše, pretože sa všeobecná idea dobra vypovedá rovnakým počtom spôsobov ako bytie – vypovedá sa tak pri podstate („boh“, „rozum“), ako aj kvalite („cnosti“), kvantite („s mierou“), vzťahu („užitočné“), čase („vhodný okamih“), mieste („bydlisko“)[79] i pri iných podobných kategóriách – je zjavné, že asi nebude nejakým jedným spoločným všeobecným pojmom. Taký pojem by sme totiž nemohli vypovedať pri všetkých kategóriách, ale len pri jednej.[80]

Okrem toho treba zvážiť aj to, že všetkých dobier by sa mala týkať asi len jedna veda. Platí totiž pravidlo, že všetko, čo spadá pod jednu ideu, by malo byť skúmané len jednou vedou. Dnes však vidíme, že vied o dobrách je mnoho, a že je ich mnoho aj v prípade, že dobrá, ktorými sa zaoberajú, patria pod jednu a tú istu kategóriu. Tak napríklad vhodným časom vo vojne sa zaoberá veda o stratégii, ale vhodným časom v chorobe lekárstvo. To skúma aj strednú mieru vo výžive, ale ak sa táto miera týka fyzickej námahy, skúma ju gymnastika.

Veľké otázky sa vynárajú aj v súvislosti s tým, čo chcú tvorcovia teórie ideí povedať, keď o tom či onom požívajú termín „samé o sebe“. (1096b) Veď „človek“ a „človek sám o sebe“[81] má predsa jeden a ten istý pojem, totiž pojem človeka. Ak sa v tom, čím sú obaja človekom, nijako nelíšia, nijaký rozdiel nemôže byť ani medzi „dobrom“ a „dobrom samým o sebe“. Dobro totiž nie je vo väčšej miere dobrom, ak je večné, podobne ako ani biela vec nie je belšia, ak na nej táto farba trvá dlhý čas a nie len jeden deň.

Zdá sa, že o najvyššom dobre o niečo dôveryhodnejšie hovoria pytagorovci. Zostavili dvojice vyjadrujúce jednotlivé dobrá,[82] medzi ktoré zahrňujú aj jedno.[83] Zdá sa, že v týchto veciach ich nasleduje Speusippos.[84] Výklad o tejto problematike však podávame inde.[85]

To, čo sme uviedli vyššie, však evokuje ďalšiu pochybosť. Výklad zástancov ideí sa totiž netýka celého dobra, ale iba jeho jedného druhu, totiž vecí, ktoré vyhľadávame a milujeme pre ne samé.[86] Dobrá, ktoré ich spôsobujú, nejak zachovávajú, prípadne odvracajú ich opak, sú dobrami nejakým iným spôsobom, a to preto, lebo sú príčinami dobier o sebe. Z uvedeného je zjavné, že dobrá sa podľa všetkého vypovedajú dvojako: jednak ako dobrá o sebe, jednak ako tie druhé, slúžiace predchádzajúcim. Keď sme teda dobrá o sebe oddelili od tých, ktoré sú užitočné pre niečo iné, zamyslime sa nad tým, či o tých prvých možno hovoriť na spôsob nejakej idey. Ktoré by teda boli ony

dobrá o sebe? Budú to len tie, ktoré si žiadame bez vzťahu k čomukoľvek inému, ako zdravý rozum, zrak, pocity a hodnotné rozkoše? Veď všetky tieto veci asi naozaj zaradíme medzi dobrá o sebe, hoci ich niekedy vyhľadávame aj pre niečo iné.[87] Alebo nebude dobrom o sebe nič iné len idea? Ale táto idea zjavne nebude mať žiaden obsah.[88] Ak veci, ktoré sme spomínali, naozaj patria pod nejaký všeobecný pojem o sebe, pri všetkých sa bude musieť ukázať ten istý pojem dobra – ako pojem bielej pri snehu a farbe nazývanej olovená beloba. Pojmy cti, rozumnosti a rozkoše sú však nadovšetko odlišné a veľmi rozdielnym spôsobom vyjadrujú to, v akom zmysle sú tieto veci dobrom. Neexistuje teda nejaký spoločný pojem dobra v zmysle jednej idey. Ale ako je možné, že sa takto všeobecne a spoločne vypovedá? Nezdá sa, že by to bolo ako pri veciach, ktoré majú rovnaké meno len na základe náhody.[89] Alebo je to tým, že všetky tie dobrá pochádzajú od nejakého jedného alebo že k tomuto jednému všetko privádzajú? Možno je aj to, že spoločný pojem dobra sa tu vypovedá na základe podobnosti – tak, ako sídli v tele a je pre telo dobrý zrak, tak sídli v duši rozum a podobne iná vec v inej.[90]

Nadišiel čas prejsť k inej téme. Dôkladne vysvetliť problematiku, ktorú sme preberali, je totiž úlohou vhodnejšou pre iný typ filozofie.[91] Podobne je to aj s výkladom o idei dobra.[92] Lebo ak naozaj existuje nejaké jedno dobro spoločne vypovedané o mnohých dobrých veciach alebo niečo, čo je úplne oddelené a jestvuje o sebe, je jasné, že to asi nebude dobro z oblasti konania a vôbec dobro prístupné človeku. Ale teraz je našou úlohou hľadať práve niečo také. Niekomu by sa možno zdalo poznanie tamtoho užitočnejšie aj pre získanie praktických dobier. (1097a) Lebo ak ho vraj budeme mať ako vzor, ľahšie spoznáme aj dobrá týkajúce sa nás, a keď ich budeme poznať, oveľa skôr ich vraj aj získame. Táto argumentácia má síce nejakú logiku, ale zrejme je v rozpore s praxou v jednotlivých oblastiach nášho vedenia. Všetky sa totiž snažia o nejaké dobro a hľadajú to, čo im chýba. Poznanie najvyššieho dobra však trestuhodne zanedbávajú. Je teda nanajvýš absurdné, že všetci remeselníci ignorujú takúto úžasnú pomôcku[93] a že sa ju vôbec nesnažia získať. Neisté je aj to, v čom poznanie dobra osebe môže pomôcť takému tkáčovi alebo tesárovi pri vykonávaní jeho remesla. Otázky sa vynárajú aj v súvislosti s tým, ako môže byť lekár lepším lekárom alebo veliteľ lepším veliteľom, ak zhládne ideu, o ktorej hovoríme. Veď lekár očividne neskúma zdravie v takomto zmysle,[94] ale skôr zdravie človeka alebo presnejšie zdravie toho a toho konkrétneho jednotlivca. Vždy totiž lieči konkrétnych ľudí. Nastal čas výklad o tejto téme uzavrieť.

7.

Vráťme sa teda opäť k dobru, ktoré hľadáme, a k jeho vymedzeniu. Zdá sa, že pri každom konaní i odbornej činnosti je odlišné. Iné je v lekárstve, iné pri vojnovnej stratégii a iné v každom ďalšom odvetví ľudskej činnosti. Akú má povahu toto dobro v každom z týchto odborov? Inak povedané, pýtame sa, kvôli čomu konáme všetky tie ostatné činnosti. V lekárstve je to zdravie, pri vojnovnej stratégii víťazstvo, v staviteľstve dom a pri niečom inom zasa niečo iné, ale pri každom konaní a voľbe ide v zásade o ich cieľ. Ten predstavuje niečo, kvôli čomu všetci konajú to ostatné. Ak teda existuje nejaký účel všetkých vecí, ktoré konáme, práve ten bude asi tým hľadaným dobrom z oblasti konania. Ak je takýchto cieľov viac, všetky budú takýmito dobrami.

Naša úvaha postupuje vpred a stále sa vracia k tomu istému bodu.[95] A práve toto sa musíme snažiť dôkladnejšie objasniť. Keďže cieľov je viac, niektoré si vyberáme kvôli inému, napríklad bohatstvo, flauty[96] a vôbec všetky nástroje. Žiaden z týchto cieľov preto pochopiteľne nie je dokonalý. Najlepšie dobro však bude zrejme niečo dokonalé. Ak je takýmto dokonalým len jedno jediné, hľadaným dobrom bude zrejme ono. Ak je takýchto dokonalých viac, bude ním to najdokonalejšie z nich. To, čo vyhľadávame preň samo, nazveme dokonalejším ako to, čo vyhľadávame pre niečo iné. Dokonalejším ako veci, ktoré si volíme tak pre ne samé ako aj pre niečo iné, bude to, čo si nikdy nevolíme pre niečo iné. Absolútne dokonalým bude teda to, čo si volíme iba vzhľadom naň samé a nikdy nie pre niečo iné. Takou bude zaiste blaženosť.[97] (1097b) Vždy si ju totiž vyberáme pre ňu samotnú a nikdy nie pre iné. Česť, rozkoš, rozum aj každú cnosť si volíme jednak pre ne samé, veď

každú z týchto vecí by sme si zvolili, aj keby nám už nepriniesla nič iné, vyberáme si ich však aj kvôli blaženosti. Očividne preto, lebo sa domnievame, že práve tieto veci nás spravia blaženými. Stav blaženosti si však nikto nevyberá kvôli tamtým veciam a celkovo kvôli ničomu inému.

To, o čom hovoríme, sa zrejme objavuje aj ako účinok sebestačnosti.[98] Dokonalé dobro je totiž podľa všetkého sebestačné. Sebestačnosť však nechápeme ako vlastnosť, ktorá slúži len svojmu nositeľovi. Nie je pravda, že by človeku pripravila život samotára, ale naopak ešte viac ho otvára pre rodičov, deti, manželku a všeobecne pre priateľov a spoluobčanov. Dôvodom je, že človek je od prírody tvorom spoločenským, teda bytosťou predurčenou žiť v mestskom štáte, *polis*. [99] Ale aj pri tejto postupnosti treba stanoviť určitú hranicu. Keby sa totiž človek vo svojich vzťahoch otváral od rodičov k potomkom a od nich k priateľom priateľov, išlo by to donekonečna.[100] Vec však treba znovu preskúmať.[101] Sebestačné vymedzujeme ako to, čo samé o sebe a oddelené od čohokoľvek iného spôsobuje, že život stojí za to a že mu nič nechýba. Za niečo také považujeme blaženosť. Má takú povahu, že jej intenzita sa pridaním ďalšieho dobra už nemení. Zo všetkých vecí je preto najžiadanejšia. Keby jej intenzita mohla rásť sčítavaním s inými dobrami, je pochopiteľné, že pridaním aj toho najmenšieho dobra by sa stala žiadanejšou ako predtým. Nič také sa však nedeje. Pridanie totiž spôsobuje, že dobro rastie, pričom väčšie dobro je vždy žiadanejšie ako menšie.[102] Blaženosť bude teda niečo dokonalé a sebestačné. Zároveň je cieľom činností a diel, ktoré konáme. (1097b 21)

5. Záver

Sme presvedčení, že zameranosť, intencionalita človeka na cieľ, ktorým je prežívanie blaha, sú dva základné konštituenty špecificky ľudského bytia. To, že si ľudská bytosť uvedomuje cestu a jej cieľ, ktorým je zachovanie, rozvoj a zdar života, je špecifickým atribútom človeka a dokonca života vôbec. Aristotelov intelektuálny potenciál v diele *Etika Nikomachova* by si zaslúžil oveľa komplexnejšie uchopenie, najmä v podobe nového, vedeckého prekladu *Etiky Nikomachovej*. Veríme, že náš príspevok poodhalil aspoň časť tohto intelektuálneho bohatstva a že bude výzvou pre nové vedecko-prekladateľské počiny v tejto oblasti.

Literatúra

- Aristoteles: *Analytica priora et posteriora*. In: *Aristotelis analytica priora et posteriora*. Ed. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press 1964 (repr. 1968).
- Aristoteles: *Categoriae*. In: *Aristotelis categoriae et liber de interpretatione*. Ed. L. Minio-Paluello. Oxford: Clarendon Press, 1949 (repr. 1966).
- Aristoteles: *De Mundo*. In: *Aristotelis qui fertur libellus de mundo*. Ed. W.L. Lorimer. Paris: Les Belles Lettres 1933.
- Aristoteles: *Ethica Nicomachea*. In: *Aristotelis Ethica Nicomachea*. Ed. I. Bywater. Oxford: Clarendon Press, 1894 (repr. 1962)
- Aristoteles: *Etika Nikomachova*. Preložil J. Špaňár. Úvod J. Martinka. Bratislava: Pravda 1979.
- Aristoteles: *Fragmenta varia*. In: *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta*. Ed. V. Rose. Leipzig: Teubner 1886 (repr. Stuttgart: 1967).
- Aristotelis: *Ithika Nikomacheia*. Knihy A' - Δ'. Úvod - preklad - poznámky Dimitrios Lypourlis. Zitros: Athina 2006.
- Aristoteles: *Magna moralia*. In: *Aristotle*. Ed. F. Susseml, vol. 18, ed. G. C. Armstrong. Cambridge, Mass.: Harvard University Press 1935 (repr. 1969).
- Aristoteles: *Metafysika*. Preložil, úvod a poznámky napísal A. Kříž. Praha: Jan Laichter 1946.
- Aristoteles: *Metaphysica*. In: *Aristotle's metaphysics*, 2 vols. Ed. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press 1924 (repr. 1970 of 1953 corr. edn.).
- Aristoteles: *Politica*. In: *Aristotelis politica*. Ed. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press 1957 (repr. 1964).
- Aristoteles: *Rhetorica*. In: *Aristotelis ars rhetorica*. Ed. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press 1959

(repr. 1964).

Aristotle: *The Nicomachean Ethics*. Translation H. Rackham. Loeb Classical Library. Cambridge: Harvard University Press 1926 (revised edition 1934, reprinted 1999).

Aristoteles: Topica. In: *Aristotelis topica et sophistici elenchi*. Ed. W.D. Ross. Oxford: Clarendon Press 1958 (repr. 1970).

Athenaeus: Deipnosophistae. In: *Athenaei Naucratis deipnosophistarum libri xv*, 3 vols. ed. G. Kaibel. Leipzig: Teubner, 1-2:1887; 3:1890 (repr. Stuttgart: 1-2:1965; 3:1966).

Barnes, J.: Aristotle and Methods of Ethics. In: *Revue Internationale de Philosophie*, Vol. 34, No. 133/134, 1980, s. 490-511.

Capuccino, C.: Happiness and Aristotle's Definition of Eudaimonia. In: *Philosophical Topics*, Vol. 41, No. 1, 2013, s. 1-26.

Dio Chrysostomus: Orationes. In: *Dionis Prusaensis quem vocant Chrysostomum quae exstant omnia*. Ed. J. von Arnim, vols. 1-2, 2nd edn. Berlin: Weidmann 1896 (repr. 1962).

Encyclopedia of Classical Philosophy. Ed. Donald J. Zeyl. Westport: Greenwood Press 1997.

Gellius: Noctes Atticae. Ed. C. Hosius. Lipsiae: Teubner 1903.

Graeser, A.: *Řecká filosofie klasického období*. Praha: Oikymen 2001.

Herodotus: Historiae. In: *Hérodote. Histoires*, 9 vols. Ed. Ph.-E. Legrand. Paris: Les Belles Lettres 1932.

Hesiodus: Opera et dies. In: *Hesiodi opera*. Ed. F. Solmsen. Oxford: Clarendon Press 1970.

Chabada, M.: Prirodzené a morálne dobro alebo zlo: prístup Philippy Footovej. In: *Filozofia*, roč. 75, č. 9, 2020, ss. 748 – 749.

Iamblichus: De vita Pythagorica. In: *Iamblichi de vita Pythagorica liber*. Ed. U. Klein (post L. Deubner). Leipzig: Teubner 1937 (repr. Stuttgart: 1975).

Kalaš, A.: Obraz globalizovaného stoického univerza a sloboda stoického mudrca v ňom. In: *Wartości i ich funkcje w kształtowaniu cywilizacji globalnej*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego 2004, ss. 197 – 206.

Kalaš, A.: Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie? In: *Filozofia* roč. 63, č. 1, 2008, ss. 2-17

Miller, F.D.: Aristotle, Naturalism. In: Rowe, Ch.—Schofield, M. (eds.): *Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 321-343.

Plato: Crito. In: *Platonis opera*, vol. 1. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press 1900 (repr. 1967).

Plato: Leges. In: *Platonis opera*, vol. 5. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press 1907 (repr. 1967).

Plato: Phaedrus. In: *Platonis opera*, vol. 2. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press 1901 (repr. 1967).

Plato: Philebus. In: *Platonis opera*. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press 1901 (repr. 1967).

Plato: Respublica. In: *Platonis opera*, vol. 4. Ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press 1902 (repr. 1968).

Plato: Sophista. In: *Platonis opera*, vol. 1, ed. J. Burnet. Oxford: Clarendon Press 1900 (repr. 1967)

Strabo, Geographica. In: *Strabonis geographica*, 3 vols. Ed. A. Meineke. Leipzig: Teubner 1877 (repr. Graz: Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1969).

Urmson, J. O.: Aristotle on Excellence of Character. In: *New Blackfriars*, Vol. 71, No. 834, s.33-37.

Zelinová, Z.: Platónove Zákony a Paideia – návrat k orálnej tradícii? In: *Filozofia, človek, spoločnosť*. Trnava: UCM, 2014, s. 57-64.

Zelinová, Z.: *Paideia v sokratovskej filozofii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018.

Zelinová, Z. (2021): *Antropický princíp a predsókratovská filozofia*. In: *Ostium*, roč. 18, č. 3.

P o z n á m k y

[1] Antická filozofia sa len ťažko dokázala vymaniť z tohto antropomorfneho pohľadu, niektorí autori sa dokonca nazdávajú, že aj v pohľade na usporiadanie sveta a vesmíru dominuje u antických mysliteľov tento pohľad a dokonca môžeme hovoriť v niektorých prípadoch o postulovaní antropického princípu, por. viac Zelinová, Z.: Antropický princíp a predsókratovská filozofia. In: *Ostium*, roč. 18, 2021, č. 3.

- [2] Podrobnejšie pozri LSJ, s. v. τέλος.
- [3] Porovnaj: Arist. *Ph.* 194a27, 243a3, *Metaph.* 983a31, 1059a35.
- [4] K metóde, ktorú Aristotelés využíva pri hľadaní dobrého života a správneho konania v *Etike Nikomachovej*, pozri Barnesov text Aristotle and Methods of Ethics. In: *Revue Internationale de Philosophie*, Vol. 34, No. 133/134, s. 490-511.
- [5] Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1194a1-2.
- [6] Práve toto je dôvod, prečo od politického a etického skúmania nevyžadujeme takú mieru presnosti ako napríklad v geometrii (ibidem, 1094b11 – 27). Porovnaj tiež: Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1104a 1- 11.
- [7] Ibidem, 1194a6-18.
- [8] Ibidem, 1095a19.
- [9] Pozri napr. Aristoteles, *Metaphysica* 1029b3 – 12.
- [10] Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1097b15-21.
- [11] Špaňárov preklad *Etiky Nikomachovej* s úvodom Jaroslava Martinku (Aristoteles, *Etika Nikomachova*, Bratislava, Pravda 1979) zo sedemdesiatych rokov minulého storočia považujeme z hľadiska našich cieľov za zastaralý a interpretačne nevyhovujúci. Preklad profesora Špaňára má nespochybniteľnú historickú hodnotu, pretože ide o prvý preklad *Etiky Nikomachovej* do slovenčiny. Jeho nedostatky však vidíme jednak v terminológii, napríklad termín τέχνη nie je vhodné prekladať ako *umenie*, ale skôr opisným spôsobom. Naš preklad sa tiež výrazne snaží o väčšiu explicitnosť, čím posilňujeme interpretačný rozmer textu a ústretovosť voči čitateľovi.
- [12] Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1095a18-19.
- [13] Praktickú rozumnosť (φρόνησις) charakterizuje Aristoteles ako vlastnosť rozumných (φρόνιμοι), ktorí sú schopní dobre sa rozhodovať v otázkach dobrých a prospešných vecí týkajúcich sa ich života, a to nie z čiastkového hľadiska (κατὰ μέρος), ale z perspektívy dobrého života vôbec (τὸ εὖ ζῆν ὅλως) (Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1140a24-33). Zakrátko uvidíme, že „rozumný“ vystupuje aj v Aristotelovej definícii cnosti ako ten, kto vymedzuje jej „strednosť“ vzhľadom ku konkrétnemu človeku a situácii (ibidem, 1106b31 – 1107a3).
- [14] Zaujímavým pokračovaním Aristotelovho „etického naturalizmu“ v súčasnosti je tzv. neoaristotelovský etický naturalizmus, ktorý vo svojom podnetnom článku približuje Michal Chabada (Chabada, M.: Prirodzené a morálne dobro alebo zlo: prístup Philippy Footovej. *Filozofia*, roč. 75, č. 9, 2020, ss. 748 – 749). Vo všeobecnosti k Aristotelovmu naturalizmu por. Miller, F.D.: Aristotle, Naturalism. In: Rowe, Ch.—Schofield, M. (eds.): *Greek and Roman Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, s. 321-343.
- [15] Tieto slovenské výrazy majú naznačiť, že antická cnosť (ἀρετή) súvisí s akousi výnimočnou, najlepšou kvalitou, ktorú môže vec dosiahnuť v rámci svojho druhu (od ἀριστος, čiže najlepší). V slovenskej filozofickej a odbornej komunite nie je jednotný názor na preklad gréckeho termínu ἀρετή. V našom príspevku používame prekladový ekvivalent „cnosť“ s tým, že termín „zdatnosť“ je rovnocennou filozoficko-prekladovou alternatívou.
- [16] Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ’ ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ’ ἑλλειψιν· (ibidem, 1106b31 – 1107a3).
- [17] Aj iní antickí myslitelia postupovali pri vymedzení toho, čo je morálne relevantné, nie obsahovo, ale formálne či „inštrumentálne“: Epikúros tvrdí, že naše voľby sa majú riadiť tým, čo prináša rozkoš, a odmietania toho, čo spôsobuje bolesť, neopyrrhónici zasa odporúčajú riadiť sa tým, čo sa nám javí a pod.
- [18] *Ethica Nicomachea* 1102b30.
- [19] Príkladom je lakomec, ktorý sa teší z toho, že ušetril na dare pre niekoho blízkeho, čím nevystihol strednú mieru štedrosti alebo sa zarmucuje či hnevá preto, že dal príliš veľa – napríklad známemu mohol darovať adekvátny dar, ale ten bol z jeho pohľadu drahý (porov. *Ethica Nicomachea* 1104b4-16).
- [20] Pozri prehľadnú tabuľku jednotlivých duševných dispozícií opisovaných Aristotelom (*Ethica*

Nicomachea 1124b9-1125a16), ktorých stred predstavuje cnosť v knihe Copleston, F.: *Dějiny filosofie I: Řecko a Řím*. Olomouc, Refugium Velehrad – Roma 2014, s. 453. Tak napríklad nedostatok pri pocite sebadôvery je zbabelosť, nadbytkom zbrklosť a cnostným stredom je odvaha, v prípade pocitu hanby je nedostatkom nehanebnosť, nadbytkom plachosť a cnostným stredom je skromnosť, v prípade túžby rozdávať peniaze je nedostatkom lakomosť, nadbytkom márnوترatnosť a stredom je štedrosť. Na Copelstonovej tabuľke je dobré všimnúť si, že niektoré duševné stavy jednoducho nemajú meno, napríklad správny stred medzi prílišnou ambicióznosťou a neambicióznosťou.

[21] Ako napríklad Platón, ktorý v Ústave analyzuje múdrosť, odvážnosť, umiernenosť a spravodlivosť. Platón však priamo napája delenie cností na koncepciu štátu, k tejto téme por. napríklad Zelinová, Z.: *Platónove Zákony a Paideia – návrat k orálnej tradícii?* In: *Filozofia, človek, spoločnosť*. Trnava: UCM, 2014, s. 57-64.

[22] Por. Urmson, J. O.: Aristotle on Excellence of Character. In: *New Blackfriars*, Vol. 71, No. 834, s.33-37.

[23] Por. Capuccino, C.: Happiness and Aristotle's Definition of Eudaimonia. In: *Philosophical Topics*, Vol. 41, No. 1, 2013, s. 1-26.

[24] Problematiku „stredú vo vzťahu k nám“ (μεσότης πρὸς ἡμᾶς) najlepšie pochopíme z tohto krátkeho Aristotelovho textu: „Pojem ‚vzhľadom na nás‘ nemožno chápať tak, že ak ješ päť kilogramov jedla je pre športovca veľa, ale ješ jeden kilogram je málo, tréner mu nariadi tri kilogramy. Azda aj toto je veľa alebo možno aj málo pre konkrétneho človeka, ktorý sa bude takto stravovať. Lebo pre zápasníka Milóna je to málo, ale pre toho, kto s tréningami len začína, to bude veľa“ *Ethica Nicomachea* 1106a36 -1107b4.

[25] Toto adjektívum je odvodené od slova ἥθος, ktoré znamená „zaužívaný spôsob správania“, „zvyk“, „mrav“, teda aj „charakter človeka“, ktorý takto koná, jeho éthos. Porovnaj tiež Aristotelov výklad tejto etymológie *Ethica Nicomachea* 1103a18 - 19).

[26] Adjektívum je odvodené od slova διάνοια, teda myslenie, zámer, intelekt.

[27] *Ethica Nicomachea* 1103a5 - 10. Intelektovým cnostiam venuje Aristoteles celú 6. knihu Etiky Nikomachovej. Ku cnosti rozumnosti pozri pozn. 13.

[28] Ibidem, 1103a15-17.

[29] Pozri pozn. 20.

[30] O význame tradície v antickej, najmä sokratovskej línii myslenia pozri cennú prácu: Zelinová, Z.: *Paideia v sokratovskej filozofii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave 2018.

[31] Pozri pozn. 13.

[32] *Ethica Nicomachea* 1177a 1 - 1178a 8; ibidem, 1177a 1 - 1178a 8.

[33] ... ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται

κατ' ἀρετήν, εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταί, κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην (*Ethica Nicomachea* 1098a 16-18; porovnaj tiež ibidem 1177a 12-13).

[34] Ibidem, 1177a 12 - 1178a 8.

[35] Ibidem, 1129a 26-29

[36] ... ὁ δὲ νόμιμος δίκαιος, δῆλον ὅτι πάντα τὰ νόμιμά ἐστὶ πως δίκαια (ibidem, 1129b11 - 12)

[37] Ibidem, 1130a3.

[38] Ibidem, 1130b30-31, 1131a18-24.

[39] Ibidem, 1131a1-9.

[40] Ibidem, 1132a2-10.

[41] „A je to táto prirodzená povaha férovosti, korektívum zákona všade tam, kde je nedostatočný kvôli svojej všeobecnosti (καὶ ἔστιν αὕτη ἡ φύσις ἡ τοῦ ἐπεικουῦς, ἐπανόρθωμα νόμου, ἢ ἐλλεῖπει διὰ τὸ καθόλου; Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1137b 26-27). Hlbavému čitateľovi určite napadne porovnanie britského a kontinentálneho modelu súdnictva, ktorý zaiste viac vychádza z rímskeho formalizmu ako Aristotelovho zdôrazňovania princípu férovosti (τὸ ἐπεικές).

[42] Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1155a 3-5.

[43] Ibidem, 1166a 30-31.

[44] Ibidem, 1156a 10-14.

[45] Ibidem, 1156a 32 – 1156b 5.

[46] Spomeňme si na Kantovu formuláciu kategorického imperatívu, v ktorej sa hovorí, že človek a jeho dobro majú byť vždy cieľom a posledným účelom nášho konania. Priateľstvá založené na užitočnosti a rozkoši by potom spadali pod Kantovu definíciu hypotetického imperatívu: priateľstvo realizujem kvôli niečomu inému (úžitok, rozkoš).

[47] Ibidem, 1156b 6-12.

[48] Ibidem, 1095b 14 – 1096a 10. O troch spôsoboch života ľudí vysvetlených na troch typoch návštevníkov športových hier pozri Iamblichus, *De vita Pythagorica* 12, 58, 3 – 12, 59, 1. Podrobnejšie pozri v pozn. 67.

[49] Ibidem, 1177b1 – 8.

[50] Ibidem, 1177a 12 – 1178a 8. Aj keď Aristoteles takto oslavne priam do neba vynáša teoretický život, stále mu zostáva problém, ako jeho mudrc zladí teoretizovanie s nutnou účasťou na správe vecí verejných. Alebo bude blažený, keď bude politiku úplne ignorovať? To je však skôr postoj helenistického mudrca ako veľkého filozofa klasickej doby. Veď aj Aristotelov mudrc dostáva prirodzene ζῶον πολιτικόν.

[51] Preklad podľa kritického vydania: Aristotelis: *Ethica Nicomachea* Ed. I. Bywater. Oxford: Clarendon Press, 1894 (repr. 1962).

[52] Preložiť grécky termín τέχνη do slovenčiny je veľmi náročné. Aristoteles ním označuje stav človeka, ktorý je schopný väčšmi niečo vytvoriť (ἐξίς ποιητική) ako vykonať nejaký čin (ἐξίς πρακτική). Jej počiatkom je skúsenosť (ἐμπειρία) s individuálnymi prípadmi, ktorá sa stáva τέχνη až vtedy, keď je táto skúsenosť zovšeobecnená (καθόλου) do poznania príčin. Skúsený človek totiž vie odpovedať na otázku „ako“, ale nevie odpovedať „prečo“ (Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1140a; *Metaphysica* 981a). Prekladovou alternatívou uvedeného termínu by mohlo byť aj slovo „umenie“, ktoré však v slovenčine označuje činnosť, ktorá často nezahrňuje poznanie príčin. Podstatným znakom τέχνη je totiž to, že vždy operuje na základe rozumu (porovnaj: ἡ ἐξίς τις μετὰ λόγου ποιητική, *Ethica Nicomachea* 1140a5-10). Uvedomujeme si, že náš preklad „remeslo“ nie je optimálny a niekde môže pôsobiť aj násilne proti „estetike“ prekladu. Obuvníctvo by sme totiž asi mohli nazvať „remeslom“, ale v prípade lekárstva by bolo takéto označenie skôr znevažujúce, hoci obe činnosti sú „technai“ – pravda, za predpokladu, že daný obuvník má nielen skúsenosť, ale pozná aj zdôvodňujúce príčiny toho, čo, robí. Významové rozdiely a prípadná voľba rozdielného prekladu v závislosti od Aristotelovho kontextu použitia tohto termínu je nanajvýš aktuálna téma, ktorá by si zaslúžila osobitnú štúdiu.

[53] Porovnaj: Aristoteles, *Rhetorica* 1362a, 21-23, *Topica* 116a 19 – 20. Je možné, že Aristoteles sa tu odvoláva na učenie matematika, astronóma a filozofa Eudoxa z Knidu, podľa ktorého je dobrom rozkoš, pretože k nej všetko – obdarené rozumom aj bez neho – smeruje (Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1172b 9-10)

[54] Všetko podľa Aristotela smeruje k naplneniu nejakého cieľa, účelu (τέλος), pretože príroda nič nerobí bezcieľne (ἀτελής) ani zbytočne (μάτην) (Aristoteles, *Politica* 1256 b 21). Jeho koncepciu preto nazývame teleológia.

[55] Príkladom činnosti, ktorú vykonávame pre ňu samotnú je hra na flaute. Jej protikladom je staviteľstvo, ktorého cieľ nie je činnosť sama, ale jej produkt, teda dom (Aristoteles, *Magna Moralia* 2,12,3,1 – 4,1).

[56] Z viacerých miest Aristotelovho diela je známy odmietavý postoj k možnosti postupu do nekonečna, porovnaj napr. *Metaphysica* 1070a2-4.

[57] V celom výklade Aristotelovej etiky nás nesmie prekvapiť, že tu nachádzame mnohé témy patriace do politiky a naopak. Politika a etika sú u Aristotela spojené nádoby. Dobro štátu je však väčšie a dokonalejšie ako dobro jednotlivca. Tento prístup sa v politickej filozofii nazýva holizmus a od Aristotela si ho osvojil stredovek.

[58] Porovnaj: Aristoteles, *Ethica Nicomachea* 1104a 1- 11.

[59] V origináli je použitý výraz τὰ καλὰ, označujúci veci krásne zmyslovo i z hľadiska morálky, teda dobré, šlachetné činy.

[60] Mladý človek je pre štúdium vedy o štáte nevhodný jednak preto, lebo nemá životné skúsenosti vo veciach, ktoré táto veda skúma. Druhým dôvodom je to, že silná orientácia na životné rozkoše by mu ani nedovolila nadobudnuté poznatky aplikovať v praxi.

[61] Pojem blaženosť (εὐδαιμονία) si však hneď na začiatku nemožno u Aristotela asociovať s niečím statickým. Nejde o žiadny pocitový stav mysle, ale skôr o činnosť, či už praktickú alebo – vo väčšej miere – intelektuálnu. Ak blaženosť v duchu Aristoklovho výkladu v 1. knihe *Etiky Nikomachovej* stotožníme s ľudským dobrom (τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθόν), potom blaženosť môžeme definovať ako „činnosť duše v súlade s cnosťou a ak je cností viac, v súlade s tou najlepšou a najdokonalejšou z nich“ (ψυχῆς ἐνέργεια γίνεται

κατ' ἀρετὴν, εἰ δὲ πλείους αἱ ἀρεταί, κατὰ τὴν ἀρίστην καὶ τελειοτάτην; *Ethica Nicomachea* 1098a 16-18; pre explicitnú definíciu blaženosti ako činnosti podľa cnosti pozri tiež ibidem 1177a 12-13). Podľa Aristotela však rozumové (dianoetické) cnosti zrejme stoja vyššie ako cnosti charakterové (ibidem, 1103a 3-18) a preto najvyššiu blaženosť a božský spôsob existencie človeka vidí v teoretickej činnosti (ibidem, 1177a 1 – 1178a 8).

[62] Ide o Platónovu koncepciu ideí, v rámci ktorej dominuje idea dobra. O nej hovorí Platón v rámci tzv. podobenstva o Slnku (*Respublica* 509b 5-10), vo všeobecnosti k Platónovej koncepcii ideí por. Graeser, A.: *Řecká filosofie klasického období*. Praha: Oikoymenh, 2001.

[63] Aristotelés v tomto odseku hovorí o dvoch metódach vedeckého postupu: od menej všeobecného k všeobecnejšiemu (Aristotelova „indukcia“ /ἐπαγωγή/; Platónova «synagogé» /συναγωγή/) a naopak od všeobecnejšieho k menej všeobecnému (Aristotelov sylogizmus /συλλογισμός/ ako prostriedok dôkazu /ἀπόδειξις/; Platónovo „delenie“ /διαίρεσις/). Veľkou otázkou je pre Aristotela rozhodnúť, ktorou z týchto dvoch metód má postupovať etika. Dôraz, ktorý v poslednej vete kladie na to, čo je známe pre nás (τὰ ἡμῖν γνῶριμα), dáva tušiť, že jednoznačne preferuje postup indukcie (ἐπαγωγή). Upozorňujeme na to, že v súčasnej logike sa termíny „indukcia“ a „dedukcia“ skôr používajú na označenie myšlienkového postupu, ktorý vedie od pravdivých premís k pravdepodobnému (indukcia) alebo k nutne pravdivému záveru (dedukcia; porovnaj Aristotelovo chápanie dôkazu /ἀπόδειξις/ v *Analytica posteriora* I, 71b – 72a). Pre Platónovu „indukciu“ (synagogé), ktorá vedie od druhových ideí (εἶδη) ku generickej idei, porovnaj: *Phaedrus* 265d, *Sophista* 253d, 226a, *Respublica* 533c-d, *Leges* 626d. Pre Aristotelovu „indukciu“ (ἐπαγωγή), ktorá podľa neho vedie od jednotlivého k všeobecnému a od známeho k doposiaľ neznámemu, porovnaj: Aristoteles, *Topica* 156a. Pre Platónovo „delenie“ (διαίρεσις) pozri najmä: *Sophista* (253d-e), kde ide Platónovi o oddelenie jednotlivých druhových ideí, ktoré sa nachádzajú vo všeobecnejšej idei, až po identifikovanie najnižšieho druhu. Aristotelov dôkaz (ἀπόδειξις) je zasa sylogistickým postupom, ktorý od pravdivých a primárnych premís vedie k vedeniu (ἐπιστήμη), pričom indivíduá nemôžu vstupovať do definícií a dôkazov (*Metaphysica* 1039b).

[64] Dôraz na význam výchovy a vzdelania zaznieva z predchádzajúceho Aristotelovho textu: „Vzdelanec sa preto vyzná v čiastkovej oblasti svojho odboru, ale človek dôsledne vzdelaný vo všetkom má dokonalé, univerzálne poznanie (*Ethica Nicomachea* 1094b 28 – 1095a 2). Pre význam a zapojenie pôžitku do procesu výchovy, ktorá má u človeka dosiahnuť prepojenie príjemnosti so správnym, a nepríjemného s nesprávnym, pozri: *Ethica Nicomachea* 1104b 12-13, ibidem 1172a 19-23. Kľúčový význam má pritom v procese výchovy – tak pre Aristotela ako aj celé grécke myslenie – tradícia a paideutické vzory, ktoré táto človeku ponúka. Ak sa napríklad chceme dozvedieť, čo je veľkodušnosť (μεγαλοψυχία), treba skúmať veľkodušných ľudí z minulosti, ako boli Alkibiadés, Achilles či Aias. Potom zistíme, že všetkých spája to, že nezniesli urážky. Inú podobu záväznosti tradície pre gréckeho človeka stelesňuje mestský štát (πόλις; pozri Platónov dialóg *Kritón*). Význam tradície v kontexte gréckej paideie dôkladne rozoberá monografia Z. Zelinovej (*Paideia v sokratovskej filozofii*. Bratislava, Univerzita Komenského v Bratislave 2018).), porovnaj tiež: Αριστοτέλης: Ηθικά Νικομάχεια. Βιβλία Α' – Δ'. Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Δημήτριος Λυπουρλής. Ζητρος, Αθήνα 2006, ss. 90 -92.

[65] Hesiodus, *Opera et dies* 293, 295-7.

[66] Odbočka, na ktorú tu naráža Aristotelés, sa pravdepodobne začala vetou „Nemožno pritom

zabúdať na to, že je podstatný rozdiel medzi úsudkami ...“ (*Ethica Nicomachea* 1095a 30).

[67] Rozlíšenie troch druhov života pochádza pravdepodobne od Pytagora (6. str. pred Kr.), ktorý hovorí o troch druhoch návštevníkov športových slávností: jedni prichádzajú kvôli zisku (obchodníci), druhí kvôli sláve (športovci) a tretí preto, aby si pozreli okolitú krajinu, športové výkony a skvelé ľudské výtvary. Tí poslední sú filozofi, ktorých uchvacuje túžba niečo vidieť a „teoreticky“ spoznať. (Iamblichus, *De vita Pythagorica* 12, 58, 3 – 12, 59, 1). Na celej metafore je najpôvabnejšia skutočnosť, že použité slovo θεωρία, ktorá dalo základ nášmu slovu teória, sa v gréčtine spočiatku naozaj používalo na označenie sledovania športových hier.

[68] Gréci nazývali menom Sardanapallos assýrskeho kráľa kráľa Aššurbanipala (7. str. pred Kr.). Pre antický svet bol symbolom krutého a pôžitkárskeho panovníka a neskôr pre kresťanov stelesnením skazených pohanských mravov starovekého Babylona. V jednej z rečí Dióna Chrysostoma (4, 135,7 – 8) sa nám zachovala jedna verzia epigramu, ktorý si vraj Sardanapallos dal napísať na hrob: „Mám len jedlo, ktoré som zjedol, a pôžitky, ktoré som si pri láske užil a násilím uchmatol. Všetky ostatné pozemské dobrá a veľké majetky sú však nenávratne preč.“ Pre inú verziu epigramu pozri: Athenaeus, *Deipnosophistae* 8, 14,4 – 8,14,6. O assýrskom kráľovi píše aj historik Herodotos zachytávajúci úsmevný príbeh o tom, ako sa lupiči prekopali k jeho podzemnému pokladu v Ninive (*Historiae* 2, 150, 9 – 16).

[69] Porovnaj *Ethica Nicomachea* 1159a 22 – 24.

[70] Názor, že cnosť je dostatočnou podmienkou blaženosti a že aj človek na mučidlách môže byť blažený za predpokladu, že je cnostný, Aristoteles odmieta (*Ethica Nicomachea* 1153b 19 – 21). Je to názor, ktorý bol blízky kynikom a ktorý budú v helenistickom období rozvíjať stoici. Vzápätí však odmieta aj opačné stanovisko, teda, že človeka môže urobiť blaženým len priazeň vonkajších okolností, šťastena (τύχη, εὐτυχία). Tú podľa Aristotela nemožno stotožniť s blaženosťou, pretože jej nadbytok ľudskej blaženosti dokonca škodí (ibidem, 1153b 22 – 25). Vonkajšie (sekundárne) dobrá sú teda pre Aristotela – aspoň v určitej miere – nutnou podmienkou dosiahnutia blaženosti.

[71] Aristotelove spisy delíme na tzv. ezoterické (ἑσωτερικοὶ, ἀκροαματικοὶ λόγοι) a exoterické (ἐξωτερικοί). Prvé boli poznámkami, zápiskami a komentármi filozofa určenými na publikovanie pre širokú verejnosť, ale skôr pre vnútornú potrebu školy a ako učebné texty pre jeho žiakov. Druhá skupina diel bola určená pre verejnosť. Iróniou osudu či zhodou historických okolností (podrobnejšie Strabo, *Geographica* 13,1,54,1 – 39) sa však zachovala práve prvá skupina diel. V rámci nich mal byť zahrnutý aj výklad problematiky, ktorá sa spomína v našom texte. Skutočnosť, že ezoterickým dielam z radov nezasvätených mimo školy a bez Aristotelovho sprievodného výkladu prakticky nikto nerozumel, vyplýva s fiktívnej korešpondencie filozofa s Alexandrom, ktorú nám podáva Gellius (*Noctes Atticae* 20,5,11,1 – 20,5,12,5).

[72] Pozri napr. výklad v desiatej knihe: *Ethica Nicomachea* 1177a 12 – 1178b32.

[73] Porovnaj výklad o žiadostivej časti duše (ἐπιθυμητικὸν μέρος) v *Ústave* (*Respublica* 580d 10 – 581a8), kde túžbu po pôžitkoch spája Platón s túžbou po majetku, ktorý tieto pôžitky dokáže zabezpečiť. Túžba po jedle, pití a telesných rozkošiach je však vždy sprevádzaná s niečím násilným (σφοδρότης).

[74] Azda tu má Aristoteles na mysli pôžitok a česť, ak ich ľudia vyhľadávajú pre ne samotné a nie pre niečo iné.

[75] Plurálom použitým v tejto vete chcel Aristoteles povedať asi toto: „Platón, aj ty sám ako filozof musíš uznať, že ak si mám vybrať medzi priateľstvom s tebou a pravdou, musím si ako filozof vybrať pravdu ...“

[76] Aristoteles prišiel do Platónovej Akadémie, keď mal sedemnášť rokov. V tejto škole zotrval dlhých dvadsať rokov až do učiteľovej smrti. O vrúcnom vzťahu filozofa k jeho učiteľovi svedčí elegické distichon, ktoré sa nám zachovalo v jednom z fragmentov. Doxograf ho uvádza s poznámkou, že Aristotelova úcta k Platónovi je zjavná jednak z oslavnej reči, ktorú napísal na svojho učiteľa, jednak z elegického dvojveršia adresovaného žiakovi Eudémovi (cca. 370 – 300 pred Kr.): „Keď prišiel do slávneho Kekropovho mesta (čiže Atén), zbožne postavil oltár vznešeného priateľstva k mužovi, ktorého chváliť nesvedčí zlým ľuďom. Ten ako jediný alebo prvý zo smrteľníkov vlastným životom aj

premyslenými náukami jasne ukázal, že dobrý muž môže byť zároveň aj blažený. Ešte v tomto živote však obe tieto veci nemôže dosiahnuť nik“ (ἐλθὼν δ' ἐς κλεινὸν Κεκροπίης δάπεδον // εὐσεβέως σεμνῆς φιλίας ἰδρύσατο βωμὸν// ἀνδρὸς ὃν οὐδ' αἰνεῖν τοῖσι κακοῖσι θέμις// ὃς μόνος ἢ πρῶτος θνητῶν κατέδειξεν ἐναργῶς// οἰκείῳ τε βίῳ καὶ μεθόδοισι λόγων,// ὥς ἀγαθός τε καὶ εὐδαίμων ἅμα γίνεται ἀνὴρ// οὐ νῦν δ' ἔστι λαβεῖν οὐδενὶ ταῦτα ποτέ; Olympiodor. *In Georg. Pr.* 41 /p. 395 Jahn/ In: Aristoteles: *Fragmenta varia: Categoria* 10, 1, fr. 673, 1).

[77] Aristotelov argument sa dá – a to len približne – pochopiť len v kontexte výkladu z diela *Etika Eudémova* (*Ethica Eudemia* 1218a 1-8). Dôvod, prečo ani podľa zástancov teórie ideí nemôže postupný rad čísel, z ktorých jedno nasleduje za druhým, zastrešovať jedna spoločná a (od látky) oddelená idea, je nasledujúci: predstavme si rad pozostávajúci z prvkov dvojnásobný, trojnásobný, štvornásobný atď. Je zjavné, že štvornásobné nemôže existovať bez trojnásobného a trojnásobné bez dvojnásobného. To je teda niečím prvým, bez ktorého nemôžu existovať ostatné prvky radu. Ale spoločná idea všetkých členov radu by mala byť niečím ešte „prvším“ ako toto prvé, čo v prípade radových čísel nie je možné. Pri našom výklade sme si pomohli interpretáciou Dimitria Lypourla: Αριστοτέλης: Ηθικά Νικομάχεια. Βιβλία Α' – Δ'. Εισαγωγή – μετάφραση – σχόλια Δημήτριος Λυπουρλής. Ζητρος, Αθήνα 2006, s. 219, pozn. 36.

[78] Hoci ich explicitne nespomína, Aristoteles tu má na mysli kategórie, ktoré sú desiatimi základnými triedami, pod ktoré možno subsumovať akékoľvek naše slová, predikáty a im zodpovedajúce veci. Najvýznamnejšou kategóriou je podstata, ktorá je buď prvá (jednotliviny) alebo druhá (všeobecniny). Prvá podstata je ontologický základ, na ktorom spočívajú ostatné kategórie: kvantita, kvalita, vzťah, miesto, čas, poloha, vlastníctvo, činnosť, trpnosť (Aristoteles, *Categoriae* 1b 25 – 27). Práve toto je dôvod, prečo o vzťahu hovorí v našom texte ako o prípadku (συμβεβηκός) a „vedľajšej vetve jestvujúceho“ (παραφυάς τοῦ ὄντος). Takáto zásadná, vlastne ontologická, odlišnosť medzi podstatou a ostatnými kategóriami je podľa výkladu v tomto a nasledujúcom odseku dôvodom, prečo ich nemôže zastrešovať jedna spoločná idea, idea dobra.

[79] Aristoteles tu použil neobvyklé slovo δίαίτα, ktoré môže znamenať „spôsob života človeka“, „miesto jeho bývania“, „lekárom predpísanú diету“, ale aj „biotop“ nejakého živočícha, napr. ryby (Aristoteles, *De Mundo* 398b 32).

[80] Aristoteles tu chce zrejme povedať to, že kým napríklad pri pojme „kôň“ alebo „človek“ zostáva tento pojem rovnaký pri všetkých zástupcoch daného druhu, pojem „dobra“ nemôže byť rovnaký pri všetkých entitách, ktoré zahrňuje.

[81] Rozdiel medzi „človekom“ (ἄνθρωπος) a „človekom samým o sebe“ (αὐτάνθρωπος) by sme mohli azda chápať ako rozdiel medzi pojmom človeka vytvoreným na základe skúsenosti s viacerými ľuďmi a platónskou ideou človeka, ktorá má samostatnú existenciu mimo ľudskej mysle.

[82] Aristotelés tu nie je presný: dobro v skutočnosti figuruje len v rámci jedného z desiatich párov formulovaných pytagorovcami (pozri nasledujúcu poznámku). Inou možnosťou je, že všetky prvé zložky v rámci pytagorovských dvojíc považoval za (azda ontologicky či kozmologicky) „dobré“.

[83] Ide o tzv. pytagorovskú teóriu protikladov. Tá hovorí, že harmónia kozmu sa zakladá na tom, že „obmedzené“ alebo „obmedzujúce“ (τὸ πέρας) prevláda nad „neobmedzeným“ (τὸ ἄπειρον). Tieto dva prvky sú dvoma základnými protikladmi sveta, pod ktorými je subsumovaných ďalších deväť párov tvorených vždy jedeným „dobrým“ a jedným „zlým“ elementom: nepárne a párne, jedno a mnohé, pravé a ľavé, mužské a ženské, nehybné a pohybujúce sa, rovné a krivé, svetlo a tma, dobré a zlé, štvorec a obdĺžnik. Obmedzujúcim a teda ontologickým a kozmotvorným elementom je pre pytagorovcov číslo (ἀριθμός); Podrobnejšie o pytagorovskom učení a teórii protikladov pozri napr.: Aristoteles, *Metafyzika* 985b 23 – 986b 8.

[84] Speusippos (cca. 410 – 339 pred Kr.) bol Platónovým synovcom a nástupcom vo vedení Akadémie.

[85] Porovnaj napríklad: Aristoteles, *Metaphysica* 986a 22-26, 1072b 30 – 1073a3, 1091a 29 – b3, 1091b 13 – 1092a17.

[86] Takú istú krásnu myšlienku vyjadril aj Platón, ktorého tu naozaj hodno citovať v plnom znení: „Považujes za dobro niečo také, čo by sme prijali vlastniť aj bez toho, aby sme sa hnali za niečím

iným, čo nám prinesie, ale len z túžby po ňom samom? Napríklad taká radosť, neškodné pôžitky a veci, účinkom ktorých sa v budúcnosti nebude vôbec nič diať okrem toho, že sa budeme radowať?“ (Plato, *Respublica* 357b 5-8).

[87] Tú istú myšlienku, teda, že zdravú myseľ (φρονεῖν), zrak a telesné zdravie si vyberáme jednak pre ne samé, jednak kvôli veciam, ktoré sa vďaka nim dejú, vyjadril aj Platón (*Respublica* 357c 1 – 3).

[88] Obsahom pojmu sa v logike chápe pojmové vymedzenie, myšlienka, či „metóda identifikácie“, ktorá nás vedie k denotátu, teda množine objektov, ktoré predstavujú jeho rozsah.

[89] Aristoteles tu má na mysli homonýmiu, ktorá môže byť nezjavná, ako pri nespravodlivosti či spravodlivosti, alebo zjavná, ako pri slove kľúč (κλεις), ktorým sa môže označovať kľúčna kosť ale aj predmet, ktorým zatvárame dvere (Aristoteles: *Ethica Nicomachea* 1129a 26 – 31).

[90] Aristotelova myšlienka, že nejaká analógia (podobnosť) by mohla predsa len pojmovo zastrešovať všetky dobré veci je dosť nejasná. Azda to myslel tak, že to, čo je dobré, nejakým spôsobom prispieva k harmonickému (azda prirodzenému) stavu toho, vo vzťahu k čomu je dobré.

[91] Aristoteles tu mohol mať na mysli jedine prvú filozofiu (teológiu, „metafyziku“ – hoci toto slovo sám nikde nepoužíva), ktorá skúma „bytie z hľadiska jeho jestvovania a to, čo mu o sebe náleží“ (Ἔστιν ἐπιστήμη τις ἡ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τοῦτω ὑπάρχοντα καθ’ αὐτό; Aristoteles, *Metaphysica* 1003a 21 – 22.) Žiadna iná veda totiž neskúma bytie ako celok a jeho najvyššie príčiny a počiatky, pretože každá iná disciplína si vyberá len nejakú časť bytia a skúma jeho prípady (ibidem, 1003a 22 – 32). Iné Aristotelovo chápanie prvej filozofie či teológie (θεολογική, πρώτη φιλοσοφία) ju vymedzuje ako najvýznamnejšiu z troch teoretických vied (fyzika, matematika, teológia), a to tú, ktorá sa zaoberá nehybnými podstatami oddelenými od látky, teda Bohom (Aristoteles, *Metaphysica* 1026a 10-23). Skutočnosť, že prvá filozofia má ako predmet skúmania božstvo a božské podstaty, je zjavne dôvodom, prečo ju Aristoteles nazýva aj θεολογική (scil. ἐπιστήμη), čo v presnejšom preklade znamená „bohovedná“ alebo „teologická“ náuka.

[92] Aristoteles tu použil iba slovo idea bez akéhokoľvek prívlastku, a to s členom. Preto sa otvárajú dve interpretačné možnosti: 1. výklad, o ktorom referuje, sa týka idey dobra 2. výklad sa týka platónskej teórie ideí všeobecne. Vzhľadom na použitý singulár slova idea favorizujeme prvú možnosť.

[93] Z týchto a nasledujúcich slov cítiť miernu iróniu zo strany autora.

[94] Slovo οὕτως (= „tak“, „takým spôsobom“) odkazuje v gréčtine vždy na text, ktorý predchádza. Tam sa hovorilo o platónskej idei dobra o sebe. Význam Aristotelovho textu preto je, že lekár neskúma zdravie o sebe, teda platónsku ideu zdravia, ale všeobecný pojem zdravia, respektíve zdravie človeka, ktorého lieči.

[95] Porovnaj napr. Aristoteles: *Ethica Nicomachea* 1094a 18-22 (začiatok kap. 2 v našom preklade vyššie).

[96] Pripomeňme, že hra na flaute je naproti tomu príkladom činnosti, ktorú vykonávame pre ňu samotnú (Aristoteles, *Magna Moralia* 2,12,3,1 – 4,1; pozri pozn. 55). Podobne aj Platón porovnáva prácu výrobcu flaut a flautistu. Ten druhý má prvému oznamovať, ktoré flauty sú dobré a ktoré zlé, aby mohol vyrobiť nástroj, na ktorom sa bude dobre hrať (*Respublica* 601d 8-601e6).

[97] Podrobnejšie o Aristotelovom chápaní blaženosti (εὐδαιμονία) ako činnosti duše v súlade s cnosťou (ψυχῆς ἐνέργεια κατ’ ἀρετήν) pozri náš výklad v časti 2.

[98] Sebestačnosť (αὐτάρκεια, čiže autonómia, nezávislosť, tiež „dostatočnosť“) je veľkou témou antickej filozofie. Hneď nižšie ju Aristoteles charakterizuje ako to, „čo samé o sebe a oddelené od čohokoľvek iného spôsobuje, že život stojí za to a že mu nič nechýba“ (*Ethica Nicomachea* 1097b 14-15). Ide teda o stav alebo vlastnosť človeka alebo veci, keď na svoj zdarný život alebo uspokojivé fungovanie nepotrebujú niečo vonkajšie, externé či „cudzie“. Aristoteles ju dáva do tesnej súvislosti s blaženosťou a dobrom aj na iných miestach svojho diela (pozri napr. *Rhetorica* 1060b14 – 18; *Politica* 1253a 1; *Ethica Nicomachea* 1097b 15-16), pričom zdôrazňuje, že sebestačnosťou sa v najväčšej miere vyznačuje blaženosť intelektuála: „To, čo nazývame sebestačnosťou, sa asi najviac týka teoretickej činnosti. Lebo nevyhnutné potreby k životu musí mať zabezpečené aj múdry, aj spravodlivý aj všetci ostatní ľudia. Keď ich však budú mať dostatočne naplnené, spravodlivý ešte

potrebuje niekoho, voči komu a s kým bude uskutočňovať svoju spravodlivosť, a podobne aj človek umiernený, udatný a každý iný. Mudrc je však schopný niečo teoreticky skúmať aj v prípade, že bude odkázaný len sám na seba. A čím je múdrejší, tým mu to pôjde ľahšie. Asi je lepšie, keď ho pri tento činnosti sprevádzajú kolegovia, ale aj tak je v nej nadovšetko sebestačný“ (*Ethica Nicomachea* 1177a21 – 1177b1). Len pripomíname, že sebestačnosťou sa vyznačuje Aristotelov Boh, ktorého podstatou je myslenie samého seba, teda myslenie myslenia (νόησις νοήσεως; *Metaphysica* 1072a 19 – 1073a13, 1074b15 – 1075a10), ale aj stoický mudrc a stoický svetový Logos (pozri Kalaš, A.: *Obraz globalizovaného stoického univerza a sloboda stoického mudrca v ňom*. In: *Wartości i ich funkcje w kształtowaniu cywilizacji globalnej*. Katowice: Wyd. Uniwersytetu Śląskiego, 2004, ss. 197 – 206).

[99] Aristotelovi, ako aj celému antickému mysleniu prinajmenšom klasického obdobia, bola cudzia predstava krajného individualistu, ktorý by mohol prežívať šťastie utiahnutý do súkromia a bez účasti na živote spoločenstva, najmä mestského štátu. Polis pre Aristotela pochádza od prírody (φύσει ἡ πόλις ἐστὶ) a človek je prirodzene „politický“ živočích (φύσει πολιτικὸν ζῷον), teda tvor od prírody predurčený žiť v polis. Bytosť žijúca mimo štátu (ἄπολις) na základe vlastnej prirodzenosti a nie na základe náhody je buď niečím zvráteným (φαῦλος) alebo je niečím lepším ako človek (κρείττων ἢ ἄνθρωπος; Aristoteles, *Politica* 1253a 1 – 4). Prototypom takéhoto vzorného občana bol filozof Sókratés, ktorý v Platónovom dialógu Kritón vysvetľuje dôvody, prečo odmieta útek z väzenia a život utečenca mimo mestského štátu Atény (pozri Kalaš, A.: *Sokrates – vzorný občan, alebo rozvracač aténskej demokracie?* In: *Filozofia*, roč. 63, č. 1, 2008, ss. 2-17).

[100] O Aristotelovom odpore k postupu do nekonečna pozri pozn. 56.

[101] Nevedno, na akú časť svojho diela tu Aristoteles naráža. Možno má na mysli 9. knihu *Etiky Nikomachovej*, kde dôkladne skúma otázku priateľstva. Filozof tam okrem iného prichádza k záveru, že aj blažený človek, napriek svojej autonómii a dokonalosti, nemôže byť samotárom a od prírody potrebuje priateľov (*Ethica Nicomachea* 1169b 16 – 21).

[102] Aristotelov argument je pomerne jasný: keby sa blaženosť stupňovala pridávaním iných dohier, nebola by konečným cieľom, pretože by tu bolo niečo, o čo by sme sa usilovali viac ako o ňu samotnú. Podobný argument nachádzame aj na inom mieste *Etiky Nikomachovej*, kde sa Aristoteles snaží reprodukovať Platónovu úvahu o tom, že rozkoš nie je dobro. Podľa Platóna – v Aristotelovej interpretácii – si vraj príjemný život sprevádzaný rozumnosťou (φρόνησις) volíme radšej ako bez nej. Po pridaní čohokoľvek sa však akékoľvek skutočné dobro nemôže stať žiadanejším ako bez tohto pridania. Rozkoš preto nie je dobrom. (*Ethica Nicomachea* 1172b 28 – 32). Je možné, že Aristoteles mal pri svojej odvolávke na Platóna na mysli jedno miesto z dialógu *Filébos*, kde sa hovorí, že prirodzenosť dobra vyniká nad ostatnými vecami v tom, že keď je dokonale prítomné v nejakom živom tvorovi, tento už nič iné nepotrebuje, pretože má všetkého dostatok v najvyššej možnej miere (*Philebus* 60b 10 – 60c4).

Vytvorenie tejto publikácie bolo možné vďaka podpore grantového projektu APVV-18-0103 *Paradigmatické zmeny v nazeraní na vesmír a človeka z filozofickej, teologickej a fyzikálnej perspektívy*.

Za cenné poznámky k textu ďakujem Zuzane Zelinovej, Vladovi Markovi a anonymnému recenzentovi.

doc. Andrej Kalaš, PhD.
Katedra filozofie a dejín filozofie
Filozofická fakulta Univerzity Komenského
Šafárikovo nám. 6
814 99 Bratislava 1
Slovenská republika
e-mail: andrej.kalas@uniba.com

Rodová dysfória pri adolescentoch. Etické otázky spojené s informovaným súhlasom

Ľubomír Batka

Batka, Ľ.: Rodová dysfória pri adolescentoch. Etické otázky spojené s informovaným súhlasom. In: *Ostium*, roč. 17, 2021, č. 4.

Gender dysphoria in adolescents. Ethical issues related to informed consent

Transgender therapy is a complex and demanding process for all parties involved: both in regard to the multidisciplinary nature of this therapy, but also in terms of social relations and legal context. The article describes the situation of transgender people, the process of the reassignment, the ethical aspects of informed consent, when concerning underage transgender people and, above all, the institute of informed consent itself. For this reason, it is the aim of this paper to provide an ethical rationale for considerations to lower the age limit of informed consent when concerning adolescent transgender people. Respect for human dignity and the pursuit of the best interests of the child, with regard to the age and degree of maturity, can open the space for ethical justification of taking into account the informed consent of transgender adolescents in completely reversible and partially reversible interventions.

Key words: Gender Dysphoria, Adolescents, Informed Consent, Autonomy, Beneficence

V poslednom desaťročí^[1] narastá počet detí a mladistvých, ktorí sa označujú ako transrodoví ľudia (*transgender*).^[2] Terapeutická starostlivosť o transrodových mladistvých ešte stále patrí k vyvíjajúcemu sa odvetviu, v ktorom existuje mnoho normatívnych pohľadov. Štandardy starostlivosti o transrodové deti a adolescentov sa objavili až v 5. vydaní *Standards of Care* vydaných v roku 1998 Svetovou odbornou spoločnosťou pre transrodové zdravie (*World Professional Association for Transgender Health*, WPATH). Starostlivosť o transrodových ľudí je multidisciplinárny priestor (psychodiagnostika, endokrinológia a chirurgia) a klinické dilemy spojené so starostlivosťou o transrodových mladistvých majú etický a právny rozmer. Pri transrodových adolescentoch (a deťoch) sa diskusia o správnej terapii zaoberá predovšetkým oprávnenosťou zásahu do tela človeka, ktorého somatický, psychologický a kognitívny vývoj nie je ukončený. Formulovanie správnych terapeutických štandardov sa preto nezaobíde bez diskusie o etických otázkach spojených s terapiou.

1. Situácia transrodových ľudí

Rodová identita transrodových ľudí sa v rozličných stupňoch odlišuje od ich biologického pohlavia.^[3] Hlavná terapeutická pozornosť sa venuje jadrovému fenoménu rodovej dysfórie (*gender dysphoria*), t.j. nesúlalom medzi rodovou identitou osoby a pohlavím, ktoré jej bolo pripísané pri narodení, pričom toto pretrváva minimálne 6 mesiacov. Osoba sa identifikuje s pohlavím, ku ktorému anatomicky, geneticky a hormonálne nepatrí. Z hľadiska súčasnej psychiatrie sa nejedná o stav vymyslený či predstieraný.^[4] Pri označení transsexualizmus sa preto podľa psychiatra M. Pataráka: „Nemôže vyskytovať iná psychická porucha, ktoré [sic.] by mohla viesť k spomenutej prezentácii.“^[5] Túžba byť kompletne jedincom opačného pohlavia môže viesť až k rozhodnutiu podstúpiť operačnú zmenu pohlavia.

Rodová dysfória ako porucha je stanovená na základe klasifikačných systémov. *Medzinárodná klasifikácia chorôb* vydaná Svetovou zdravotníckou organizáciou (MKCH-11) v snahe zabrániť psychopatologizácii transrodových ľudí, zmenila v roku 2018 paradigmu a vyňala transsexualizmus spod kategórie „duševné poruchy a poruchy správania“ a zaradila ho do novovytvorenej kategórie „poruchy osobnosti a správania dospelých“.[6] Podľa štandardov WPATH sa transrodovosť teraz vníma ako „prejav rôznosti a nie patológie“[7] a terapeutická pozornosť sa venuje diskomfortu spôsobenému nesúlalom duše a tela.

Na Slovensku upravovalo postupy pri zmene rodu, dnes už neplatné, Oznámenie MZ SSR s názvom „Liečebné zákroky u intersexuálov, transsexuálov, sexuálnych deviantov a postup pri vydávaní posudku pre zápis v matrike u transsexuálnych osôb“[8] vydané v roku 1981. Na potrebu prijatia adekvátnych a platných štandardov poskytovania zdravotnej starostlivosti upozorňuje ombudsmanka M. Patakyová,[9] i odborníci a odborníčky z radov psychiatrov, psychológov, sexuológov a endokrinológov.[10] Keďže cieľom štandardov je zabezpečenie kvality v starostlivosti o transrodových ľudí, je pochopiteľné, že v tak razantne sa vyvíjajúcej oblasti medicínskeho poznania existuje deziderát po medicíne, ktorá by bola založená na najnovšom stupni vedeckého poznania a na dôkazoch (*evidence based medicine*). Fenomén rodovej dysfórie detí a mladistvých je aktuálny aj na Slovensku, a tým aj nutnosť upraviť štandardy zdravotnej starostlivosti v tejto oblasti.[11]

2. Proces zmeny pohlavia

Legislatíva na Slovensku pozná spojenie „zmena pohlavia“. Tranzícia je širší pojem, ktorý zahŕňa celý proces smerujúci k žiadanému stavu prispôsobenia sa rodu, ktorý daná osoba považuje za svoju vlastnú identitu. Proces tranzície možno rozdeliť na tri oblasti.[12] Psychoterapeutická rovina zahŕňa individuálnu, párovú, rodinnú a skupinovú terapiu. Medicínska rovina sa týka najmä hormonálnej terapie pre feminizáciu alebo maskulinizáciu tela a chirurgických zákrokov pre zmenu primárnych a/alebo sekundárnych pohlavných charakteristík. Na Slovensku nie sú takéto operácie dostupné a ani pre tento prípad neexistujú Štandardy diagnostických a terapeutických postupov. Tretia rovina sa týka právnej stránky. Právna zmena pohlavia v súčasnosti na Slovensku zahŕňa zmenu mena a priezviska, rodného čísla a zmenu dokladov totožnosti, napr. občianskeho preukazu.[13]

Existuje všeobecne platný predpoklad, že rodovú dysfóriu nie je možné vyliečiť s pomocou psychoterapie. Možné formy terapie preto predstavujú zásadné endokrinologické a chirurgické zásahy.[14] Kvalitná diagnostika a klinická starostlivosť je pri rodovej dysfórii dôležitá v dosahovaní trvalej osobnej spokojnosti so sebou a svojím rodom a to prostredníctvom bezpečných a účinných metód. Hoci medzi profesionálmi prebieha intenzívna diskusia o rôznych terapeutických stratégiách, keďže existujú odlišnosti vo fenomenológii, ako aj v dráhe vývinu pri deťoch a adolescentoch, konsenzus panuje v presvedčení, že cieľom terapie je maximalizovať celkové zdravie, psychologickú pohodu a sebarealizáciu človeka.

Pri transrodových deťoch a adolescentoch sa na rozdiel od dospelých jedná o rýchly a zásadný vývinový proces. Prvé prejavy, ktoré poukazujú na existenciu dysfórie, sa môžu objaviť už vo veku 2 rokov.[15] Pri mladistvých sa jedná aj o väčšiu variabilitu prejavov ako pri dospelých.[16] Rozdiel medzi deťmi a adolescentmi je v perzistencii dysfórie do dospelého veku (zhruba jedna štvrtina prípadov pri deťoch)[17] a v rôznom pomere transrodových chlapcov a dievčat.

Pri adolescentoch (podľa WHO ide o človeka medzi 10. až 19. rokom života) sa omnoho viac zohľadňuje ich telesný, psychologický a sexuálny vývoj. Mnoho adolescentov s rodovým nesúlalom si želá hormonálnu substitučnú terapiu pre potlačenie produkcie estrogénu alebo testosterónu a zabránenie vývinu telesných zmien v počiatočkoch puberty, keďže rozvoj sekundárnych pohlavných orgánov môže posilniť pocit dysfórie a zväčšiť psychické strádanie. S ohľadom na nižšiu prevalenciu je pri deťoch a adolescentoch nutné veľmi presne zvažovať benefity a riziko maleficencie pri terapii. Z toho dôvodu aj *Štandardy starostlivosti* odporúčajú rozlišovať a postupne uplatňovať reverzibilné

a ireverzibilné zásahy.[18]

Telesné zásahy pri adolescentoch môžeme rozdeliť do troch kategórií alebo štádií: 1. úplne zvrtné zásahy (napr. hormonálna blokácia puberty), 2. čiastočne zvrtné zásahy (hormonálna substitúcia) a 3. nezvrtné zmeny (chirurgické zákroky). Štandardy starostlivosti odporúčajú postupný priebeh pri zmenách. Prechod medzi jednotlivými štádiami by nemal nastať, kým adolescenti a rodičia nemali dostatok času na plné prispôsobenie sa efektom predchádzajúcej terapie.[19]

WPATH neodporúča chirurgické zákroky pred dosiahnutím dospelosti. Okrem právnej spôsobilosti na informovaný súhlas sa odporúča, aby operácie v oblasti genitálií boli vykonávané až po tom, ako daná osoba žila minimálne 12 mesiacov v preferovanom rode.[20] Povšimnutiahodná je skúsenosť, že pre zníženie utrpenia nie je nutná často zmena tela, ale postačujúce je aj vedomie o trvalej možnosti takejto zmeny. Povedané inak: pocit anticipovaného utrpenia sa objavuje neraz v situáciách, keď neexistuje dostupná možnosť somatickej zmeny.[21]

Špecifickým problémom je začatie hormonálnej liečby pri osobách mladších ako 18 rokov,[22] s ktorou súvisia otázky o vplyve terapie, ktorá potláča sexuálny vývoj v puberte pred 16. rokom života, či otázky hormonálnej substitučnej terapie. Na tomto chceme len upozorniť na prebiehajúcu diskusiu medzi odborníkmi a komplexnosť medicínskej stránky.[23] Hlavné obavy sa týkajú toho, že hormonálna substitučná terapia môže ovplyvniť vývoj sexuálnej identity, čo znamená, že maloletí ľudia by sa bez terapie po ukončení psychosomatickom vývoji mohli identifikovať ako homosexuálne a nie ako transrodové osoby.[24] V praxi sa objavili aj prípady ukončenia tranzície (*detransition*) po nezvrtných chirurgických zákrokoch.[25]

Uvedené aspekty terapie jasne podčiarkujú nutnosť odbornej, právnej a etickej diskusie k tejto téme. Legislatíva by mala reflektovať súčasné vedecké poznatky a medicínske možnosti, ako aj spoločenský rozmer problému, ktorý výstižne popisuje O. Orgoňová a A. Bohunická: „[...] príslušníci danej society sa stretávajú pomerne často s diskrimináciou súvisiacou s nejednoznačným interpretovaním ich ľudských práv, práv na zdravotnú starostlivosť a finančné kompenzácie za bežné, štátom hrazené zdravotnícke služby, ale aj s početnými inými dôsledkami stereotypného vnímania ich identity. [...] Zo strany väčšinovej spoločnosti sa sledovaná komunita vníma ako cudzia/inaká.“[26]

Aj z etického hľadiska je potrebné brať vážne problém rodového nesúladu a objektívne k nemu pristupovať. V kontexte platných pravidiel pri „zmene pohlavia“ sa otvárajú viaceré etické problémy, a to obzvlášť pri tak zraniteľnej skupine, akou sú maloletí.

3. Etické otázky informovaného súhlasu transrodových adolescentov

Základom pre bioetickú argumentáciu, ako aj zákonodarstvo je rešpektovanie ľudskej dôstojnosti. Moderné zdravotníctvo je postavené na viacerých princípoch: predovšetkým na princípe neškodenia (*non maleficencia*), rešpektovania autonómie pacienta, prospešnosti (*beneficencia*) a spravodlivosti.[27] Tieto určujú vzťah základných princípov medicínskej etiky vo vzťahu dvoch subjektov – pacient a lekár. V prípade detí a adolescentov vstupujú do úvahy aj zákonní zástupcovia.

Etické dilemy lekárov vznikajú vo vzťahu *beneficencie* a *maleficencie*. Poskytovateľ je zodpovedný za kvalitu a prospešnosť poskytovanej starostlivosti a to aj z právneho hľadiska. Toto je obzvlášť dôležité, keďže od dobre prevedenej terapie závisí kvalita života mladého človeka, ako aj zásadné otázky jeho budúceho uplatnenia sa. Aj keď sa odborníci zhodnú, že cieľom odbornej lekárskej vedy je hľadať postupy, pri ktorých prevyšuje *beneficencia*, pri multidisciplinárnom prístupe k terapii transrodových ľudí dochádza k rozdielnosti pohľadov profesionálov. Aj z tohoto dôvodu je potrebná premyslená stratégia ako riešiť etické dilemy lekárov. Príkladom toho je napr. *Manuál k facilitácii etických problémov* v klinickej praxi v Holandsku.[28] S narastajúcimi skúsenosťami z klinickej praxe bude pre lekárov jednoduchšie prijímať štandardy, ktoré sa osvedčili.

Princíp spravodlivosti sa transdorových ľudí týka predovšetkým v rovine zákazu diskriminácie na základe identity a vytváraní (právných) možností participácie na spoločenskom živote ako aj rešpektovaní práva na potrebnú lekársku starostlivosť. Podobne etické dilemy vznikajú aj pri uplatňovaní princípu spravodlivosti. Ide o napr. o rozsah krytia zdravotného poistenia, nutnej dlhodobej a komplexnej starostlivosti spojenej s množstvom prípadných komplikácií, výkonom *lege artis*.

Najviac etických dilem vzniká pri princípe autonómie pacienta. Rozhodnutia o terapii by ideálne mali byť prijaté adolescentom, rodinou a lekárom. Profesionál totiž môže mať dilemu, ako rešpektovať autonómiu, ak má pochybnosti o schopnosti adolescenta pochopiť dlhodobé následky terapie. V prípade rodovej dysfórie pri mladistvých tiež môže ľahko vzniknúť etický konflikt medzi želaním adolescenta podstúpiť terapiu s cieľom tranzície (princíp autonómie) a odmietavým stanoviskom k udeleniu informovaného súhlasu na strane zákonných zástupcov (napr. z princípu neškodiť). Konflikt môže nastať aj medzi rôznymi postojmi samotných zákonných zástupcov. Dilemy sa otvárajú i pri otázke, v ktorých situáciách by mohol lekár navrhnúť súdu, aby v záujme nespôsobilej osoby dal informovaný súhlas, ktorý by svojím rozhodnutím nahradil informovaný súhlas zákonného zástupcu (podľa § 6 ods. 7. Zákona o zdravotnej starostlivosti). Rešpektovanie informovaného súhlasu si totiž vyžaduje nielen veková hranica detí a adolescentov, no i samotná podstata mnohých terapeutických zákrokov.

Inštitút poučenia a informovaného súhlasu k poskytnutiu zdravotnej starostlivosti je na Slovensku upravený zákonom č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti.^[29] Konkrétne §6 ods. 1 stanovuje, že musí ísť o preukázateľný súhlas s poskytnutím zdravotnej starostlivosti, ktorému predchádzalo poučenie podľa zákona. Zdravotnícky pracovník musí dôkladne, jasne a zrozumiteľne vysvetliť, čo sa s pacientom bude diať, resp. aké následky spôsobí poskytnutá zdravotná starostlivosť, na čo pacient následne vyjadrí súhlas.^[30]

Odseky 1b. a 6. zákona č. 576/2004, § 6 ustanovujú zodpovednosť zákonného zástupcu pri udelení informovaného súhlasu. Za maloleté dieťa je informovaný súhlas oprávnený dať rodič, resp. osoba, inštitúcia alebo orgán stanovený zákonom.^[31] Platný *Etický kódex zdravotníckeho pracovníka* v ods. 5 jasne vymedzuje, že informovaný súhlas sa predovšetkým týka „nezvratného zdravotníckeho výkonu.“^[32] V prípade tranzície sa zákonná úprava udelenia informovaného súhlasu nedá obísť, obzvlášť pri krokoch, ktoré vedú k nezvratným zmenám.

Povinnosť informovať pacienta o relevantných aspektoch poskytovania zdravotnej starostlivosti je založená na filozoficko-etických základoch rešpektovania autonómie a dôstojnosti osoby a patrí medzi najdôležitejšie predpoklady poskytovania zdravotníckej starostlivosti. Informovaný súhlas je dokonca tak základným právnym nástrojom k presadzovaniu autonómie pacienta, že ide až po mieru zrieknutia sa beneficencie, napríklad v prípade odmietnutia terapie napriek odporúčaniam profesionála. Takýto postoj si však vyžaduje vymedzenie. Hranicou autonómie je zodpovednosť za dôsledky realizovanej autonómie. Autonómia zákonných zástupcov je obmedzená zodpovednosťou za dieťa a za hľadanie najvyššej možnej miery beneficencie pre dieťa.

Najlepší záujem dieťaťa ako princíp beneficencie chráni *Charta základných práv Európskej únie*.^[33] Podľa článku 24 Charty označeného ako „Práva dieťaťa“, musia byť pri všetkých opatreniach týkajúcich sa detí brané do úvahy v prvom rade najlepšie záujmy dieťaťa. Podľa zákona o rodine je „záujem maloletého dieťaťa prvoradým hľadiskom pri rozhodovaní vo všetkých veciach, ktoré sa ho týkajú“, pričom následne pokračuje demonštratívny výpočet skutočností zohľadňujúcich sa pri určovaní a posudzovaní spomenutého najlepšieho záujmu. *Dohovor OSN o právach dieťaťa*, ktorý ratifikovalo až 193 krajín, takisto upravuje ochranu najlepšieho záujmu dieťaťa (princíp beneficencie), avšak článok 12 posilňuje aj aspekt autonómie, keď kladie požiadavku, aby dieťa, ktoré je schopné formulovať svoje vlastné názory, malo právo tieto názory vyjadriť vo všetkých

záležitostiach, ktoré sa ho dotýkajú a čl. 5 stanovuje povinnosť rodičov dieťa viesť „spôsobom, ktorý je konzistentný s vyvíjajúcimi sa schopnosťami dieťaťa.“[\[34\]](#)

Autonómia zákonných zástupcov teda nevylučuje autonómiu maloletého absolútne. Dohovor o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny čl. 6 ods. 1 ustanovuje, že zákroky proti osobe sa vykonávajú bez informovaného súhlasu iba vtedy, ak ide o jej priamy prospech (prevažuje kritérium beneficencie). Podľa čl. 6 ods. 2 sa pri maloletých informovaný súhlas zákonného zástupcu zásadne vyžaduje. Avšak platí, že „názor maloletých sa bude brať vo zvyšujúcej miere do úvahy úmerne k veku a stupňu zrelosti.“[\[35\]](#) Mieru autonómie je teda možné chápať evolutívne, čo znamená, že „čím viac je dieťa v stave, vyriešiť svoje záležitosti samé a za seba rozhodovať, o to menej by mali mať tretie strany kompetenciu (prípadne moc) rozhodovať alebo konať proti jeho vôli.“[\[36\]](#)

Uvedené má význam pre diskusiu o stanovení vekovej hranice na udelenie informovaného súhlasu pri terapiách adolescentov. Dôstojnosť človeka je základná bioetická hodnota. Je síce s autonómiou spojená, no nie identická. Aj ľudia s obmedzenou autonómiou nestrácajú ľudskú dôstojnosť. Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti vyžaduje primárne sledovanie najlepšieho záujmu dieťaťa (beneficencia). Avšak k najlepšiemu záujmu dieťaťa nepatrí len zdravotný stav, ale aj postupné posilňovanie autonómie s prihliadnutím na stupeň jeho zrelosti. Rešpektovanie dôstojnosti človeka vedie k beneficencii, no beneficencia pri mladistvých zahŕňa posilňovanie autonómie pri zákrokoch, ktoré ovplyvňujú život osoby po najvyššiu možnú mieru. Z nášho pohľadu je preto diskusia o priznávaní autonómie adolescentom udeliť informovaný súhlas pri niektorých terapiách opodstatnená aj z etického hľadiska.[\[37\]](#) Adolescentní transrodoví ľudia majú najvyšší záujem o beneficenciu a sú schopní vyjadriť názory vo všetkých záležitostiach, ktoré sa dotýkajú ich osoby. V ideálnom prípade by malo ísť o konsenzuálne rozhodnutie adolescenta i zákonných zástupcov. V prípade konfliktu názorov možno súhlasiť s A. Erdösovou, ktorá pri téme zmeny pohlavia uvádza, že je „potrebné v rámci liečby priznávať čo najširšiu autonómiu adolescentom, a to aj za vylúčenia informovaného súhlasu rodičov.“[\[38\]](#) Argument za posilňovanie autonómie a sebaurčenia pri udeľovaní informovaného súhlasu transrodových adolescentov od stupňa zrelosti znamená, že udelenie informovaného súhlasu rodičov môže byť obmedzené vekovou hranicou nižšou ako vek plnoletosti, čo však neznamená, že názor odborníka stráca na váhe.[\[39\]](#) Princíp beneficencie dovoľuje narastajúcu mieru opatrnosti v závislosti od nezvratnosti zákroku, pričom odborník by mal byť schopný posúdiť nielen charakter zákroku, ale aj zvážiť mieru maleficencie pre vývoj adolescenta oddalovaním terapie do veku plnoletosti. Možnosť preskúmať rozhodnutie lekára nezávislou inšinciou by chránilo posilnenú autonómiu adolescenta.

Ako bolo povedané, medicínske procesy pri adolescentoch možno rozdeliť do troch postupných na seba nadväzujúcich štádií: úplne zvrtné zásahy, čiastočne zvrtné zásahy a nezvrtné zmeny. Z etického hľadiska prevažuje pri úplne zvrtných zásahoch beneficencia nad maleficenciou a je preto možné posilniť autonómiu adolescenta a jeho právo udeliť za seba informovaný súhlas. K čiastočne zvrtným zásahom sa z hľadiska terapie odporúča pristúpiť, až keď mali adolescenti a rodičia dostatok času na plné prispôbenie sa efektom z predchádzajúcej terapie. To posilňuje predpoklad schopnosti posúdenia dôsledkov terapie, ako aj zvýšenie miery schopnosti niesť zodpovednosť za takéto rozhodnutie a dovoľuje tak aj v tomto prípade priložiť väčšiu váhu autonómii adolescenta.[\[40\]](#)

Rešpektovanie ľudskej dôstojnosti a najlepšieho záujmu dieťaťa (beneficencia) vytvárajú priestor pre dieťa na vyjadrenie svojho názoru k poskytovanej starostlivosti (autonómia). Tento predpoklad v prípade transrodových adolescentov by tak mohol byť argumentom pre zníženie vekovej hranice na udelenie informovaného súhlasu v prípadoch úplne zvrtných zásahov. Pri čiastočne zvrtných zásahoch je možné predpokladať zvýšenú mieru autonómie. Jej rešpektovanie neodporuje princípu ľudskej dôstojnosti a najlepšieho záujmu (beneficencia). V prípade nezvrtných zákrokov je v plnej miere potrebné rešpektovať hranicu plnoletosti stanovenú zákonom a súhlasíme s odporúčaním

vydaným Svetovou odbornou spoločnosťou pre transrodové zdravie, že je k nim možné pristúpiť, až keď človek žil 12 mesiacov v preferovanom rode.

Z hľadiska etiky je potrebné etablovať nielen optimálne štandardy, ale aj komplexný systém zdravotnej starostlivosti, ktoré neriešia len otázky spojené s tranzíciou, ale aj celkovú starostlivosť vrátane poradenstva a psychologickú podporu pre transrodových ľudí a ich rodiny.^[41]

Záver

Cieľom odborných, právnych a etických úprav má byť profesionalizácia vedeckého poznania na najlepšom možnom stupni, orientácia na individuálny kontext osoby a dosiahnutie udržateľného pocitu pohody transrodového adolescenta. Aj keď samotná problematika je veľmi komplexná a náročná, poukázali sme, že existujú etické (a právne) princípy, napríklad rešpektovanie ľudskej dôstojnosti a najlepšieho záujmu dieťaťa (beneficencia), ktoré vytvárajú priestor pre dieťa na vyjadrenie svojho názoru k poskytovanej starostlivosti a rovnako pri adolescentoch umožňujú diskusiu o znížení vekovej hranice na udelenie informovaného súhlasu v prípade úplne zvratných a čiastočne zvratných zásahov.

Literatúra

- Adelson, S. L., The American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (AACAP): Practice Parameter on Gay, Lesbian, or Bisexual Orientation, Gender Nonconformity, and Gender Discordance in Children and Adolescent. In: *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 51(9), 2012, s. 957 – 974. Dostupné na <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22917211/>.
- Bartošek, P.: Rostoucí trend v Česku. Stovky dětí zvažují změnu pohlaví, nejmladším je šest let. Dostupné na: https://www.lidovky.cz/domov/rostouci-trend-v-cesku-stovky-deti-zvazuji-zmenu-pohlavi-nejmladsim-j-e-sest-let.A171117_214851_ln_domov_ele [cit. 13. 9. 2021].
- Brawne, A.: Aké je to byť matkou trans dieťaťa na Slovensku? In: *Denník N*. 26. 3. 2015. ISSN 2729-9198. Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/84005/ake-je-byt-matkou-trans-dietata-na-slovensku/> [cit. 9. 9. 2021]
- CAISOVÁ, D.: Je ona „on“? Transsexualita očami lekára, psychiatra a právnik. In: *UNIVERSITATIS DISPUTATIONE* 2013 Košice [online]. 29.11.2013 Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=IVWiTUOLnaM> [cit. 15. 9. 2021].
- Callahan, C.: Gender identity is hard but jumping to medical solutions is worse. In: *The Economist* 3. 12. 2019. ISSN 0013-0613. Dostupné na: <https://www.economist.com/open-future/2019/12/03/gender-identity-is-hard-but-jumping-to-medical-solutions-is-worse>. [cit. 15. 9. 2021].
- Clark, B. A., Virani, A.: This Wasn't a Split-Second Decision": An Empirical Ethical Analysis of Transgender Youth Capacity, Rights, and Authority to Consent to Hormone Therapy. In: *Journal of Bioethical Inquiry* 18(3), 2021, s. 151 – 164. DOI: 10.1007/s11673-020-10086-9.
- Erdősová, A.: Maloletí a informovaný súhlas: súčasné zákonné a morálne limity jeho odmietnutia. In: Humeník, I., Szaniszló, I.-M. V., Zoláková, Z.: *Právne otázky rozhodovania v onkologickej starostlivosti*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2015, s. 7 – 41.
- Fajeta, M.: *Úvod do sociologie pohlaví a sexuality*. Věrovaný: Nakladatelství Jana Piskiewiczza, 2004. 159 s.
- Fifková H., et al.: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*. Praha: Grada, 2008. 2. vyd. 216 s.
- GehrEROVÁ, R.: Johann mame v trinástich povedal, že je transrodový. Zavalila ma vlna strachu i úľavy, hovorí ona. In: *Denník N*. 8. 1. 2021. Dostupné na <https://dennikn.sk/2215172/johann-mame-v-trinastich-povedal-ze-je-trans-zavalila-ma-vlna-strachu-i-u-lavy-hovori-ona/?ref=tit1>. [cit. 9. 9. 2021].
- Information on Prevalence, Incidence and Monitoring. In: *Gender Identity Research & Education*

society. 28. 5. 2018. Dostupné na:

<https://www.gires.org.uk/information-on-prevalence-incidence-and-monitoring/> [cit. 9. 9. 2021].

Korte, A., Bosinski, H.: Behandlung von Geschlechtsidentitätsstörungen (Geschlechtsdysphorie) im Kindes- und Jugendalter: Ausgangsoffene psychotherapeutische Begleitung oder frühzeitige Festlegung und Weichenstellung durch Einleitung einer hormonelle Therapie? In: *Sexuologie* 23 (3-4), 2018, s. 117 – 132. Dostupné na

https://www.researchgate.net/publication/325320760_Behandlung_von_Geschlechtsidentitätsstörung_en_Geschlechtsdysphorie_im_Kindes-_und_Jugendalter_Ausgangsoffene_psychotherapeutische_Begleitung_oder_fruhzeitige_Festlegung_u_nd>Weichenstellung_durch_Einle.

Kováč, P.: K niektorým aspektom právnej úpravy informovaného súhlasu. In: *Justičná Revue* 59 (8-9), 2007, s. 1104 – 1112. [cit. 10. 9. 2021].

Mahowaldová, M. B.: Péče o děti. In: Thomasma, D. C.: *Od narození do smrti. Etické problémy v lékařství*. Praha: Mladá Fronta 2000, s. 98 – 110.

Möller, B., Güldenring, A., Wiesemann, C., Romer, G.: Geschlechtsdysphorie im Kindes- und Jugendalter: Behandlung und Entwicklungsförderung im Spannungsfeld von gesellschaftlichen Kontroversen, Wertewandel und Kindeswohl. In: *Kinderanalyse*, 26 (3), 2018, s. 228 – 263. Dostupné na

https://www.researchgate.net/publication/326930949_Geschlechtsdysphorie_im_Kindes-_und_Jugendalter_Behandlung_und_Entwicklungsförderung_im_Spannungsfeld_von_gesellschaftlichen_Kontroversen_Wertewandel_und_Kindeswohl.

Orgoňová, O., Bohunická, A.: (In)tolerancia a jej jazykové signály ako problém humánnej bioetiky. In: *ITlib*, 19 (špeciál), jún 2015, s. 45 – 48. Dostupné online:

https://itlib.cvtisr.sk/wp-content/uploads/docs/45_Orgonova.pdf.

Otvorený list zástupcom Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky vo veci poskytovania zdravotnej starostlivosti transrodovým osobám z 31. marca 2021. Dostupné na

http://www.psychiatry.sk/cms/File/2021/otvoreny%20list_MZ_31_3_2021.pdf.

Patarák, M.: Rodový nesúlad s vlastným telom: moje, ktoré nemusí byť moje. In: *Denník N*, 1. 8. 2016. ISSN 2729-9198. Dostupné na:

<https://dennikn.sk/blog/525443/rodovy-nesulad-s-vlastnym-telom-moje-ktore-nemusi-byt-moje/> [cit. 9. 9. 2021].

Pique Resilience Project. Dostupné na: <https://www.piqueresproject.com> [cit. 15. 9. 2021].

Richter-Appelt, H., Nieder, T. [eds.]: *Transgender-Gesundheitsversorgung. Eine kommentierte Herausgabe der Standards of Care der World Professional Association for Transgender Health*. Gießen: Psychosozial Verlag, 2014. 203 s.

Shemesh, J.: Otec transrodového Gabriela. Nie je to žiaden rozmar, čakali sme na jeho coming out. In: *Denník N*. 19. 9. 2018.

<https://dennikn.sk/1232852/otec-transrodoveho-gabriela-nie-je-to-ziaden-rozmar-cakali-sme-na-jeho-coming-out-rozhovor/>. [cit. 9. 9. 2021]

Správa o činnosti verejného ochrancu práv za rok 2019, s. 20. Dostupné na

https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=477132#55_0 [cit. 9. 9. 2021].

ŠOLTÉS, L., Ileničková, D., Bábal, M., Kofenek, J.: Základné princípy medicínskej etiky. In: ŠOLTÉS, L., PULLMANN, R.: *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*. Martin: Osveta, 2008, s. 13 – 25.

Turban, J. L., Keuroghlian, A. S.: Dynamic gender presentations: Understanding transition and “de-transition” among transgender youth. In: *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 57(7), 2018, s. 451 – 453. Dostupné na: <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2018.03.016>.

T'Sjoen, G., Arcelus, J., De Vries, A. L. C.: European Society for Sexual Medicine Position Statement. In: *The Journal of Sexual Medicine* 4, 2020, s. 570 – 584. Dostupné na:

[https://www.jsm.jsexmed.org/article/S1743-6095\(20\)30045-X/pdf](https://www.jsm.jsexmed.org/article/S1743-6095(20)30045-X/pdf).

VIEPJES Ch., et al.: The Amsterdam Cohort of Gender Dysphoria Study (1972-2015). Trends in Prevalence, Treatment, and Regrets. In: *The Journal of Sexual Medicine*, 15/2018, s. 582 – 590.

Vrouenraets, L. J. J., Hartman, L. A., Hein, I. M. et al: Dealing with Moral Challenges in Treatment of Transgender Children and Adolescents: Evaluating the Role of Moral Case Deliberation. In: *Archives of Sexual Behavior* 49, 2020, s. 2619 – 2634. Dostupné na: <https://doi.org/10.1007/s10508-020-01762-3>.

Vysvetľujúca správa k Dohovoru o ľudských právach a biomedicíne z roku 1996. Dostupné na: http://www.krev.info/Text/Umluva_biomedicina_vysvetleni2.htm.

WAPLER, F. Rechtliche Handlungsfähigkeit und Verantwortlichkeit. In: RICHTER, I., KRAPPMANN, L., WAPLER, F.: *Kinderrechte. Handbuch des deutschen und internationalen Kinder- und Jugendrechts*. Baden-Baden, Nomos, 2020, s. 101-118.

WHO: HA60 Gender incongruence of adolescence or adulthood, 2018: Dostupné na: <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/90875286> [cit. 9. 9. 2021]

Wie viele Transsexuelle gibt es in Deutschland? In: *Selfsthilfeorganisation Trans-Ident e. V.* Dostupné na:

<https://www.trans-ident.de/informationen/174-wie-viele-transsexuelle-gibt-es-in-deutschland> [cit. 9. 9. 2021]

Žureková, M.: Trans ľudia nenachádzajú pomoc. Lekári sa riadia štyridsať rokov starým usmernením. In: *Sme* 8. 7. 2021. Dostupné na:

https://domov.sme.sk/c/22697182/trans-ludia-nenachadzaju-pomoc-lekari-sa-riadia-styridsat-rokov-starym-usmernenim.html?utm_medium=Social&utm_source=Facebook#Echobox=1625855642 [cit. 9. 9. 2021].

P o z n á m k y

[1] Tento článok vznikol v rámci projektu VEGA č. 1-0350-21 „Trans-Identita pri maloletých. Etické a právne aspekty spojené s informovaným súhlasom.“

[2] Podľa Information on Prevalence, Incidence and Monitoring. In: *Gender Identity Research & Education society*. 28. 5. 2018. Dlhodobejší prehľad o vývoji počtu transrodových ľudí v Nemecku: Wie viele Transsexuelle gibt es in Deutschland? In: *Selfsthilfeorganisation Trans-Ident e. V.* Fifková H., et al: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*, s. 19 – 24. Viď aj článok Bartošek, P.: Rostoucí trend v Česku. Stovky dětí zvažují změnu pohlaví, nejmladším je šest let. Percentuální nárast adolescentov dokumentuje aj VIEPJES Ch., et al.: The Amsterdam Cohort of Gender Dysphoria Study (1972-2015). In: *The Journal of Sexual Medicine*, 15/2018, s. 586.

[3] Súčasný právny systém Slovenskej republiky nepozná spojenie „rodová identita“ a vychádza zo základnej biologickej koncepcie, v rámci ktorej je pre určenie identity človeka smerodajná telesná konštitúcia. Od uvedeného momentu sú na túto právnu skutočnosť naviazané právne následky, ktoré sprevádzajú dotyčnú osobu počas života.

[4] CAISOVÁ, D.: Je ona „on“? Transsexualita očami lekára, psychiatra a právnik. In: *UNIVERSITATIS DISPUTATIONE* 2013 Košice [online]. 29. 11. 2013.

[5] Patarák, M.: Rodový nesúlad s vlastným telom: moje, ktoré nemusí byť moje. In *Denník N*, 1. 8. 2016.

[6] WHO: HA60 *Gender incongruence of adolescence or adulthood*, 2018. Pôvodná MKCH-10 z roku 1991 uvádzala diagnózu F64.0 Transsexualizmus. MKCH 11 používa pomenovanie *gender incongruence* (rodový nesúlad). Inkongruencia označuje diagnostické kritérium pri hodnotení. Dysfória popisuje náladu, emóciu, nie diagnózu.

[7] Viď komentované vydanie Štandardov WPATH: RICHTER-APPELT, H., NIEDER, T. [eds.]: *Transgender-Gesundheitsversorgung*, s. 55.

[8] Por. článok v SME z 8. júla 2021: Žureková, M.: Trans ľudia nenachádzajú pomoc. Lekári sa riadia štyridsať rokov starým usmernením. In: *SME* 8. 7. 2021.

[9] Správa o činnosti verejného ochrancu práv za rok 2019, s. 20.

[10] Otvorený list zástupcom Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky vo veci poskytovania zdravotnej starostlivosti transrodovým osobám z 31. marca 2021.

[11] Viď články v Denník N: GehrEROVÁ, R.: Johann mame v trinástich povedal, že je transrodový.

Zavalila ma vlna strachu i úľavy, hovorí ona. In *Denník N*. 8. 1. 2021. K samovražde dvadsaťročného G. Švábenského vid' Shemesh, J.: Otec transrodového Gabriela. Nie je to žiaden rozmar, čakali sme na jeho coming out. In: *Denník N*. 19. 9. 2018.

[12] Fífková H., et al: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*, s. 69 – 75. Por. RICHTER-APPELT, H., NIEDER, T. [eds.]: *Transgender-Gesundheitsversorgung*, s. 78.

[13] Právna rovina je však omnoho širšia. Tranzícia je problémom ľudsko-právnym. Dotýka sa definovania takých inštitútov ochrany osobnosti, ako napr. práva na súkromie, práva na rodinný život či práva na sebaurčenie, ako aj univerzálnych ľudských práv. V predmetných súvislostiach je verejno-právnou i občiansko-právnou témou v spojení s ochranou osobnosti, ale i v spojení so spôsobilosťou maloletých na právne úkony, ktorá je vzhľadom na vágnejšiu právnu úpravu Občianskeho zákonníka ponechaná prevažne na judikatórnu prax. V kontexte súhlasu s tranzíciou sa nezohľadňujú prípadné špecifiká, rozumová či vôľová vyspelosť konkrétneho maloletého. Napr. tzv. nový český občiansky zákonník (zákon č. 89/2012 Sb.) v ustanovení § 29 zmenu pohlavia explicitne ako občiansko-právny inštitút upravuje.

[14] Fífková H., et al: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*, s. 70.

[15] Adelson, S. L., The American Academy of Child and Adolescent Psychiatry (AACAP): Practice Parameter on Gay, Lesbian, or Bisexual Orientation, Gender Nonconformity, and Gender Discordance in Children and Adolescent. In: *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 51(9), 2012, s. 963: „For the vast majority of people, gender identity is established in toddlerhood, is consistent with biological sex and remains fixed. This holds true for many children with gender-nonconformity in toy, play, and playmate preferences. However, some children experience not only gender nonconformity, but also discomfort with their biological sex. They derive comfort from being perceived as, or a wish to be, the other sex.“

[16] Tamže, s. 67.

[17] Tamže, s. 68.

[18] Tamže, s. 9 – 10.

[19] Fífková H., et al: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*, s. 72.; RICHTER-APPELT, H., NIEDER, T. [eds.]: *Transgender-Gesundheitsversorgung*, s. 78.

[20] RICHTER-APPELT, H., NIEDER, T. [eds.]: *Transgender-Gesundheitsversorgung*, s. 82.

[21] Tamže, s. 24.

[22] Fífková H., et al: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*, s. 142.

[23] Opatrný postoj zastáva: Korte, A., Bosinski, H.: Behandlung von Geschlechtsidentitätsstörungen (Geschlechtsdysphorie) im Kindes- und Jugendalter: Ausgangsoffene psychotherapeutische Begleitung oder frühzeitige Festlegung und Weichenstellung durch Einleitung einer hormonelle Therapie? In: *Sexuologie* 23 (3-4), 2018, s. 117 – 132. Na druhej strane *gender affirming* terapiu odporúča: European Society for Sexual Medicine v T'Sjoen, G., Arcelus, J., De Vries, A. L. C.: European Society for Sexual Medicine Position Statement. In: *The Journal of Sexual Medicine* 4, 2020, s. 570 – 584. Etické aspekty *pro a contra* podáva: Möller, B., Gúldenring, A., Wiesemann, C., Romer, G.: Geschlechtsdysphorie im Kindes- und Jugendalter: Behandlung und Entwicklungsförderung im Spannungsfeld von gesellschaftlichen Kontroversen, Wertewandel und Kindeswohl. In: *Kinderanalyse*, 26 (3), 2018, s. 228 – 263.

[24] Korte, A., Bosinski, H.: Behandlung von Geschlechtsidentitätsstörungen (Geschlechtsdysphorie) im Kindes- und Jugendalter: Ausgangsoffene psychotherapeutische Begleitung oder frühzeitige Festlegung und Weichenstellung durch Einleitung einer hormonelle Therapie? In: *Sexuologie* 23 (3-4), 2018, s. 127.

[25] S nárastom adolescentov, ktorí sa identifikujú ako transrodoví ľudia dochádza aj k poklesu prevalencie. Príbehom osôb, ktoré p nejakom čase tranzíciu oľutovali a ukončili (*detransition*) sa venuje *Pique Resilience Project*. Dostupné na: <https://www.piqueresproject.com> [cit. 15. 9. 2021]; Callahan, C.: Gender identity is hard but jumping to medical solutions is worse. In: *The Economist* 3. 12. 2019. Turban, J. L., Keuroghlian, A. S.: Dynamic gender presentations: Understanding transition and “de-transition”

among transgender youth. In: *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 57 (7), 2018, s. 451 – 453.

[26] Orgoňová, O., Bohunická, A.: (In)tolerancia a jej jazykové signály ako problém humánnej bioetiky. In: *ITlib*, 19 (špeciál), jún 2015, s. 45 – 48.

[27] ŠOLTÉS, L. et al: Základné princípy medicínskej etiky. In: ŠOLTÉS, L., PULLMANN, R. *Vybrané kapitoly z medicínskej etiky*, s. 14 – 15.

[28] V Holandsku už v oblasti klinickej starostlivosti existuje vypracovaný manuál k facilitácii etických otázok pri starostlivosti o transrodových adolescentov s názvom *Moral Case Deliberation* (MCD) zohľadňujúci skutočné prípady. Vid': Vrouenraets, L. J. J., Hartman, L. A., Hein, I. M. et al.: Dealing with Moral Challenges in Treatment of Transgender Children and Adolescents: Evaluating the Role of Moral Case Deliberation. In: *Archives of Sexual Behavior* 49, 2020, s. 2619 – 2634.

[29] Kováč, P.: K niektorým aspektom právnej úpravy informovaného súhlasu. In: *Justičná Revue* 59 (8-9), 2007, s. 1104 – 1108.

[30] M. Mahowaldová správne poznamenáva: „Keďže deti a rovnako aj dospelých ovplyvňujú aj psychologické a sociálne tlaky: skutočne informovaný a slobodný súhlas je možné chápať ako ideál, ktorému sa približujú rovnako deti ako aj dospelí.“ Mahowaldová, M. B. Péče o děti. In: Thomasma, D. C.: *Od narození do smrti. Etické problémy v lékařství*, s. 106.

[31] Podobne aj čl. 2 Dohovor o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny, Dohovor o biomedicíne čl. 6.

[32] Etický kódex zdravotníckeho pracovníka, príloha 4 Zákona č. 578/2004 Z.z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti, zdravotníckych pracovníkoch, stavovských organizáciách v zdravotníctve v znení neskorších predpisov.

[33] Charta základných práv a slobôd Európskej únie vyhlásená 7. decembra 2000, publikovaná v Úradnom vestníku Európskej únie pod č. 2012/C326/02.

[34] Dohovor o právach dieťaťa zo dňa 20. novembra 1989. Publikovaný v Zbierke zákonov pod č. 104/1991 zb.

[35] Dohovor o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny – Dohovor o ľudských právach a biomedicíne. Publikovaný v Zbierke zákonov pod č. 40/2000 zb. Vid' aj Vysvetľujúcu správu k Dohovoru o ľudských právach a biomedicíne z roku 1996, bod 45.

[36] WAPLER, F. Rechtliche Handlungsfähigkeit und Verantwortlichkeit. In: RICHTER, I., KRAPPMANN, L., WAPLER, F. *Kinderrechte. Handbuch des deutschen und internationalen Kinder- und Jugendrechts*, s 103.

[37] M. Mahowaldová z Centra pre Klinickú lekársku etiku na Univerzite v Chicagu, je presvedčená, že „zásada rešpektovania autonómie sa vzťahuje na jedincov akéhokoľvek veku, ktorí sú schopní autonómie.“ Táto zásada je podľa nej založená na predpoklade, že „autonómia alebo sebaurčenie sú dobrom samým o sebe a že ľudské bytosti sa môžu správať morálne iba v tom rozsahu, v ktorom je im to dovolené.“ Mahowaldová, M. B.: Péče o děti. In: Thomasma, D. C.: *Od narození do smrti. Etické problémy v lékařství*, s. 102.

[38] Erdősová, A.: Maloletí a informovaný súhlas: súčasné zákonné a morálne limity jeho odmietnutia. In: Humeník, I., Szaniszló, I.-M. V., Zoláková, Z. *Právne otázky rozhodovania v onkologickej starostlivosti*, s. 20. Podľa P. Kováča: „De lege ferenda je nevyhnutne potrebné riešiť prijateľným spôsobom udeľovanie súhlasu zo zdravotnou starostlivosťou dostatočne rozumovo vyspelým maloletým [...] a myslím tým vekovú hranicu 16 rokov.“ Kováč, P.: K niektorým aspektom právnej úpravy informovaného súhlasu. In: *Justičná Revue* 59 (8-9), 2007, s. 1111. Vid' aj Fifková H., et al: *Transsexualita a jiné poruchy pohlavní identity*, s. 75 – 76.

[39] Nie je možné podať na tomto mieste komparatívnu štúdiu o úpravách informovaného súhlasu v krajinách EÚ. Ako príklad uvedieme na tomto mieste len rozhodnutie Odvolacieho súdu v septembri 2021 v Londýne v prípade 23 ročnej Keiry Bell vs. Tavistock Clinic, ktoré konštatuje, že súd prvej inštancie neprávom stanovil hranicu schopnosti posúdenia a odsúhlasenia následkov

užívania hormonálnych blokátorov pri transrodových adolescentoch na 16 rokov. Podľa rozhodnutia súdu má individuálne posúdenie schopnosti adolescenta rozhodovať zostať v kompetencii lekárov.

[40] Aktuálna štúdia z Kanady, opierajúca sa o empirické skúsenosti konštatuje: „Predložené empirické dôkazy poukazujú, že mládež vo veku štrnásť až osemnásť rokov preukazuje pochopenie a schopnosti typické pre schopnosť udeliť súhlas s hormonálnou terapiou.“ In Clark, B. A., Virani, A.: This Wasn't a Split-Second Decision": An Empirical Ethical Analysis of Transgender Youth Capacity, Rights, and Authority to Consent to Hormone Therapy. In: *Journal of Bioethical Inquiry* 18(3), 2021, s. 162.

[41] Erdösová, A. Maloletí a informovaný súhlas: súčasné zákonné a morálne limity jeho odmietnutia. In: Humeník, I., Szanisló, I.-M. V., Zoláková, Z.: *Právne otázky rozhodovania v onkologickej starostlivosti*, s. 35: „Záujem na ochrane zdravia dieťaťa by mal preto aj zo strany rodičov sledovať zákonné prostriedky aj primerané aktuálnemu zdravotnému stavu a záverom lekárskej vedy a praxe.“

Prof. Ľubomír Batka, Dr. theol.
Katedra teórie práva a filozofie práva
Právnická fakulta UK v Bratislave
Šafárikovo nám. 6.
810 00 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: lubomir.batka@flaw.uniba.sk